

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

Jakub Ondrášek

bakalářská práce

HANUŠ KARLÍK

1850—1927

PODĚKOVÁNÍ

Chtěl bych poděkovat na prvním místě Prof. PhDr. Ivanu Jakubcovi, CSc. za odborné vedení mé práce, ochotu při předem nedomluvených konzultacích a velkou trpělivost za dlouhou dobu, jež mi sepsání této práce zabralo. Dále chci poděkovat PhDr. Mileně Běličové, vedoucí Archivu Národního muzea za zpřístupnění fondu č. 206 „Karlíkovi“ a zaměstnancům archivu za vždy ochotnou spolupráci.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 30. července 2012

Jakub Ondrášek

ABSTRAKT

Bakalářská práce představuje život Hanuše Karlíka, významného českého cukrovarníka. Věnuje se jeho životu osobnímu a odbornému i jeho působnosti v cukrovarnických spolcích, jež ho po vzniku Československa postavila do čela československého cukrovarnického průmyslu. Zároveň staví jeho život do historických souvislostí vývoje cukrovarnictví v českých zemích v druhé polovině 19. a v první čtvrtině 20. století.

KLÍČOVÁ SLOVA

cukrovarnictví, české země, historická biografie, hospodářství, osobnost, 19. století, 20. století

ABSTRACT

This BA thesis presents the life of Hanuš Karlík, an important Czech sugar industrialist. It focuses on his personal as well as professional life and his achievements in associations and societies of sugar industry. It was these achievements that put him in charge of Czechoslovakian sugar industry once Czechoslovakia had been established. The thesis also puts his life into the historical context of development of sugar industry in Bohemian Lands in the second half of 19th and first quarter of 20th century.

KEY WORDS

Bohemian Lands, Economy, Historical Biography, Personality, Sugar Industry, 19th century, 20th century

OBSAH

ÚVOD	5
I. Kapitola: VÝVOJ CUKROVARNICTVÍ V ČECHÁCH DO ROKU 1873	9
II. Kapitola: MLÁDÍ A VZDĚLÁNÍ 1850—1870	15
III. Kapitola: PRVNÍ PRÁCE 1870—1881	22
IV. Kapitola: MANŽELSTVÍ A RODINA.....	30
V. Kapitola: VÝVOJ CUKROVARNICTVÍ V ČECHÁCH 1873—1914.....	34
VI. Kapitola: ŘEDITEL CUKROVARU V NYMBURCE.....	45
VII. Kapitola: CUKROVARNICKÝ ODBORNÍK.....	58
VIII. Kapitola: NYMBURK 1881—1909.....	68
IX. Kapitola: VÝVOJ CUKROVARNICTVÍ V ČECHÁCH 1914—1929	78
X. Kapitola: PRAHA 1909—1927	83
ZÁVĚR	96
SEZNAM ZKRATEK A PLNÝCH CITACÍ	101
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY.....	102
SEZNAM PRAMENŮ.....	102
ZÁPISY ZE SCHŮZÍ A PORAD CUKROVARNICKÝCH SPOLKŮ	102
SEZNAM LITERATURY	106
INTERNETOVÉ ZDROJE.....	111
PŘÍLOHY.....	112

ÚVOD

S Hanušem Karlíkem jsem se poprvé setkal před několika lety, kdy mi byl doporučen jako vhodný předmět zkoumání pro menší práci, kterou jsem měl tehdy vypracovat. Když jsem si přečetl první články o něm, zjistil jsem, že daleko vhodnější by pro něj byla práce delší, v mém případě tedy bakalářská. Tu jsem začal psát s úmyslem shrnout stručně Karlíkův život na čtyřiceti stranách textu a položit si tak základ pro možnou budoucí delší studii, o níž jsem měl pocit, že by si jí Karlík zasloužil. Během psaní samotného se ale práce rozrůstala a nyní zabírá více než dvojnásobek původně plánovaného objemu. Přesto je však stále jen stručným shrnutím Karlíkova života a můj pocit, že by si Hanuš Karlík zasloužil práci komplexnější a podrobnější, se změnil v přesvědčení.

Hanuš Karlík se narodil v roce 1850, v době kdy řepné cukrovarnictví bylo stále ještě ve svých technicko-technologických plenkách, kdy neexistovaly objektivní pracovní postupy, všechny stroje byly ve své podstatě unikátní a klíčová pro celý proces vaření cukru byla postava vařiče s jeho léty nabytými zkušenostmi, o které se však nechtěl s nikým dělit. Umírá v roce 1927, kdy se cukrovarnictví studuje na univerzitě, varný proces je vědecky a objektivně popsán a zpracován a Československo je největším vývozcem řepného cukru na světě.

Za jeho života nastala v cukrovarnictví obrovská změna přetvoření malovýroby do velkopřůmyslu, stejná změna ale nastala samozřejmě i v průmyslu jako takovém a v celé společnosti. Karlík všechny tyto změny prožil a v mnohých z nich měl vlastní, ne nedůležitou roli. Jeho život tím, jak ilustruje vývoj, jakým cukrovarnictví v druhé polovině 19. a na začátku 20. století prošlo, je tak skvělým předmětem pro historickou biografii.

Z tohoto faktu se i odvíjejí cíle mé práce. V první řadě chci vyprávět Karlíkův život a postihnout ty nejdůležitější události, které v něm nastaly. Chci ho však především zasadit do širšího vývojového proudu cukrovarnictví v Čechách. Karlík svou životní cestou – se skromným začátkem, ambiciózním vývojem a velkolepým závěrem – totiž dobře ilustruje vývoj nacionálně českého cukrovarnictví jako takového a tvoří tím jakýsi

archetyp úspěšného nacionálně českého průmyslníka v cukrovarnickém oboru. Zároveň je ale Karlík i svébytnou osobností s unikátním životním příběhem.

Druhý cíl mé práce je překonat jednostranně pozitivní vnímání Hanuše Karlíka jak v osobním, tak i profesním životě. Životopisné články a statě vyšlé v novinách a cukrovarnických časopisech po Karlíkově smrti ho staví do velmi pozitivního světla, téměř s aureolou světce. Korunu Karlíkovým glorifikacím pak nasazuje jeho životopis, který vychází na první výročí jeho úmrtí.

Můj první cíl definuje i metodu, kterou jsem se rozhodl použít. Dlouholetým působením v cukrovaru v Nymburce je Karlíkův život přirozeným způsobem rozdělen jak tematicky, tak chronologicky, a oba tyto náhledy se doplňují. Práci jsem proto rozdělil do celkem deseti kapitol, kdy každá se věnuje určité tematické části Karlíkova života, zároveň ale na sebe v zásadě chronologicky navazují. Každou část Karlíkova života (před příchodem do Nymburku, jeho život v Nymburce a nakonec jeho život v Praze) navíc uvozuje obecná kapitola o vývoji cukerného průmyslu v daném období a vytváří tak historický rámec, ve kterém pak jeho život popisuji.

Geograficky omezují popis vývoje cukrovarnictví převážně na oblast Čech. Většina událostí a informací, které ve třech vývojových kapitolách uvádím, platí všeobecně pro Habsburskou říši či alespoň pro všechny české země, pokud se však vývoj ostatních zemí monarchie či například Moravy liší od vývoje v Čechách, samostatně se mu nevěnuji. Je to především z příčiny samotného Karlíka, jehož činy měly dopad v rámci Čech či celého Rakouska-Uherska a následně Československa, do vývoje dalších regionů ale sám přímo nezasáhl.

Při své práci jsem vycházel z poměrně rozsáhlé pramenné základny. V první řadě existuje objemný archivní fond „Karlíkovi“, který je uložen v Archivu Národního muzea a obsahuje přes sto kartonů bohužel nezpracovaného materiálu. Týká se celého Karlíkova rodu, velká část se ale věnuje právě Hanuši Karlíkovi. Kromě písemných a obrazových pramenů původem přímo z rodiny Karlíků pak obsahuje i řadu novinových a časopisových článků o Hanuši Karlíkovi, které po sobě s největší pravděpodobností zanechal Karlíkův první životopisec Antonín Petr Šlechta.

Karlík také rok před svou smrtí napsal své paměti. Koncipoval je jako průvodce vývojem cukrovarnického průmyslu a ukončuje je tedy zároveň s koncem svého praktického působení v cukrovaru v roce 1909. Svému životu, obzvláště osobnímu, se v nich ale téměř nevěnuje. Pro něj je naopak velmi cenným zdrojem informací právě

Karlíkův první životopis z pera již zmíněného Antoníny Šlechty. Vyšel již rok po Karlíkově smrti pod názvem „Hanuš Karlík a jeho rod“ a věnuje se skutečně celému rodu Karlíků, který Hanuš Karlík ve Šlechtově podání svou osobou završuje.

Šlechtův životopis má ale své výrazné nedostatky. V první řadě relativně často sklouzává do prostého, téměř telefonního seznamu Karlíkových úspěchů, funkcí a pozic (je ale pravda, že Karlíkův obzvláště pozdější život se k takové prezentaci přímo nabízí). Co je však důležitější, Šlechtou dosahuje nekritická adorace Karlíka a jeho činů svého vrcholu. Šlechta byl osobní přítel Karlíkova syna Václava Karlíka a při psaní životopisu s ním spolupracoval. Doslova neuvěřitelná šlechtetnost, čestnost a pracovitost, s jakou je Karlík ve Šlechtově životopise prezentován, vyvolává otázku, nakolik lze takovým soudům důvěřovat – a nakolik lze tedy i důvěřovat Šlechtovi obecně. Proto pokud se někde odkazují na Šlechtu přímo v textu, vyjadřuji tím zároveň určitou pochybnost nad důvěryhodností těchto tvrzení.

Mezi další klíčové prameny patří dobové články v novinách a časopisech, z nichž velká část je k nalezení právě v archivním fondu „Karlíkovi.“ Obrovskou databází informací jsou pak Listy cukrovarnické, tiskový orgán Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách, hlavního cukrovarnického spolku českých zemí, který se po vzniku republiky přetvořil v Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického. Listy cukrovarnické vychází nepřetržitě od roku 1883 dodnes (od roku 1993 pod názvem Listy cukrovarnické a řepařské) a díky svým záznamům valných hromad i výborových shromáždění snad všech cukerných spolků tak samy vykreslují velmi plastickou mapu českého spolkového života v cukrovarnictví.

Novodobá historiografie Karlíka spíše přehlížela, v posledních letech se ale dostává stále více do centra pozornosti. Důkazem toho je i konference „Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci“ která, se v létě 2010 konala v Národním technickém muzeu. Samotnému Karlíkovi se zde věnovaly hned dvě přednášky, z nichž první, připomínající Karlíka jako mecenáše, se objevila i v tehdejšímu ročníku Listů cukrovarnických a řepařských.¹ Ve sborníku konference, který vyšel o rok později, pak nacházíme i

¹ Libor Jůn, Písemnosti Hanuše Karlíka v Archivu Národního muzea, Listy cukrovarnické a řepařské, 2010, roč. 126, č. 9-10, s. 344-348.

příspěvek druhý věnující se sporu Hanuše Karlíka se členem správní rady nymburského cukrovaru Janem Baptistou Nebeským.²

Co se kapitol o obecném vývoji cukrovarnictví týče, vycházím v první řadě z dosud nepřekonaných prací Františka Dudka o vývoji cukrovarnictví ze 70. a 80. let, „Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích. Do roku 1872“³ a „Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích. Do roku 1938,“⁴ které doplňuji informacemi z novějších dílčích článků a studií o cukrovarnictví. Ty v poměrně hojném počtu vycházejí například právě v Listech cukrovarnických a řepářských (které jsou od roku 2008 plně k dispozici online) či v rozsáhlém sborníku z již zmiňované konference.⁵ Obzvláště však pro vývoj cukrovarnictví v Československu je Dudek stále jedinečným pramenem.

Kdokoli se záměrem napsat životopis Hanuše Karlíka, a to i u kratší práce jako v mém případě, se musí vyrovnat s existencí životopisu Šlechtova a vůči němu se vymezit. Svou kritiku Šlechtovy práce jsem uvedl už výše, když jsem ji představoval. Překonat Šlechtův nekritický pohled spolu s cílem představit život Hanuše Karlíka formou historické biografie, pokud se mi takový záměr podaří naplnit, by měla být přidanou hodnotou této práce, kterou bych se chtěl pokusit k danému tématu přispět.

² Michal Plavec, Hanuš Karlík versus Jan Baptista Nebeský. Spor ohledně modernizace nymburského cukrovaru v roce 1886. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 291-302.

³ František Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích. Do roku 1872, Praha 1979.

⁴ František Dudek, Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích. Do roku 1938, Praha 1985.

⁵ Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011.

I. Kapitola

VÝVOJ CUKROVARNICTVÍ V ČECHÁCH

DO ROKU 1873

Historie evropského cukrovarnictví se začíná psát s vyhlášením kontinentální blokády Napoleonem roku 1806. V jejím důsledku se starému kontinentu brzy nedostávalo vyhledávaných koloniálních surovin, jako byl i třtinový cukr, o němž se od počátku 19. století zvyšuje zájem v souvislosti s oblibou pití čaje a kávy a ten přestává být luxusním zbožím.⁶

V Evropě se v té době už experimentovalo s výrobou cukru ze surovin, které by mohly zastoupit cukrovou třtinu, šlo ale pouze o pokusné výroby bez většího hospodářského efektu.⁷ Kontinentální blokáda však podnítila významný růst cen cukru, který v českých zemích dosáhl svého vrcholu v roce 1810, kdy byla cena více než trojnásobná oproti své hodnotě před blokádou, a vyvolala tak zvýšený zájem o cukrovarnické podnikání. V čele nového oboru stála od počátku hlavně Francie a země Německého spolku, své kořeny ale cukrovarnictví zapustilo i v Habsburské monarchii.⁸

V českých zemích mezi lety 1810—1816 postupně vzniklo 15 řepných cukrovarů.⁹ Technické zařízení těchto prvních cukrovarů bylo velmi jednoduché, poháněné hlavně lidskou silou, a bylo dílem mědikovců a jiných kovozpracujících a dřevozpracujících řemeslníků, často mechaniků z textilek. V této době ještě v českých zemích neexistoval strojírenský podnik pracující na tovární bázi.¹⁰ S koncem kontinentální blokády ale

⁶ Ivan Jakubec, Zdeněk Jindra a kol., Dějiny hospodářství českých zemí, Praha 2006, s. 193.

⁷ Kromě cukrové třtiny se cukr vyráběl i z javorové a březové mízy, kukuřice, mrkve, brambor či vinných hroznů. První pokusná výroba řepného cukru v Čechách byla mezi lety 1800—1805 v Hořovicích na panství hraběte Rudolfa Vrbny. František Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích. Do roku 1872, Praha 1979 (dále jen Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu), s. 19.

⁸ Tamtéž, s. 19–20.

⁹ Tamtéž, s. 19.

¹⁰ Otto Smrček, Výroba strojů a technologického zařízení pro cukrovary v českých zemích v době průmyslové revoluce, Listy cukrovarnické a řepařské, 2010, roč. 126, č. 9–10, s. 296.

zanikly i všechny tyto cukrovarny. Jejich výroba byla příliš drahá a výrobky nekvalitní na to, aby mohly konkurovat karibskému cukru.¹¹

Myšlenka na domácí cukr ale nezanikla. Pod vlivem úspěšné výroby z řepy ve Francii a Německu vznikl cukrovar roku 1829 v Kostelním Vydří na Moravě a další na sebe nenechaly dlouho čekat. Mezi lety 1835—1838 pak nastala první zakladatelská horečka, kdy jen v Čechách je založeno na 50 cukrovarů.¹² Na zakládání cukrovarů se podíleli francouzští a němečtí odborníci, mezi nimiž vynikli obzvláště Němci Karl Weinrich a Friedrich Kodweiss. Ti v polovině 30. let zdokonalili technologii čištění řepné šťávy a tento postup se pod názvem „česká práce“ šířil i do zahraničí.¹³

Tento první cukrovarnický boom v druhé polovině 30. let umožnila hlavně státní podpora, kterou tehdy začala Vídeň v cukrovarnictví prosazovat. Kromě vysokých dovozních cel na třtinový cukr bylo rakouské cukrovarnictví podpořeno i císařským patentem z roku 1831 osvobozující domácí výrobu cukru od daně ze zisku na 10 let.¹⁴ Dalším faktorem byla i zemědělská krize ve 20. a 30. letech, kdy klesla cena obilovin, a pěstitelé hledali lukrativnější alternativu – a našli ji v řepě.¹⁵

Řepa se v českých zemích pěstovala jako krmná plodina už od 80. let 18. století.¹⁶ Povědomí o zvýšené cukernatosti některých jejích odrůd se ale rozšířilo až na počátku 19. století a především pak díky své dostupnosti řepa převážila nad ostatními zkoušenými surovinami. Stále však jedním z hlavních problémů českého cukrovarnictví celého 19. století byl nedostatek surové řepy a její nízká kvalita.¹⁷

Toto byl i jeden z hlavních důvodů první krize českého cukrovarnictví v letech 1839—1845, kdy v Čechách zaniklo 23 cukrovarů.¹⁸ Byly to hlavně ty cukrovarny, které v nadšení první poloviny 30. let vznikaly bez rozmyslu v klimaticky nevhodných

¹¹ Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 24.

¹² Ivan Jakubec, Zdeněk Jindra a kol., Dějiny hospodářství českých zemí, Praha 2006, s. 194.

¹³ Tamtéž. „Česká práce“ byla kombinací francouzského postupu čištění cukerné šťávy pomocí vápna a německého postupu pomocí kyseliny sírové. Její hlavní výhoda byla v tom, že Weinrich s Kodweissem jako první vytvořili relativně objektivní postup pro určení optimálního množství vápna potřebného pro dokonalé pročištění řepné šťávy. Byl to první krok českého cukrovarnictví k výrobě cukru na objektivní vědecké bázi a tedy i k oproštění se od závislosti na osobní zkušenosti vařičů cukru. Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 35-36.

¹⁴ Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 30. Stát se pokusil zdanit výrobu cukru roku 1837, na nátlak cukrovarníků musel ale od svého záměru upustit. Ze stejných důvodů pak bylo roku 1841, kdy desetiletá lhůta končila, osvobození od daně prodlouženo až do roku 1849. Tamtéž, s. 74.

¹⁵ Tamtéž, s. 28.

¹⁶ Tamtéž, s. 19.

¹⁷ Vladimír Švachula a kol., Kapitoly z historie českého řepářství, Listy cukrovarnické a řepářské, 2004, roč. 120, č. 11, s. 293. Druhou nejčastěji zkoušenou surovinou byla javorová míza, k výrobě z ní ale byly zapotřebí stromy minimálně třicet let staré, kterých nebyl a nemohl být dostatek. Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 26.

¹⁸ Ivan Jakubec, Zdeněk Jindra a kol., Dějiny hospodářství českých zemí, Praha 2006, s. 194.

podmínkách a nedokázaly si tak zajistit dostatek suroviny.¹⁹ Tuto první stagnaci přežily nejspíše ty cukrovary, které více investovaly do technického zázemí, obzvláště do parních strojů, které užívaly nejen jako hnací sílu, ale i jako zdroj tepla při odpařování cukerné šťávy. Díky „české práci“ byly české země v této době technologicky (tj. chemicko-technologickým postupem výroby) na výši, ale technicky (tj. stroji a zařízeními použitými pro výrobu) české cukrovary zaostávaly.²⁰

Stroje pro cukrovary ve 30. a 40. letech dodávaly již nově vzniklé strojírenské továrny. Cukrovary pro ně byly žádaným a rychle rostoucím trhem. V roce 1845 existovalo v českých zemích 28 továrních strojíren, z nichž se jedna třetina zabývala výrobou pro potravinářský průmysl, v rámci něhož význam cukrovarnictví rychle narůstal.²¹ V roce 1846 se cukrovary podílely na výkonu parních strojů v celém potravinářském průmyslu z 33%, v roce 1851 už to ale bylo 75%.²² Cukrovarnické parní stroje tak představovaly více než čtvrtinu všech parních strojů v Čechách.²³

Od druhé poloviny 40. let sledujeme další nárůst počtu cukrovarů, tentokrát ovšem již stále častěji vznikaly cukrovary továrního typu, s parním pohonem a vyšší počáteční investicí a tedy i vyšší kapacitou zpracované řepy.²⁴ Rakouský, či přesněji přímo český cukr, neboť v českých zemích se už v této chvíli zpracovávaly tři čtvrtiny veškeré řepy v monarchii, se tak stal konkurenceschopný.²⁵

V roce 1849 byla zavedena cukerná daň, která se v následujících letech dál zvyšovala, a dovozní clo na třtinový cukr od 50. let klesá. V roce 1850 se stále ještě dováželo asi 2,5 krát více třtinového cukru, než byla domácí výroba řepného a dovoz třtinového cukru dál stoupal až do roku 1855. Tehdy již začal slábnout a bylo potřeba pouze deseti let, aby se přestal dovážet úplně.²⁶ Aby však český cukr dosáhl takové konkurenceschopnosti, muselo dojít k několika významným událostem. Výhled do budoucna českého cukrovarnictví totiž ani v 50. letech nebyl zdaleka růžový. Stále převažovala malovýroba a používala se zastaralá technika i technologie. Navíc rakouský trh byl malý, byla tu malá

¹⁹ Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 33.

²⁰ Tamtéž, s. 58.

²¹ Nejvýznamnějšími výrobci cukrovarnických strojů byli Edward Thomas, C. F. Breitfeld a Franz Ringhoffer, všichni v Praze. Otto Smrček, Výroba strojů a technologického zařízení pro cukrovary v českých zemích v době průmyslové revoluce, Listy cukrovarnické a řepářské, 2010, roč. 126, č. 9-10, s. 296.

²² Otto Smrček, Výroba strojů a technologického zařízení pro cukrovary v českých zemích v době průmyslové revoluce, Listy cukrovarnické a řepářské, 2010, roč. 126, č. 9-10, s. 296.

²³ Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 79.

²⁴ Tamtéž, s. 75.

²⁵ Tamtéž, s. 86.

²⁶ Tamtéž, s. 77, 146.

spotřeba na osobu²⁷ a většina obyvatel se spokojila s levnějšími, méně kvalitními výrobky. Bez poptávky nebyla ani ochota k vyšším investicím a rakouské cukrovarnictví se tak ocitalo v bludném kruhu. Bylo potřeba takové zdokonalení, které by umožnilo produkovat kvalitní cukr ve velkém množství, zároveň ale levně.²⁸

Tímto zdokonalením, které umožnilo budoucí mohutný vývoj českého cukrovarnictví, byl vynález difuze a saturace, dvou technologických postupů, které výrazně zjednodušily a zefektivnily proces vaření cukru.

Difuzi, tedy vyluhování řepných řízků, objevil Julius Robert v židlochovickém cukrovaru v roce 1864.²⁹ Robert na základě pokusů odhalil ideální teplotu pro tento chemický proces, který už byl ale samozřejmě v cukrovarnictví známý. Avšak Robertův objev učinil z difuze metodu zpracovávání řepy, která byla mnohem efektivnější než všechny předchozí způsoby. Řepná šťáva z difuze byla čistší, bylo k ní potřeba méně energie i lidské práce a zůstatek cukru v řepě byl nižší. V následujících letech se tak Robertova difuze rychle šířila nejen v rámci monarchie, ale i do Německa a Francie.³⁰

Saturaci objevil Hugo Jelínek ve spolupráci s Bedřichem Freyem mladším roku 1858.³¹ Jelínek s Freyem použili jako první k čištění řepné šťávy oxid uhličitý, který vznikl jako vedlejší produkt při pálení vápna (hašené vápno se používalo k prvotnímu čištění řepné šťávy a cukrovary si ho často vyráběly samy) a byl tak pro cukrovar mnohem levnější než kyselina fosforečná a uhličitá a obzvláště spodium³², které se do té doby k čištění šťávy používalo.³³

Dvě další důležité události v 60. letech, které posunuly vývoj českého cukrovarnictví výrazně vpřed, byl počátek vývozu cukru a vznik prvních rolnických akciových

²⁷ V roce 1845 se v Rakousku konzumovaly přibližně 2 libry (1,12 kg) cukru na osobu ročně. To je sice dvojnásobek toho, co o deset let dříve, stále ale jen polovina spotřeby zemí Německého spolku a třetina spotřeby Francie. Tamtéž, s. 73.

²⁸ Tamtéž, s. 74.

²⁹ Jaromír Hladík, Stočtyřicáté výročí difuzní metody Julia Roberta, Listy cukrovarnické a řepařské, 2004, roč. 120, č. 9-10, s. 277.

³⁰ V kampani 1866/67 s ní pracovaly v Předlitavsku 4 cukrovary, o rok později už 27. Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 105-6.

³¹ Ivan Jakubec, Zdeněk Jindra a kol., Dějiny hospodářství českých zemí, Praha 2006, s. 214. Pro objev saturace se uvádí i rok 1863. V kampani 1858/59 začal Jelínek provádět první pokusy se saturací, ale až v roce 1863 ji společně s Bedřichem Freyem veřejně předvedl. Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 107. Znova je nutno přiznat, že ani Jelínek s Freyem nebyli první, kdo saturaci začal používat. Opět, jako v případě difuze, ji „pouze“ zdokonalili. Poprvé se saturací zabývá Michaelis už v roce 1840. Jan Vincenc Diviš, Cukrovarnictví, Praha 1897, s. 70.

³² Živočišné uhlí či uhlí z kostí, vzniká pálením kostí bez přístupu vzduchu.

³³ Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 107.

cukrovarů.³⁴ Vývoz rakouského cukru byl umožněn díky státní podpoře, kterou Rakousko po vzoru ostatních států začalo zavádět jako vývozní prémii ve formě daňové restituce. Stát tak reagoval na první odbytovou krizi cukru v letech 1858—1859, kdy se vývozem rozhodl vyřešit hromadící se zásoby domácího a dovezeného cukru.³⁵

Vznik rolnických cukrovarů pak není možná tolik důležitý pro cukrovarnictví jako takové, jako pro cukrovarnictví nacionálně české. První cukrovary byly zakládány šlechtou nebo podnikatelskou střední vrstvou.³⁶ Avšak ani aristokracie, ani zámožné měšťanstvo nebyla nacionálně česká skupina, nýbrž německá (či v případě podnikatelů německo-židovská). Češi (nacionální Češi) tak neměli své zastoupení v textilní fázi v počátcích industrializace, ani v následujících investicích do kovoprůmyslu a hornictví. Až zakládání akciových cukrovarů a pivovarů v 60. letech a obzvláště během zakladatelské horečky 1867—1872 přineslo výraznější nástup nacionálně českého kapitálu do rakouského průmyslu.³⁷ Velkou roli v tom hrál fakt, že oblasti vhodné pro pěstování řepy (Polabí, dolní Povltaví, Poohří) byly z velké části ve vnitrozemí, a tedy nacionálně české.³⁸ Osvětová činnost Vlastenecko-hospodářské společnosti a mnohých (nejen) cukrovarníků pak společně s očividnou výnosností cukrovarů byla schopna přesvědčit konzervativní a nedůvěřivé rolníky k osobní investici do spolkového podnikání.³⁹

Druhá polovina 60. a začátek 70. let 19. století byly ve znamení velkého rozvoje rakouského průmyslu, cukrovarnictví nevyjímaje. Prakticky všechny cukrovary už byly vybaveny parními stroji a používaly moderní technické a technologické postupy. Cukrovarnictví v tomto období završilo svůj přechod od výroby rukodělné k tovární velkovýrobě.⁴⁰

Mezi lety 1868—1873 bylo v Čechách založeno 86 nových cukrovarů, z toho 69 rolnických (z nichž bylo 60 nacionálně českých), celkově tak jejich počet v Čechách

³⁴ Rolnické akciové se tyto cukrovary nazývaly, protože na každou akcii bylo vázané určité množství řepy, kterou byl majitel akcie povinen do cukrovaru dodávat.

³⁵ Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 86-7.

³⁶ Tamtéž, s. 25.

³⁷ František Dudek, Kapitálové pozice Čechů a Němců v cukrovarech v českých zemích do roku 1918, Listy cukrovarnické a řepařské, 2010, roč. 126, č. 9-10, s. 288.

³⁸ Ivan Jakubec, Zdeněk Jindra a kol., Dějiny hospodářství českých zemí, Praha 2006, s. 193.

³⁹ Podle statistiky Obchodní a živnostenské komory v Brně z roku 1865 bylo 37,5% z ceny cukru čistý zisk. Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 121.

⁴⁰ Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 126.

narostl do počtu 157. Od počátku 70. let se tak Rakousko-Uhersko zařadilo za Francii a Německo jako třetí největší vývozce řepného cukru na světě.⁴¹

Konjunktura skončila rokem 1873, kdy 9. května došlo ke krachu na vídeňské burze, po kterém následovaly roky krize. Cukrovarnictví jí bylo zasaženo pouze ve dvou kampaních 1873/74 a 1874/75, načež se z ní díky státní podpoře vývozu dostalo.⁴² Přesto ale řada cukrovarů zanikla, nebo alespoň změnila majitele. Kapitálově slabé rolnické cukrovary se neudržely a přešly do rukou bank či národnostně německého podnikatelského měšťanstva. Ani sami rolničtí majitelé akcií často nevydrželi nátlak krize, finanční ale i psychický, a své akcie často pod cenou prodávali.⁴³ Nejsnáze krizi přečkaly samozřejmě ty cukrovary, které měly dobrou surovinovou základnu, velkou kapacitu zpracování řepy, vysoký základní i provozní kapitál a používaly moderní stroje.

Krize tak působila jako modernizační prvek, koncentrovala výrobu a nutila i zpozdilé cukrovary přecházet na moderní techniku i technologii.

⁴¹ Ivan Jakubec, Zdeněk Jindra a kol., Dějiny hospodářství českých zemí, Praha 2006, s. 214; Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 139.

⁴² František Dudek, Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích. Do roku 1938, Praha 1985 (dále jen Dudek, Monopolizace), s. 29.

⁴³ Do roku 1873 bylo v českých zemích založeno 87 rolnických cukrovarů, krizi 1873—1871 z nich 61 přečkalo beze změny, 4 zanikly a 22 jich změnilo majitele. Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 144.

II. Kapitola

MLÁDÍ A VZDĚLÁNÍ

1850—1870

Ve středu 1. ledna 1845 nastoupil v Rokycanech na pozici druhého učitele v hlavní škole František Václav Karlík. Do Rokycan se přistěhoval z Horažďovic, kde se seznámil s Kateřinou Corvínovou, dcerou horažďovického purkmistra a advokáta Petra Corvína, a kde se s ní i v září roku 1843 oženil. Do Rokycan přijížděli manželé Karlíkovi již se synem Václavem, narozeným předcházejícího roku. V Rokycanech se jim pak narodilo ještě dalších šest dětí, synové Karel (*1846, zemřel ve třech letech), Hugo (*1847) a František (*1855), dcery Františka (* 1851) a Růžena (*1853, zemřela v druhém roce života). Jako prostřední ze sedmi dětí se Františku Václavovi narodil ještě jeden syn. Ten byl po svém strýci pokřtěn Jan Křtitel, doma mu však říkali Hanuš, a pod tímto jménem se i během svého života proslavil. Hanuš Karlík se narodil 23. března 1850.⁴⁴

Hanušovo dětství nebylo patrně snadné. Na druhou stranu však není pravda, že se „narodil do nuzných poměrů“, jak o něm s oblibou prohlašovali autoři životopisných článků vyšlých po jeho smrti.⁴⁵ František Václav Karlík jako učitel začínal se slušným 390 zlatých ročně plus bytné a otop.⁴⁶ V srpnu 1852 ale na rokycanské hlavní škole

⁴⁴ Antonín Šlechta, Dr. Techn. Ing. Hanuš Karlík a jeho rod, Praha 1928 (dále jen Šlechta, Hanuš Karlík), s. 65-82. Pokřtil ho Hanušův strýc, páter Jan Hugo Karlík, a po něm Hanuš – Jan Křtitel – i své křestní jméno získal. Šlechta, Hanuš Karlík, s. 89.

⁴⁵ „Jsa narozen [...] co syn chudého učitele, přinesl sebou na svět tradici skromnosti a správného plnění povinností.“ Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Listy cukrovarnické, 1927, roč. 45, č. 21, s. 210, s. 200; „Vyšel z naprosto chudých poměrů,“ Otakar Šebek (red.), Výroční zpráva. Pěvecký spolek Hlahol Nymburk, Nymburk 1927, s. 4; „Nezámožný, ale ušlechtilý a obětavý otec rozpoznávající vynikající nadání svého syna, dal jej se značnými obětmi na studie.“ Josef Jareš, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, předseda Technického musea čs. zemřel 10. ledna 1927, Věstník Technického musea československého, 1927, roč. 14, č. 1-2, s. 1. Kontrast nuzného dětství a následně získaného bohatství a dosažených úspěchů dál zvyšoval význam osobnosti Hanuše Karlíka. Karlík byl tak stavěn do obdobné pozice, jakou držel americký „self-made man.“ Je skutečně pravda, že Karlík svým životem splňuje rysy „amerického snu“. Ostatně o prototyp úspěšného nacionálně českého podnikatele, který se z chudých poměrů vypracoval vlastní pílí až k bohatství a slávě, určitě byl za první republiky a i v předcházejícím období velký zájem.

⁴⁶ Pro srovnání textilní dělníci v 50. letech 19. století vydělávali denně v průměru 50-80 krejcarů, tedy 182 zlatých 50 krejcarů až 292 zlatých 20 krejcarů ročně. Přehled československých dějin. Díl II 1848—1918, Praha 1960, s. 205.

povýšil na prvního učitele, čímž se mu služné zvýšilo.⁴⁷ Navíc dostával i čtvrtletní příplatky, takže ve školním roce 1869/70, na konci své učitelské dráhy (učit přestal pro nemoc o rok později), měl služné 520 zlatých.⁴⁸ Navíc Hanušova matka Kateřina pocházela z bohaté rodiny a od svého otce dostala kromě výbavy i řadu pozemků v okolí Horažďovic. A pronájem těchto pozemků vynášel 500 zlatých ročně.⁴⁹ Krom toho měl František Karlík ještě drobnější příjem za privátní hodiny a zkoušky.⁵⁰ Hanuš tak vyrůstal v relativním blahobytu. Rodina zchudla až později, kdy František Karlík poslal všechny své syny studovat a navíc byl velmi štedrý i ke zbytku své rodiny.⁵¹

Podle Šlechty měl Hanušův otec kromě štedrosti i řadu dalších pozitivních rysů, které se později odrazily i v povaze samotného Hanuše. Měl být obětavý, svědomitý a trpělivý učitel, skromný, tichý, ochotný pomoci a mimo to, že byl velmi schopným učitelem, byl i hudebním skladatelem a aktivním českým vlastencem. Jeden rok strávil na pražské polytechnice, odkud ale musel odejít pro nedostatek financí. Od mládí si také pečlivě ukládal všechny své písemnosti, dopisy i všechny poznámky.⁵² Také si vedl detailní účetnictví příjmů a výdajů z každého dne.⁵³ Všechny tyto rysy můžeme později nalézt i u Hanuše samotného.

Chudoba tedy Hanuše netrápila, postihla ho ale jiná trápení. V prosinci 1857 náhle, po pouze několikahodinném záchvatu nemoci, zemřela ve věku 37 let Hanušova matka.⁵⁴ František Karlík tak zůstal na pět dětí sám. Rozhodně je však nezanedbával, naopak už od jejich úplného dětství dbal na jejich výchovu a vzdělání.

Hanuš nejdříve jako tříletý nastoupil do „opatrovny“ (jak píše Karlík ve svých pamětech)⁵⁵ a o rok později na elementární školu, kde se dva roky učil číst a psát, česky i německy. Od šesti let pak chodil na čtyřtřídní (čtyřletou) hlavní školu a po ní strávil další

⁴⁷ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 66.

⁴⁸ Měsíční služné 35 zlatých plus čtvrtletní příplatek 25 zlatých. Archiv Národního muzea (dále jen ANM), fond Karlíkovi, karton č. 3, neuspořádáno. Denní zápisník Františka Václava Karlíka, 1869—1872.

⁴⁹ To byla alespoň teoretická hodnota. Od sv. Havla 1869 do sv. Havla 1870 zaplatil nájemník Karlíkovy půdy, pan Topičovský z Horažďovic, pouze 440 zlatých. Za první pololetí od sv. Havla do sv. Jiří zaplatil ve třech splátkách 240 zlatých (10 zlatých poplatek jako válečná daň), za druhé pololetí pak zaplatil pouze 200 zlatých v jedné splátce. Tamtéž.

⁵⁰ Ve školním roce 1869/70 to bylo celkem téměř 150 zlatých. Dohromady tak za tento rok vydělal František Karlík přes 1200 zlatých (dalších 100 zlatých vydělal ještě na úrocích z půjček a na své hudbě). Tamtéž.

⁵¹ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 89. Sám Hanuš Karlík ve svých pamětech se poprvé zmiňuje o problémech s penězi až v době své dospělosti, kdy hledal práci a musel uhradit cestovní výdaje, které jeho otci „způsobily mnoho starostí.“ Hanuš Karlík, Paměti, Praha 1927 (dále jen Karlík, Paměti), s. 36.

⁵² Šlechta, Hanuš Karlík, s. 65-82.

⁵³ Účetní zápisy Františka Karlíka, které Hanuš Karlík nadepsal „Denní zápisník mého otce“, se dochovaly z let 1869—1872, 1872—1875 a 1889. ANM, fond Karlíkovi, karton č. 3, neuspořádáno.

⁵⁴ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 78.

⁵⁵ Karlík, Paměti, s. 9.

tři roky na nižší reálce.⁵⁶ Všechny tyto školy navštěvoval Hanuš v Rokycanech, kde ho ve čtvrté třídě hlavní školy dokonce učil jeho otec.⁵⁷

Ve škole si již od nižších ročníků vedl dobře. Na jeho vysvědčeních z hlavní školy najdeme pouze „úplně uspokojivé“ („vollkommen befriedigend“; všechna vysvědčení byla německy) a „téměř úplně uspokojivé“ („fast vollkommen befriedigend“). S postupem na nižší reálku se mu ale průměr zhoršil. Od druhé třídy vidíme na jeho vysvědčeních známky „dobrý“ („gut“; vysvědčení jsou některá česky, některá německy),⁵⁸ „jak náleží dobrý“ („recht gut“) a „velmi dobrý“ („sehr gut“), pouze z češtiny si uchoval „výborně“ („beinage vorzüglich“). Zde se můžeme dohadovat, jestli byl Hanušovo horší prospěch způsoben skutečně propadem jeho školního výkonu, nebo snad změnou učitele. Ve druhém ročníku totiž dostal oproti prvnímu nového vyučujícího J. Ullika a všechny známky se mu výrazně zhoršily. Hned v druhém pololetí ale tento učitel ze seznamu vyučujících mizí, Hanuš začíná dostávat vysvědčení v češtině a jeho známky jdou zpět nahoru.⁵⁹ Mohlo by to ukazovat na národnostní třenic ve škole. Hanušův otec byl koneckonců známý jako (nacionálně) český vlastenec (v Rokycanech se například otevřeně angažoval v dění roku 1848)⁶⁰ a Hanuš, ač teprve jedenáctiletý, se možná svému otci už začal připodobňovat. Co svědčí proti této teorii, je fakt, že nový učitel byl pouze jeden z šesti, a zatímco ostatních pět zůstalo stejných, známky se Hanušovi zhoršily všeobecně.⁶¹

František Karlík ale od Hanuše očekával více než jen dobrý školní prospěch. Každou středu a sobotu odpoledne, kdy se na reálce neučilo, se chodil Hanuš učit k soustružnickému a následně i truhlářskému mistru. „Podle všeho mne škola dosti nezaměstnávala,“ poznamenává k tomu Hanuš Karlík úsměvně ve svých pamětech.⁶²

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení Hanuše Karlíka z hlavní školy v Rokycanech; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 90.

⁵⁸ S výjimkou „vollkomenn befriedigend“ a „fast vollkommen befriedigend“ jde u všech hodnocení o citaci z českých, resp. německých vysvědčení, ne o překlad. ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení Hanuše Karlíka z hlavní školy v Rokycanech.

⁵⁹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení Hanuše Karlíka z nižší reálné školy v Rokycanech.

⁶⁰ V roce 1848 v únoru se František Karlík podílel na pořádání besedy českých buditelů v plzeňském kraji, v dubnu pak vstoupil do národní gardy a byl zvolen desátníkem, ve známost ale vstoupil díky kaligraficky zpracované děkovné nótě, kterou jménem rokycanského měšťanstva v květnu vyhotovil pro pražský Národní výbor. Noviny o ní tehdy údajně psaly, že rokycanská adresa byla nejkrásněji zpracovaná, jakou Národní výbor obdržel. Šlechta, Hanuš Karlík, s. 76-77.

⁶¹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení Hanuše Karlíka z prvního pololetí druhého ročníku nižší reálné školy v Rokycanech.

⁶² Karlík, Paměti, s. 9.

Podle jeho slov ho oboje řemeslo bavilo, a to obzvláště soustružnictví, ve kterém dokonce získal výuční list.⁶³

Vyšší vzdělávací ústav ale už v Rokycanech nebyl, a Hanuš se tak roku 1863 stěhuje za starším bratrem Hugem k tetě do Plzně. Zatímco Hugo zde studoval na gymnáziu, Hanuš pokračuje na vyšší reálné škole, která v Plzni právě otevřela.⁶⁴ Zde už však nad Hanušovým prospěchem nelze moc polemizovat. Ať už měli jeho učitelé jméno české či německé, Hanušův prospěch byl z počátku mizerný. V prvním pololetí prvního ročníku byly jeho známky pouze „dostatečné“ („dostatečné“, „více než dostatečné“, „úplně dostatečné“ a jednou – z francouzštiny – „sotva dostatečné“).⁶⁵

Z části to bylo určitě dáno obtížností školy, neboť i tak byl Hanuš ve třídě stále jeden z lepších.⁶⁶ Z části šlo určitě i o šok z přechodu na vyšší stupeň školy do většího města. Hned od druhého pololetí se totiž Hanušovy známky začaly zlepšovat, takže na jeho vysvědčeních místo „dostatečný“ („genügend“) nalézáme čím dál více známek „dobrý“, „velmi dobrý“ a „chvalitebný“.⁶⁷ Ke svému předcházejícímu výbornému prospěchu se už ale nevrátil. Co se týče jednotlivých předmětů, tak nejlépe si Hanuš vedl v chemii a v českém jazyce a literatuře, největší potíže měl pak s matematikou, fyzikou a s německým jazykem a literaturou.⁶⁸

V roce 1866, tedy v šestnácti letech, Hanuš dokončuje vyšší reálku v Plzni a odchází – opět s Hugem – do Prahy. Hugo nastupuje na práva, Hanuš na polytechniku.⁶⁹

Udělal tak nejspíš na přání otce, který sám na pražské polytechnice rok strávil, a který tuto budoucnost vybral nejen pro Hanušek ale i jeho mladšího bratra Františka.⁷⁰ Navíc Hanušovo vzdělání přirozeně k polytechnice směřovalo. Jak už bylo řečeno, chemie byl předmět, v kterém se mu na reálce v Plzni dařilo asi nejvíce, a v druhém semestru prvního ročníku tamtéž si jako svobodný předmět vybral praktické cvičení v lučbě, které

⁶³ Tamtéž, s. 9.

⁶⁴ Než však Hanuš s Hugem v Plzni do školy nastoupil, dopřál jim jejich otec na přelomu srpna a září týdenní poznávací cestu po západních Čechách. Z toho je zřejmé, že v této době ještě Karlíkovi nouzí netrpěli. Patrně až s odchodem všech synů na školu musel František Karlík sáhnout hlouběji do kapsy. Šlechta, Hanuš Karlík, s. 91-92; Karlík, Paměti, s. 9-10.

⁶⁵ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení Hanuše Karlíka z vyšší reálné školy v Plzni.

⁶⁶ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 92.

⁶⁷ Ačkoli byla plzeňská reálka německá, pět z šesti Hanušových vysvědčení byly české. ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení Hanuše Karlíka z vyšší reálné školy v Plzni.

⁶⁸ Tamtéž. Později, v oslavných člancích na Karlíka vydaných po jeho smrti či při příležitosti některého výročí, bylo možno najít tvrzení, že i vyšší reálnou školu v Plzni dokončil s výborným prospěchem. Jak ale bylo ukázáno, nebylo tomu tak. Příloha ke Hlasu národa, sekce Různé zprávy, Hlas národa, 25. března 1899, s. 1.

⁶⁹ Karlík, Paměti, s. 10; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 84, 93.

⁷⁰ František se ovšem na rozdíl od Hanuše otcovu přání vzeprel a stal se učitelem. Šlechta, Hanuš Karlík, s. 85.

dokončil s hodnocením „obratně“.⁷¹ Není tedy divu, že si na polytechnice vybral obor technické chemie (technické lučby).⁷² Ostatně na polytechniku nastupuje v roce 1866, před dvěma lety si Julius Robert nechává patentovat difuzi, před třemi lety Hugo Jelínek s Bedřichem Freyem veřejně demonstrují saturaci. Cukrovarnictví se vyvíjí a vzkvétá. A o rok později, v roce 1867, propuká druhá zakladatelská horečka, která s sebou nese i boom rolnických cukrovarů a cukrovarnictví obecně.

Karlík strávil na Polytechnickém ústavu království českého, jak se od roku 1864 oficiálně jmenoval,⁷³ čtyři roky, tj. byl zde v rozpětí let 1866—1870. Toto nebyla doba pouze velkého průmyslového růstu, ale i velkého národnostního napětí. V roce 1867 se z jednotné monarchie stává dualitní Rakousko-Uhersko a (nacionální) Češi také usilují o své rakouské vyrovnání. Toho samého roku jsou do Prahy vráceny české korunovační klenoty a o rok později je položen základní kámen Národního divadla.

Všechny tyto události v Praze Hanuš prožívá a sám se do nich zapojuje. V lednu 1868 napsal svému otci: „V Praze všechno vře a jest se obávati, že se navrátí r. 1848. Mohu ti o tom více pověděti nežli noviny, neboť jsem zasvěcen do oněch tajných nitek, kterými se vzpoura proti německému tupení nás má započítí.“⁷⁴

Hanuš Karlík ale byl o to víc zasažen národnostními spory, protože i přímo na pražské polytechnice docházelo v 60. letech ke snaze o vymanění se z německého vlivu. Už v 50. letech zde byly první pokusy zavést do výuky češtinu, v 60. letech se pak z pokusů stává vzrůstající trend. Organický status z roku 1863 pak zrovnoprávnil češtinu s němčinou nejen jako vyučovací, ale i jako jednací jazyk. Od tohoto roku pak začíná období otevřených sporů mezi narůstající českou částí učitelského sboru, a částí německou, která se českému vlivu snaží bránit. Spory vyvrcholily úplným rozdělením polytechniky,

⁷¹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení Hanuše Karlíka z druhého pololetí prvního ročníku na vyšší reálné škole v Plzni.

⁷² Karlík, Paměti, s. 10. Technická lučba (chemie) byl jeden ze čtyř oborů, které byly na polytechnice zavedeny tzv. organickým statutem z roku 1863. Zbylé tři obory byly vodní a silniční stavitelství, pozemní stavitelství a strojnictví. Magdalena Tayerlová, Historie, Pražská technika. Časopis Českého vysokého učení technického, 2001, Speciál, s. 2.

⁷³ Historie ústavu chemie a analýzy potravin [online], internetové stránky VŠCHT v Praze [cit. 26. 11. 2011], dostupné z <http://www.vscht.cz/zkp/ustav/historie.htm>.

⁷⁴ Dopis Hanuše Karlíka z Prahy otci z 8. ledna 1868. Citováno z: Šlechta, Hanuš Karlík, s. 94.

ke kterému došlo roku 1869.⁷⁵ Česká část se začala nazývat Český polytechnický ústav království Českého.⁷⁶

Poprvé se na dvou oddělených ústavech začalo učit v akademickém roce 1869/70. V té době ještě obě instituce sídlily ve staré budově v dnešní Husově ulici. Ta však nemohla oběma školám stačit, takže během 70. let si česká polytechnika staví budovu novou na Karlově náměstí a stěhuje se tam.⁷⁷ Tam už ale Hanuš Karlík nenastoupil. Po prožití čtyř rušných ročníků 2. poloviny 60. let Karlík úspěšně absolvuje v roce 1870.⁷⁸ Z předmětů, které Karlík na polytechnice absolvoval, jmenujme mineralogii, geologii, národohospodářství, směnečné a obchodní právo, umění stavební a báňské, stavební kreslení, všeobecnou chemii, analytickou lučbu, pivovarnictví a právě i cukrovarnictví.⁷⁹

To začal na polytechnice (resp. Královském českém stavovském technickém učilišti, jak se tehdy nazývala) přednášet Karel Napoleon Balling, německý odborník, který zde byl jako adjunkt od roku 1824 a který v roce 1835 byl jmenován řádným profesorem chemie.⁸⁰ Už dva roky před tím, v roce 1833, už převzal přednášky ze všeobecné a technické chemie a do jejich obsahu přidal i výrobu a rafinaci řepného ale i třtinového či javorového cukru. Roku 1855 pak zde z iniciativy Vlastenecko-hospodářské společnosti zřídil výzkumnou Agrikulturně-chemickou stanici, věnující se mimo jiné i vaření cukru.⁸¹

Profesor Balling učil na polytechnice chemii až do začátku druhé poloviny 60. let, kdy dokonce v akademickém roce 1865/66 zastával funkci rektora. Balling byl významný a uznávaný odborník, zavedl do cukrovarnictví nové pojmy a veličiny a zasloužil se i o zdokonalení cukerné technologie. Jeho přednášky po něm převzal František Štolba, Ballingův někdejší stipendista a později asistent. Technická lučba, jejíž součástí bylo i cukrovarnictví, byla tehdy jedním ze čtyř oborů, do kterých se výuka na polytechnice dělila. Po rozdělení školy v roce 1869 přešel František Štolba na nově vzniklou českou

⁷⁵ Milada Sekyrková, Rozdělení polytechniky – precedens pro univerzitu?, *Práce z dějin vědy*, svazek 11, Praha 2003, s. 232-240.

⁷⁶ Dušana Jirovská, Historické kořeny výuky jazyků na ČVUT v Praze, *Pražská technika. Časopis Českého vysokého učení technického*, 2002, č. 3, s. 34.

⁷⁷ Milada Sekyrková, Rozdělení polytechniky – precedens pro univerzitu?, *Práce z dějin vědy*, svazek 11, Praha 2003, s. 239.

⁷⁸ Karlík, *Paměti*, s. 10.

⁷⁹ ANM, fond Karlíkovi, karta č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení o zkouškách; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 93-95.

⁸⁰ Adjunkt neboli asistent. Kamila Mádrová, Cukrovarnictví a česká polytechnika v druhé polovině 19. století. In: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století*, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 223.

⁸¹ Pavel Kadlec, Historie vysokoškolské výuky cukrovarnictví. In: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století*, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 202.

polytechniku a právě díky němu se potravinářská chemie a technologie rozvíjela především tam. Téhož roku byl jmenován profesorem a přednášel, již v češtině, rozsáhlý soubor chemicko-technologických předmětů, včetně cukrovarnictví.⁸²

Z toho, co už bylo řečeno, není překvapivé, že pro absolventa technické chemie, který v roce 1870 zakončil své studium, bylo právě cukrovarnictví přirozenou volbou. Sám Karlík to potvrzuje: „Bylo nás celkem asi 30 absolventů a většina se odhodlala věnovati se tehdy rozkvétajícímu průmyslu cukrovarnickému.“⁸³ Další možnou volbou pro chemika mohlo být pivovarnictví, které taktéž zažívalo výrazný rozvoj, obzvláště po zrušení propinačního práva v roce 1869,⁸⁴ ale z Karlíkova studia se zdá, že ve výrobě upřednostňoval cukr před pivem. Zkoušku z cukrovarnictví (resp. z „cukrovarství“), které Karlík u prof. Štolby navštěvoval v akademickém roce 1869/70, složil totiž na výbornou. Zato pivovarnictví (resp. „pivovarství“), které skládal o rok dřív, splnil pouze se známkou dobrá.⁸⁵ Co se týče Karlíkových ostatních známek, tak převažovaly známky nejvyšší. Jeho výkon přednášející hodnotili nejčastěji známkami „první třída“ („die erste Klasse,“ popř. „první třída s vyznamenáním) nebo „výborně“.

V roce 1870 tedy ukončil studia a začal hledat práci.

⁸² Pavel Kadlec, Historie vysokoškolské výuky cukrovarnictví. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 202-204.

⁸³ Karlík, Paměti, s. 10.

⁸⁴ Výrobní a prodejní monopol šlechty a právovárečných měšťanů, relikty středověkého práva. ⁸⁴ Ivan Jakubec, Zdeněk Jindra a kol., Dějiny hospodářství českých zemí, Praha 2006, s. 195.

⁸⁵ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení o zkoušce z pivovarství 1868/69 a cukrovarství 1869/70.

III. Kapitola

PRVNÍ PRÁCE

1870—1881

Během třiceti let působení v Nymburce získal Hanuš Karlík věhlas jako zručný cukrovarník a schopný ředitel. Než však roku 1881 do Nymburku nastoupil, strávil před tím deset let učením se a získáváním zkušeností v pěti různých cukrovarech. Jak sám píše, o cukrovarnické praxi nevěděl po škole nic. Je to tedy tato pětice cukrovarů, kde získal své první praktické cukrovarnické zkušenosti.⁸⁶ Jak jsem zmínil v úvodu, Karlík ve svých pamětech o sobě příliš nepíše, o svých úspěších obzvláště, natož aby se pokoušel sám sebe nějak hodnotit. Jedním z mála zdrojů, kde lze přímé a i relativně objektivní hodnocení Hanuše Karlíka nalézt, jsou osvědčení, které mu každý cukrovar vydal poté, co zde pracoval.

První práci Karlík nezískal lehce. Ačkoli dokončil školu v období druhé zakladatelské horečky (1867—1872), nebylo ani tehdy snadné sehnat práci, a to i jen jako praktikant bez platu.⁸⁷ Vrchol zakladatelské horečky totiž nastal až na počátku 70. let a do té doby vznikaly nové cukrovary spíše pozvolna.⁸⁸ Přesto nakonec Karlík sehnal práci v cukrovaru novém. Ne však v provozu, ale při jeho budování.

Šlo o rolnický akciový cukrovar v Úvalech u Prahy, který začal být stavěn roku 1870 a který hledal absolventy pro dozor na stavbu, kteří pak měli naději na nástup na pozici praktikanta po dokončení stavby. Karlík dokončil školu v únoru 1870, o místo zažádal a získal ho. Do Úval nastoupil 15. března a jeho úlohou bylo vedení účtů a dozor na stavební materiál a na dělníky.⁸⁹ Bral za to 30 zlatých měsíčně. V létě se však ukázalo, že s největší pravděpodobností se nepovede cukrovar dokončit tak, aby mohl pracovat už

⁸⁶ Karlík, Paměti, s. 16.

⁸⁷ Tamtéž, s. 10.

⁸⁸ Od počátku 50. let do začátku zakladatelské horečky roku 1867 vznikaly každý rok v průměru dva až tři cukrovary. V kampani 1867/68 bylo založeno 5 cukrovarů, v kampani 1868/69 11 a horečka vrcholila kampaní 1870/71, kdy bylo založeno 30 cukrovarů, a 1871/72, kdy jich bylo založeno 29. Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 163.

⁸⁹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení Hanuše Karlíka z cukrovaru v Úvalech z 15. září 1870; Karlík, Paměti, s. 10.

v kampani 1870/71 a Karlíkovi tedy hrozilo, že by ztratil jeden rok. Rozhodl se proto hledat práci jinde.⁹⁰

Na tomto místě, stejně jako už jednou předtím, Karlík vzpomíná, že patřil k těm, kteří „neměli ani protekce, ani známostí.“⁹¹ To není úplně pravda, jak uvidíme dále, nicméně Karlík viditelně nechtěl opomenout zdůraznit důležitost „známostí“ při získání práce. V tuto chvíli však skutečně neměl nikoho, kdo by mu pomohl. Obešel tak s přítelem Adolfem Srbem z Rokycan řadu cukrovarů, než se mu nakonec podařilo na kampaň 1870/71 získat místo neplaceného praktikanta ve Velimi s nástupem od září. V Úvalech skončil 15. září 1870.⁹²

Ze stejného dne je i datováno Karlíkovo první pracovní osvědčení, které si právě z Úval odnesl. Zde členové správní rady cukrovaru napsali, že Karlík své povinnosti „dokonale vedl řádně a slušně, tak jak se na každého řádného muže patří se choval, tak že proti němu ze žádné strany té nejmenší stížnosti vedeno nebylo a tudíž jej co řádného a spravedlivého muže všem doporučujeme.“⁹³ S tímto doporučením pak přišel do Velimi.

Cukrovar ve Velimi u Kolína byl taktéž nacionálně český rolnický akciový cukrovar, stejně jako budovaný v Úvalech, a cukr vyráběl od roku 1867.⁹⁴ Byl to tedy jeden z prvních cukrovarů vzniklých během druhé zakladatelské horečky. Karlík zde nastoupil 17. září 1870 jako jeden z celkem sedmi praktikantů. Pouze jeden z nich ale bral plat a to Václav Novák, kterého Karlík znal už z reálky v Plzni a z pražské polytechniky a je proto možné, že Karlíkovi dopomohl k místu právě on. Novák dostával šest zlatých týdně.⁹⁵ Karlík začal ve Velimi pracovat jako vážný, tj. přebíral a vážil řepu, později pracoval i jako lučebník (tedy chemik) a technický úředník.⁹⁶

Jak už jsem psal, ve svých pamětech Karlík přiznává, že v tuto chvíli, čerstvě po škole, nevěděl o cukrovarnické praxi zhora nic. Techničtí adjunkti však byli velmi neochotní se o své zkušenosti dělit.⁹⁷ Karlík totiž patřil již do generace cukrovarníků, kteří o své pozice usilovali z pozice vzdělání. V první polovině 19. století ale vycházela absolutní většina varné technologie z osobních zkušeností každého vaříče, které postupně získával

⁹⁰ Tamtéž, s. 10-11.

⁹¹ Tamtéž, s. 10.

⁹² ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení Hanuše Karlíka z cukrovaru v Úvalech z 15. září 1870.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 174.

⁹⁵ Karlík, Paměti, s. 12-13.

⁹⁶ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení Hanuše Karlíka z cukrovaru ve Velimi z 5. dubna 1871.

⁹⁷ Karlík, Paměti, s. 16.

metodou pokus/omyl. Úzká skupina empiriků tak ovládala prakticky celé cukrovarnictví. Jejich monopol byl narušován objektivními metodami vaření cukru, které se postupně začaly objevovat od poloviny 30. let, a konečnou ránu empirii zasadil objev difuze a saturace v letech šedesátých.⁹⁸ Avšak neochota cukrovarnických techniků dělit se o své zkušenosti přetrvávala.

Karlík tak své zkušenosti získával od dělníků, od kterých si za pivo kupoval možnost dělat jejich práci místo nich, zatímco ho oni sledovali a kontrolovali. Tímto způsobem se postupně seznámil se všemi fázemi procesu vaření. To však mohl dělat pouze večer nebo v neděli, když ve své přidělené práci již skončil.⁹⁹

O tom, že se mu získávání zkušeností opravdu povedlo, svědčí i vysvědčení, které pak z Velimi dostal. V něm se píše, že „svou obratností, pilností a teoretickou znalostí sobě v krátkém čase takových praktických zkušeností a přehledů osvojil, že úplně všem požadavkům v obor ten sahajícím vyhoví.“¹⁰⁰ A že to nebyla planá slova, dokazuje i to, že od začátku roku 1871 začal Karlík také pobírat šest zlatých týdně platu.¹⁰¹

Toto vysvědčení, které obdobně jako to z Úval říká, že v cukrovaru ve Velimi pracoval „správně a poctivě“ a že ho „milerád [...] každému takovému závodu doporučuji,” Karlík obdržel po skončení velimské kampaně, na začátku dubna 1871.¹⁰² Jelikož už ale tehdy nebyli další praktikanti v cukrovaru potřeba, rozhodla se je správní rada propustit. Pouze Václav Novák zůstal jako chemik a později se zde dokonce stal ředitelem.¹⁰³

Svou další práci našel Karlík v Dolním Cetně. Opět se k ní ale nedostal snadno a opět mluví o tom, jak mu chyběli známí, kteří by mu k místu pomohli. Na přelomu dubna a května se v novinách objevil inzerát, že cukrovar v Dolním Cetně hledá vystudovaného technika s alespoň jednoroční praxí na místo technického asistenta. Tentokrát však Karlík, navzdory tomu, co psal, známosti už měl. Ředitelem cukrovaru byl Bohuslav Kallmünzer, syn dobrého známého Hanušova otce. A právě díky této známosti pak Hanuš místo získal.¹⁰⁴ V Cetně nastoupil 15. června 1871.¹⁰⁵

⁹⁸ Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 37, 39, 108.

⁹⁹ Karlík, Paměti, s. 16-17.

¹⁰⁰ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení Hanuše Karlíka z cukrovaru ve Velimi z 5. dubna 1871.

¹⁰¹ Karlík, Paměti, s. 30.

¹⁰² ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení Hanuše Karlíka z cukrovaru ve Velimi z 5. dubna 1871.

¹⁰³ Karlík, Paměti, s. 12, 35.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 36-37.

¹⁰⁵ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Dolního Cetna otci z 24. června 1871.

Taktéž cukrovar v Dolním Cetně byl rolnický akciový cukrovar založený během zakladatelské horečky, a to v roce 1868.¹⁰⁶ Karlík sem přišel jako technický asistent s ročním platem 500 zlatých.¹⁰⁷ Ani zde se však nezdržel déle než na jednu kampaň. Práce zde nebyla špatná, používali zde mnohem kvalitnější řepu a dosáhli tak lepšího výsledku. Poprvé si zde také mohl dovolit vlastní byt, ale život v Cetně byl nudný.¹⁰⁸ „Celkem byl život v Cetně velmi jednotvárný. Místo leželo mimo trať a bylo jakoby odříznuto od celého světa,“ napsal Karlík do svých pamětí.¹⁰⁹

Když tedy dostal šanci odejít, využil ji. Stalo se tak na konci kampaně, na jaře 1872. Ředitel cukrovaru Kallmünzer byl celý rok vážně nemocný, a v cukrovaru se kvůli tomu za celou kampaň ani jednou neobjevil. V březnu byl pak převezen z domova do Mělníka, kde nedlouho poté zemřel na srdeční mrtvici. Všichni zaměstnanci z Dolního Cetna přijeli vzdát řediteli do Mělníka hold a při této příležitosti se Karlík seznámil s lidmi z tamního cukrovaru. Ti mu pak doporučili, aby se u nich v cukrovaru ucházel o místo technického adjunkta s příjmem 700 zlatých ročně.¹¹⁰

V Cetně si však Karlíka považovali a nechtěli, aby odešel. Kampaň probíhala velmi dobře, takže už v prosinci měl příslibenou odměnu 100 zlatých po jejím skončení.¹¹¹ Na konci března pak Karlík v Cetně povýšil, výbor továrny ho jmenoval do funkce technického adjunkta a zvýšil mu služné na 800 zlatých ročně a k tomu Karlík měl v budoucí kampani dostat i 1% tantiémy z dosaženého zisku „za tou příčinou, aby si jej pro příští campagni pro zdejší továrnu zabezpečil.“¹¹² Ani to ho ale v Cetně neudrželo.¹¹³ „Život na Mělníce byl ovšem mnohem rušnější než v Cetně a tak nelze se diviti, že jsem [...] přijal místo adjunkta v cukrovaru mělnickém.“¹¹⁴

¹⁰⁶ Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 174.

¹⁰⁷ Karlík, Paměti, s. 12, 37. Připomeňme si, že Hanušův otec měl na konci své profesní dráhy jako první učitel na hlavní škole v Rokycanech služné 520 zlatých ročně.

¹⁰⁸ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 135; Karlík, Paměti, s. 37.

¹⁰⁹ Karlík, Paměti, s. 40.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 41-42.

¹¹¹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Dolního Cetna otci z 23. prosince 1871.

¹¹² ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Osvědčení pro Hanuše Karlíka z cukrovaru v Dolním Cetně z 7. května 1872.

¹¹³ Navíc s ním správní rada ohledně jeho povýšení nejednala poctivě. Karlík se díky příteli, kterého v radě měl, dozvěděl, že správní výbor mu odsouhlasil jeho povýšení i s lepším platem, správní rada se ale rozhodla pokusit se mu nejdřív nabídnout místo adjunkta s menším platem a teprve, když odmítl, postupně jeho plat zvyšovali až na již schválenou částku. Karlíka jejich jednání natolik rozčílilo, že kvůli němu všechny nižší nabídky, podle svých slov, hrubě odmítl a vážně uvažoval o odmítnutí i té vyšší, původní. ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Dolního Cetna otci ze 4. dubna 1872.

¹¹⁴ Karlík, Paměti, s. 42.

Že byli s Karlíkem v Dolním Cetně opravdu spokojeni se ukazuje i ve vysvědčení, které si odtud odnesl. V něm ho doporučují, protože v kampani 1871/72 „pilně, obezřele a rázně si počínal, jakož i s dobrými vědomostmi se ve všech odvětvích cukrovarnictví se chvalně vyznamenal.“¹¹⁵ Do Mělníka Karlík nastoupil v květnu roku 1872.¹¹⁶

Rolnický akciový cukrovar v Mělníku byl založený roku 1869, na rozdíl od předchozích cukrovarů, kde Hanuš Karlík pracoval, byl však mnohem moderněji vybaven.¹¹⁷ Navíc ředitel cukrovaru, Albín Sieber, byl vzdělaný (vystudoval pražskou polytechniku) a činnost své továrny se snažil stavět na vědeckých základech. Používal moderních postupů a sám také experimentoval a upravoval si své stroje a pro Karlíka se dozajista stal zdrojem inspirace pro jeho budoucí roky ve funkci ředitele cukrovaru.¹¹⁸ Ostatně sem spadá i první menší vynález samotného Karlíka, o tom ale později (v sedmé kapitole práce věnované Karlíkově odborné činnosti). Během svého pobytu zde také absolvoval jednu studijní cestu do cukrovaru v Beřkovicích, který byl vyhlášený jako jeden z největších závodů v Čechách.¹¹⁹

V Mělníce zůstal Hanuš Karlík dva roky, po nichž se se svolením ředitele Siebera ucházel o místo ředitele cukrovaru v Záboří u Labské Týnice (dnešní Týnec nad Labem).¹²⁰ Do vysvědčení mu Siebert napsal, že „vynikal vědomostmi jak theoretickými tak praktickými, jakož i čilostí svou a bystrým rozhledem v každém oboru působnosti jeho.“¹²¹

Rolnický akciový cukrovar v Záboří, kde Karlík usiloval o své první ředitelské místo, vznikl roku 1870.¹²² Správní rada cukrovaru však už po pár letech nebyla spokojena s původním ředitelem cukrovaru, hlavně kvůli nadměrné spotřebě uhlí, a místo něj hledala někoho jiného. O místo ředitele se kromě Karlíka ucházeli i oba techničtí adjunkti, kteří v cukrovaru pracovali. Zvolen byl nakonec Karlík, hlavně díky podpoře kolínského sládky, se kterým se Karlík znal a který měl ve správní radě zábořského cukrovaru vliv. Hanuš byl tak zvolen díky hlasům členů správní rady z Kolína, zatímco

¹¹⁵ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení pro Hanuše Karlíka z cukrovaru v Dolním Cetně z 12. května 1872.

¹¹⁶ Karlík, Paměti, s. 42.

¹¹⁷ Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 174.

¹¹⁸ Karlík, Paměti, s. 42-43.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 46.

¹²⁰ Tamtéž, s. 47.

¹²¹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 14, neuspořádáno. Vysvědčení pro Hanuše Karlíka z cukrovaru v Mělníce z 15. dubna 1874.

¹²² Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 175.

část správní rady ze Zábोří a okolí volila místní adjunkty. Tento spor následně negativně ovlivnil jeho další pobyt v Zábोří.¹²³

Hanuš Karlík v Zábोří nastoupil 24. března 1874, den po dovršení čtyřiaadvaceti let.¹²⁴ Za čtyři roky od chvíle, kdy v únoru 1870 dokončil pražskou polytechniku, vystřídal čtyři různé cukrovary a pracovní pozice, kompletně se seznámil s činností celého cukrovaru a všude získal velmi pozitivní pracovní ohodnocení. Nakolik dokáže své relativně nevelké zkušenosti zužitkovat, měly ukázat následující roky.

Po svém nástupu se samozřejmě nevyhnul konfliktům s oběma adjunkty, kteří se také ucházeli o místo ředitele. Oba musel prakticky ihned vyhodit a na jejich místa, a na místa dalších úředníků, si pozval lidi, které znal ze své minulé praxe.¹²⁵ Roztržky ve správní radě ale pokračovaly a na valné hromadě v létě 1874 se zábořští akcionáři dokonce neúspěšně pokusili vyhlásit bankrot. Karlík vzpomíná, že finanční situace cukrovaru skutečně nebyla dobrá, ne však natolik, aby museli skončit.¹²⁶

Karlíkovi samotnému se však v Zábोří také nelíbilo. Stála proti němu polovina správní rady, a i když obdobnou situaci zažil už v Dolním Cetně, nemohlo to být příjemné.¹²⁷ Na co si ale více stěžoval, bylo, že zde „žije jako v klášteře.“¹²⁸ Pokoušel se hned na jaře příštího roku získat místo ředitele cukrovaru v Křimicích, které se zrovna uvolnilo. V dopise strýci z března 1875 ho prosí, zda by se za něj nepřimluvil u knížete Františka z Lobkovic, majitele cukrovaru, jeho snaha ale nebyla úspěšná.¹²⁹

Avšak v tu dobu už jeho pozice v Zábोří byla jiná. Ve stejném dopise strýci píše, že „letošní práce moje nad očekávání skvělým výsledkem byla odměněna.“¹³⁰ První kampaň

¹²³ Karlík, Paměti, s. 47-48.

¹²⁴ Tamtéž, s. 47.

¹²⁵ Tamtéž, s. 48.

¹²⁶ Tamtéž, s. 49. Svému strýci o tom Karlík napsal, že „přišel [...] do závodu, který téměř byl v konkurzu.“ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Zábोří strýci Hugovi z 25. února 1875.

¹²⁷ Napsal tehdy svému otci: „Ve správní radě a výboru mám mnoho nepřátel, poněvadž jsem zvolen byl proti jejich vůli, kteří chtěli mítí jakéhos Hampla.“ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Dolního Cetna otci z 9. července 1871.

¹²⁸ V dopise svému strýci Hugovi Karlík napsal „[...] že po celý čas, kdy práce přestane, žijem jako v klášteře.“ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Zábोří strýci Hugovi z 25. února 1875. A obdobně v dopise témuž strýci z roku 1879 Karlík píše, že „Co nás se týče, jsme jak vidíš stále živi v té osamělé Zábोří jako poustevníci.“ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Zábोří strýci Hugovi z 31. března 1879.

¹²⁹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Zábोří strýci Hugovi z 31. března 1875.

¹³⁰ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Zábोří strýci Hugovi z 31. března 1875.

byla totiž velice úspěšná.¹³¹ Celá správní rada pak pochopila, že v Karlíkovi našli ředitele, který jim může jejich upadající cukrovar postavit na nohy. Bylo to patrně z tohoto důvodu, proč správní rada po zjištění, že by raději odešel, poslala Karlíka na náklady cukrovaru na jaře 1875 na studijní cestu do Německa do Halle, kde se právě konal sjezd Německého cukrovarnického spolku.¹³²

Jak tedy Karlík získal na svou stranu celou správní radu? Bylo to tím, že ze skomírajícího cukrovaru dokázal během roku učinit prosperující podnik, v jehož zlepšování pokračoval i v následujících letech. V první řadě hned po svém nástupu vyřešil nadměrnou spotřebu uhlí a jednoduchou úpravou ji snížil téměř o polovinu na, jak sám napsal, v tehdejší době normální hodnotu.¹³³ Je také očividné, že byl dobrým organizátorem a navíc měl dobré znalosti fungování všech složek cukrovaru a i jako ředitel do nich sám zasahoval.

Co se zařízení cukrovaru týče, tak držel krok s dobou, nebál se zavádět technologické novinky, ne však dříve, než je sám experimentálně vyzkoušel nebo měl možnost si jejich účinnost ověřit v praxi. Na svých strojích také sám experimentoval a dál je upravoval (o tom opět více v sedmé kapitole).

Kromě úpravy kotlů za účelem snížení spotřeby uhlí, Karlík v Záboří například zrušil difuzní pánve a nahradil je účinnějšími kalorizátory, které lépe pracovaly s difuzní šťávou, a zpáteční páru z nich bylo možná dále využít.¹³⁴ V řezačkách vyměnil staré nože za modernější, navrhl lepší způsoby meliorace a zavedl čištění melasy osmózou v nových osmogénech, což se naučil na své první studijní cestě k Německému cukrovarnickému spolku na jaře 1875.¹³⁵

Karlík tedy během jednoho roku proměnil cukrovar v Záboří v prosperující podnik a správní rada cukrovaru s ním byla patřičně spokojená. Chuť odejít ale u Karlíka zůstávala, rada si ho však snažila všemi prostředky udržet. V létě roku 1878 s ním chtěli uzavřít smlouvu na deset let, to Karlík však odmítl.¹³⁶ Aby si ho zavázali jinak, poslali ho

¹³¹ Ze zisku kampaně se podařilo nejen splatit celý roční úrok, ale i podstatně splatit samotný úvěr a ještě zbylo na vyplacení dividendy 30 zlatých na akcii. Karlík, Paměti, s. 50.

¹³² Tamtéž, s. 55.

¹³³ Tamtéž, s. 46.

¹³⁴ Tamtéž, s. 54.

¹³⁵ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 138; Karlík, Paměti, s. 53, 55-56.

¹³⁶ Dopis Hanuše Karlíka ze Záboří otci z 19. června 1878. Citováno z: Šlechta, Hanuš Karlík, s. 138.

místo toho na další dvě studijní cesty. V roce 1879 do Německa a Belgie a o rok později opět do Německa.¹³⁷

Přesto chtěl Karlík ze Záboří odejít. Roku 1880 už měl dohodnuté místo ředitele cukrovaru rodiny Bauerů v Brně, správní rada zábořského cukrovaru si ho ale ještě udržela zvýšením služného o 200 zlatých na 2100 zlatých ročně, jeho podíl zvýšili na 1,5% tantiémy a navýšili mu i pravomoc ředitele. Dostal tak ještě volnější ruku při zařizování cukrovaru. Stále ten samý rok nakoupil nové stroje za přibližně 50 000 zlatých a přestavěl takřka celou továrnu, která se stala mnohem větší a pracovala rychleji.¹³⁸

O rok později, na jaře 1881, však Záboří už přece opustil. Karlík vzpomíná, že se mu tehdy bez vědomí správní rady zábořského cukrovaru podařilo získat místo ředitele v cukrovaru v Kostelci nad Labem. Než tam ale přestoupil, navštívili ho na jaře 1881 v Záboří zástupci cukrovaru z Nymburka. Doslechli se, že přemýšlí o změně místa, a chtěli ho získat za svého ředitele. Dali mu nabídku 3000 zlatých služného ročně se služebním bytem a tantiémou 3%. Karlík ji přijal, a tak na jaře 1881 odchází do Nymburku.¹³⁹

¹³⁷ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 138.

¹³⁸ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Záboří otci z 19. června 1880; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 138. Ve svých pamětech Karlík uvádí, že měl před navýšením roku 1880 služné pouze 1200 zlatých. Ve výše citovaném dopise otci ale uvádí 1900 zlatých a k této variantě se i přiklání. Karlík, Paměti, s. 65.

¹³⁹ Karlík, Paměti, s. 64-65; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 138.

IV. Kapitola

MANŽELSTVÍ A RODINA

Až do této chvíle jsem se vlastní rodině Hanuše Karlíka nevěnoval. Přesto však v okamžiku, kdy na jaře roku 1881 přichází do Nymburku, je již ženatý a má dvě děti se svou první, a pokud můžeme soudit z dochovaných pramenů, i poslední láskou. Tou byla Ludmila Kallmünzerová, kterou Karlík potkal při příchodu do Mělníka, zamiloval se do ní a oženil se s ní, to vše stále jako technický adjunkt místní továrny.

Ludmila Kallmünzerová byla dcera okresního přednosty v Mělníce Adolfa Kallmünzera, dobrého známého Hanušova otce. Byla tedy sestrou Bohuslava Kallmünzera, ředitele cukrovaru, u něhož Hanuš Karlík v Dolním Cetně pracoval. Jak už jsem napsal v předchozí kapitole, byla to právě tato známost Františka Václava Karlíka s Adolfem Kallmünzerem, která Hanušovi zajistila místo v Dolním Cetně.

Ve svém dopise otci z června 1872 ale Hanuš Karlík vzpomíná, že Adolfu Kallmünzerovi vděčí i za své místo v Mělníce. Mimo to mu ve stejném dopise píše, že „po celých skor 14 dní před definitivním ustanovením mým ve zdejší továrně [...] hostila mne zde rodina p. Kallmünzerova. [...] V čase pobytu mého v kruhu jejich naučil jsem se znáti milou dceru jejich Ludmilu. Zpozoroval jsem záhy, že ji vroucně miluji [...] a poznal jsem, že city moje pro ni nejsou jen časně, že hloub vryl se obraz její do duše mé.“¹⁴⁰

Lze však myslím oprávněně pochybovat, že by toto bylo jejich první setkání. Ve svých Pamětech Karlík píše, že když se ucházel o místo technického asistenta v Cetně, odjel s doporučením od svého otce do Mělníka, aby získal přízeň Adolfa Kallmünzera.¹⁴¹ A tehdy nejspíš Karlík Ludmilu Kallmünzerovou potkal poprvé. Pokud to nebylo tehdy, pak už určitě v průběhu kampaně, kterou Karlík v Cetně strávil. Ředitel Kallmünzer byl v jejím průběhu často nemocný a Karlík, kterého za sebe pověřoval správou cukrovaru, za ním jezdil, když na zotavenou odjel k otci do Mělníka.¹⁴² Když Karlík dostal pobídku

¹⁴⁰ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Mělníka otci z 11. června 1872.

¹⁴¹ Karlík, Paměti, s. 37.

¹⁴² ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Dolního Cetna otci ze 4. dubna 1872; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 153.

(právě na pohřbu Bohuslava Kallmünzera) ucházet se o místo technického adjunkta v Mělníce, lze se bez většího nebezpečí dohadovat, že i možná blízkost k Ludmile Kallmünzerové hrála při jeho rozhodování roli.

Ve výše citovaném dopise Karlík žádal svého otce o svolení, aby mohl svůj zájem o Ludmilu Kallmünzerovou veřejně deklarovat. Toho se mu dostalo a ani otec Ludmily nic nenamítal. Již v Karlíkově dopisu otci z října roku 1872 nalezneme i část od Ludmily s oslovením „Milý dobrý tatínku!“ a její psaní se pak stalo na řadu let součástí Hanušových dopisů.¹⁴³

Zasnoubení, a vlastně ani svatba, na sebe nenechaly dlouho čekat. K prvnímu došlo již v únoru 1873.¹⁴⁴ Sezdáni byli Hanuš Karlík a Ludmila Kallmünzerová 14. května 1873 v proboštském chrámu v Mělníce.¹⁴⁵ Ludmile šel za svědka její švagr Leopold Dostal, Hanušovi František Winkler, okresní tajemník z Mělníka.¹⁴⁶ Pro dlouhodobou nemoc se obřadu nezúčastnil Hanušův otec a na jeho místě stál jeho bratr, Hanušův strýc Hugo Karlík.¹⁴⁷ Od Hanušova dopisu otci z června 1872 do svatby tak neuplynul ani rok. Po svatbě zůstala Ludmila ještě asi týden v domě svých rodičů, než se novomanželům povedlo plně zařídit svůj byt v továrně, potom se k Hanušovi přestěhovala.¹⁴⁸

Hanuš Karlík žil s Ludmilou Kallmünzerovou – Karlíkovou – až do konce života, přes padesát let. A pokud lze soudit z dopisů, které si Karlík s Ludmilou vyměňovali, bylo to šťastné a spokojené manželství.¹⁴⁹

Měli spolu celkem deset dětí, z nichž ale čtyři nepřežily dětství. Nejstarším dítětem byl syn Václav, narozený 10. března 1874 v Mělníce.¹⁵⁰ Vystudoval gymnázium v Kolíně a z něho pokračoval na českou techniku v Praze. Jeho hlavním oborem byla chemie a i po škole pak následoval ve stopách svého otce. V roce 1898 nastoupil jako praktikant-chemik v cukrovaru v Mělníce a, obdobně jako Hanuš Karlík, rychle postupoval vzhůru. V roce 1905 přešel do cukrovaru v Poděbradech, nejdříve jako technický adjunkt a od roku 1906 jako jeho ředitel. Cukrovar v Poděbradech zakoupila roku 1883 firma Dostal a spol., kterou založili společně Hanuš Karlík se svým švagrem Leopoldem Dostalem

¹⁴³ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Mělníka otci z 2. října 1872.

¹⁴⁴ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 154.

¹⁴⁵ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Mělníka otci z 5. května 1873.

¹⁴⁶ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 154.

¹⁴⁷ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Mělníka strýci Hugovi z 5. května 1873. Byl to tentýž Jan Hugo Karlík, který Hanuše i křtil.

¹⁴⁸ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Mělníka otci z 24. května 1873.

¹⁴⁹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Dopisy Hanuše Karlíka a Ludmily Karlíkové z let 1877–1911; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 154.

¹⁵⁰ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Mělníka otci z 11. března 1874.

(více o tom v šesté kapitole). Cukrovar prosperoval a Václav Karlík byl jeho ředitelem až do roku 1926, kdy byl cukrovar nuceně zrušen.¹⁵¹

Václav byl dlouho jediným dítětem mladého páru, kterému sloužilo zdraví. Z dalších pěti dětí, které měli, se pouze prostřední Hanuš dožil dospělosti. Ostatní čtyři, dcery Marie (narozená v únoru 1875), Adolfina (narozená v březnu 1876) a Ludmila (narozená v listopadu 1880) a syn Bohuslav (narozený v květnu 1879) zemřeli ještě jako děti.¹⁵²

Mezi nimi se ale 28. ledna 1878 narodil druhý syn, po otci pojmenovaný Jan Křtitel – Hanuš. I jeho v mládí trápily zdravotní potíže, naštěstí je však dokázal překonat. Vychodil gymnázium v Kolíně a v Praze, kde pak pokračoval na právech. V roce 1901 se stal soudním konsultantem v Mladé Boleslavi a o dva roky později přešel ke krajskému soudu do Plzně. Přes své možná nezáživné povolání žil Hanuš patrně dosti bohémským životem a byl literárně činný.¹⁵³ Jeho básně vycházely nejdříve v místním tisku a v roce 1906 mu pak vyšla jeho jediná básnická sbírka Tiché ozvěny, kterou věnoval svým rodičům.¹⁵⁴ Už předtím ale Hanuš onemocněl zánětem ledvin a tomu nakonec v únoru 1907 podlehl.¹⁵⁵

Jak už bylo řečeno výše, další dvě děti po Hanušovi zemřely ještě v dětství. Teprve čtvrtá dcera, narozená 27. července 1882 a pojmenovaná také po matce Ludmila, přežila kritický novorozenecký věk. V roce 1904 se provdala za inženýra a pozdějšího vrchního stavebního radu Josefa Jeřábka.¹⁵⁶ Její mladší sestra Františka se narodila 4. dubna 1884. V roce 1904 se vdala za doktora technických věd Břetislava Tolmana, pozdějšího profesora vysokého učení technického v Praze. I ona nakonec zemřela mladá, v květnu 1908 ve věku 24 let.¹⁵⁷

Po Františce měl Hanuš Karlík ještě dvě děti, dceru Marii a syna Leopolda. Marie se narodila 14. dubna 1887. Její první manžel, císařský nadporučík Rudolf Křeček padl v první světové válce. Podruhé se vdala v roce 1920 za Jaroslava Kabeše, kapitána

¹⁵¹ Pavel Fojtík a kol., Historie a současnost podnikání na Nymbursku a Poděbradsku, Žehušice 2001 (dále jen Fojtík, Historie a současnost), s. 68; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 181-182.

¹⁵² Šlechta, Hanuš Karlík, s. 159.

¹⁵³ Bohémský život mu ale platil hlavně jeho, v té době již bohatý, otec. Ve svých účetních záznamech z roku 1904 si Hanuš Karlík (starší) poznamenal: „Až potud zaplatil jsem za Hanuše dluhů, které lehkomylně nadělal, peníze probil, prohýřil a tím život neskonale mi ztrpčil skor 12 892'35 hal. Odpust' ti to Pánbůh synu!“ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1890-1904, záznam ze srpna 1904.

¹⁵⁴ Hanuš Karlík, Tiché ozvěny, Fr. Řivnáč, Praha 1906.

¹⁵⁵ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 183-184.

¹⁵⁶ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 184.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 184.

československého vojska a pozdějšího technického inspektora Asekuračního spolku cukrovarnického.¹⁵⁸

Poslední syn Hanuše Karlíka, Leopold, se narodil 23. prosince 1889. Po absolvování gymnázia v Kolíně se stal posluchačem pražské techniky, po jejímž ukončení nastoupil jako úředník do pražské strojírny Breitfeld, Daněk a spol. Odtud ale brzy odešel a v roce 1920 si založil vlastní dopravní společnost Karlík a spol. V roce 1922 přeměnil firmu v akciovou společnost a její předsedou se stal jeho otec, Hanuš Karlík.¹⁵⁹

Kmotrem všech dětí Hanuše Karlíka byl na jeho přání jeho otec, jejich dědeček, František Václav Karlík. Obdobně jako u svatby samotného Hanuše se ale stávalo, že kvůli svým častým onemocněním se nemohl křtu účastnit osobně. V takových případech ho pak na křtu samotném někdo zastupoval.¹⁶⁰ Jediným, komu František Václav Karlík nebyl kmotrem, byl Leopold. Tohoto svého vnuka se totiž již nedožil, zemřel po nemoci 7. září 1889 ve věku 78 let.¹⁶¹

Tím jsem ale notně předběhl děj života Hanuše Karlíka. Naposledy jsme ho opustili na jaře roku 1881, kdy se Karlík rozhodl přijmout místo ředitele v cukrovaru, který ho pak i nejvíce proslavil, v Nymburku. Před tím je však opět potřeba popsat další vývoj českého cukrovarnictví a poskytnout tak Karlíkovu životu historický rámec.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 184-185.

¹⁵⁹ Tamtéž Karlík, s. 185.

¹⁶⁰ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Nymburka otci z 22. dubna 1887.

¹⁶¹ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 82.

V. Kapitola

VÝVOJ CUKROVARNICTVÍ V ČECHÁCH

1873—1914

V květnu 1873 vypukla první světová hospodářská krize. Ta tvrdě zasáhla všechny obory tehdejšího průmyslu, Rakousko si ale v této době již uvědomovalo hodnotu, kterou pro jeho zahraniční obchod cukrovarnictví představovalo – už v polovině 60. let 19. století byla vyvezena asi třetina celkové produkce a objem vývozu dál rychle narůstal. V krizovém roce 1873 dosáhl vývoz již 40% celkové produkce a od 80. let již monarchie vyvážela ze své domácí produkce stabilně kolem 60% a to až do první světové války. Cukr tak představoval dlouhodobě 7-9% celkové hodnoty rakouského vývozu a významně pomáhal udržovat aktivní bilanci zahraničního obchodu.¹⁶²

Když proto v roce 1873 vypukla krize, snažila se monarchie svůj cukerný průmysl udržet. Po vzoru dalších cukerních exportérů začala subvencovat vývoz cukru, takže krizové byly pro cukrovarnictví nakonec pouze dvě kampaně, 1873/74 a 1874/75. Hlavní exportní zájmovou oblastí monarchie byla Británie, odkud výměnou dovážela stroje a bavlnu, které měly největší podíl na tom, že se monarchie snažila svůj vývoz udržet.¹⁶³ I tak ale krize absolutní většinu cukrovarů těžce postihla, většina rolnických akciových cukrovarů ztratila svůj rolnický ráz a devatenáct cukrovarů zaniklo úplně.¹⁶⁴

Nebyla to samozřejmě pouze státní podpora, díky čemuž cukrovary krizi překonaly. Docházelo k další koncentraci výroby, zaváděly se moderní technologické postupy (ve všech cukrovarech například došlo k definitivnímu přechodu na difuzi), kladl se větší důraz na kvalitu řepy a také se začaly mezi cukrovarníky objevovat první tendence ke kartelovým dohodám.¹⁶⁵ Ani po krizi se ale samozřejmě technický a technologický vývoj nezastavil a řada vynálezů, které pak byly přijaty po celém světě, pochází z českých zemí

¹⁶² Dudek, Monopolizace cukrovarnictví, s 29-34.

¹⁶³ Velká Británie byla až do první světové války nejvýznamnějším dovozcem rakouského cukru. Od kampaně 1893/94 byla do Británie vyvezeno stabilně téměř polovina všeho exportovaného cukru. Tamtéž, s. 29-32.

¹⁶⁴ Josef Bernat, Statistika průmyslu cukrovarského v království českém, Listy cukrovarnické, 1883, roč. 1, č. 6, s. 215.

¹⁶⁵ Dudek, Monopolizace cukrovarnictví, s. 45.

(což ovšem neznamená, že jejich vynálezci byli svou národností vždy Češi).¹⁶⁶ Mezi významnější objevy patří například Daňkův kalolis z roku 1863, vynález nožů na řezání řepy s trojhranným ostrím objevené Františkem Václavem Gollerem roku 1878, lapače kamenů do praček a následná Viesnerova hřeblová pračka s lapači z roku 1889, Riedingerův vodní splav pro dopravu řepy z roku 1880 a v kampani 1884/1885 představil Hanuš Karlík v Nymburce trojnásobnou saturaci.¹⁶⁷

Velká část těchto vynálezů byla objevena za spolupráce praktických cukrovarníků se strojírnami. Praktici z oboru přicházeli s nápady a patenty, strojírny jim pak tyto nápady pomohly realizovat. Takto například spolupracoval Julius Robert při vynálezu difuze s brněnskou strojírnou Fridricha Wanniecka, Hugo Jelínek s Bedřichem Freyem spolupracovali s Čeňkem Daňkem nebo František Václav Goller s F. Wasgestianem.¹⁶⁸ Od konce 70. let si strojírny začaly vytvářet vlastní cukrovarnická oddělení, která se pak aktivně podílela na dalším výzkumu a vývoji cukrovarnických strojů.¹⁶⁹ Díky technické vyspělosti mohly české strojírny po nasycení domácího trhu úspěšně proniknout do zahraničí. Od roku 1880 do 30. let 20. století vyvezly své stroje do téměř čtyřiceti zemí světa.¹⁷⁰ Spolu s produkcí parních strojů tak výroba cukrovarnického zařízení představovala v závěrečné třetině 19. století nejdůležitější obor českého strojírenství.¹⁷¹

Vývoj nastal také na poli šlechtitelství, jehož snahou bylo získat řepu s co největší cukernatostí. Cukrovary zpravidla nakupovaly kvalitní semeno, které pak pro záruku

¹⁶⁶ Jaroslav Gebler, Významné aktivity v cukrovarnictví na území dnešní ČR. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 33-34.

¹⁶⁷ Jaroslav Gebler, Čeněk Daněk. 176 let od narození – 110 let od úmrtí, Listy cukrovarnické a řepařské, 2003, roč. 119, č. 4, s. 109; Dudek, Monopolizace cukrovarnictví, s. 39; Jaroslav Gebler, Významné aktivity v cukrovarnictví na území dnešní ČR. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 38-39.

¹⁶⁸ Hynek Stříteský, České strojírny a jejich podíl na výstavbě cukrovarů v zahraničí v období do roku 1945. In: Pěšák s noblesou. Pocta p. t. PhDr. Janu Hozákovi, Praha 2010, s. 84-85; Jaroslav Gebler, Významné aktivity v cukrovarnictví na území dnešní ČR. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 38.

¹⁶⁹ Hynek Stříteský, České strojírny a jejich podíl na výstavbě cukrovarů v zahraničí v období do roku 1945. In: Pěšák s noblesou. Pocta p. t. PhDr. Janu Hozákovi, Praha 2010, s. 88.

¹⁷⁰ Názvy zemí odpovídají době tamního působení českých strojíren: Afgánistán, Albánie, Anglie, Argentina, Belgie, Bulharsko, Čína, Dánsko, Egypt, Etiopie, Finsko, Francie, Indie, Írán, Irsko, Itálie, Jáva, Jugoslávie, Kanada, Kuba, Maďarsko, Maroko, Nizozemí, Polsko, Rakousko, Rumunsko, Rusko a později SSSR, Sýrie, Španělsko, Švédsko, Thajsko a Turecko. Jaroslav Gebler, Významné aktivity v cukrovarnictví na území dnešní ČR. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 36-37.

¹⁷¹ Hynek Stříteský, České strojírny a jejich podíl na výstavbě cukrovarů v zahraničí v období do roku 1945. In: Pěšák s noblesou. Pocta p. t. PhDr. Janu Hozákovi, Praha 2010, s. 89.

dobré úrody rozdávaly svým pěstitelům. Toto semeno bylo ale drahé a jeho kvalita také nebyla vždy zaručena. První domácí šlechtitelská stanice, která chtěla vypěstovat vlastní kvalitní semeno, vznikla v roce 1884 na Moravě v Kvasnicích, v Čechách vznikla hned následujícího roku šlechtitelská stanice ve Větrušicích a brzy následovaly další stanice.¹⁷² Byly to však malé stanice, které nemohly pokrýt domácí poptávku¹⁷³. Situace se změnila v roce 1912, kdy byla založena Společnost pro pěstování řepného semene. Ta převzala od cukrovaru Dobruška už dříve vzniklou menší semenářskou stanici v Semčicích a přebudovala ji v moderní šlechtitelský ústav.¹⁷⁴ Cukernatost řepy, která se v 70. letech pohybovala kolem 10%, tak na konci let 90. byla již 15% a před první světovou válkou 17%.¹⁷⁵

Dále se vyvíjel i cukrovarnický výzkum. První menší výzkumná laboratoř na pražské polytechnice a laboratoř zřízená Vlastenecko-hospodářskou společností v 50. letech byla v roce 1859 doplněna výzkumnou stanicí v cukrovaru na Zbraslavi, která měla na svou dobu komplexnější záběr. Věnovala se nejen kvalitě cukrové řepy, ale také úpravě půd, technologickým postupům a třeba i problematice odpadních vod. V roce 1864 se stanice ze Zbraslavi přestěhovala do Prahy a v roce 1871 s krátkou zastávkou v Brně až do Vídně. V českých zemích tím pádem chybělo vlastní výzkumné pracoviště, a tak byla v roce 1896 při České polytechnice v Praze zřízena Výzkumná stanice cukrovarnická.¹⁷⁶

I přes tento vývoj ale české cukrovarnictví začalo oproti zahraniční konkurenci brzy technicky i technologicky zaostávat. Svého technologického vrcholu dosáhly české země objevem difuze a saturace, od té doby však zůstávaly postupně stále více pozadu. Na prahu první světové války se čtyři pětiny všech českých závodů dalo považovat za technicky a technologicky zaostalé a s malou výrobní kapacitou.¹⁷⁷

¹⁷² V roce 1886 vznikl šlechtitelský podnik Wohanka a spol. v Hostivících, Josef Pflieger začal šlechtit řepné semeno na Točnicku v roce 1894. Jaromír Chochola, 100 let šlechtění a výzkumu cukrové řepy v Semčicích, *Listy cukrovarnické a řepařské*, 2012, roč. 128, č. 5-6, s. 158; Dudek, *Monopolizace cukrovarnictví*, s. 40.

¹⁷³ Podle dobových pěstitelských příruček pokryla domácí produkce pouze 10% potřebného množství semene. Luboš Antonín, *Bílé zlato. Historie cukru v kostce*, Nymburk 2006, s. 88

¹⁷⁴ Počátky šlechtění semene v Semčicích spadají do roku 1894. V roce 1902 se z kapacitních důvodů stanice přesunula do Dobrušky a od roku 1905 se dobrovické semeno začalo volně prodávat a v tříletých odrůdových pokusech Hospodářsko-botanické stanice Tábor v letech 1909-1911 se dobrovická odrůda umístila v konkurenci dalších domácích i zahraničních semen na prvním místě. Pro další nutné rozšíření ale kapacitně nestačil už ani prostor v Dobrušce a proto bylo rozhodnuto o vybudování nové stanice v Semčicích. František Puršl, *Historie šlechtění v Semčicích*, *Listy cukrovarnické a řepařské*, 2012, roč. 128, č. 5-6, s. 164.

¹⁷⁵ Dudek, *Monopolizace cukrovarnictví*, s. 40.

¹⁷⁶ Karel Duffek, *Historie cukrovarnického výzkumu v českých zemích*. In: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století*, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 237-238.

¹⁷⁷ Dudek, *Monopolizace cukrovarnictví*, s. 41.

Bylo to hlavně technologicky tradičně silné Německo, kdo dokázal produkovat a vyvážet cukr s nižšími provozními i dopravními náklady.¹⁷⁸ Navíc export francouzského a ruského cukru byl zvýhodněn vysokými státními dotacemi, takže Rakousko-Uhersko už na přelomu 80. a 90. let 19. století bylo nuceno začít vyvážet svůj cukr dumpingově, tj. pod cenou provozních nákladů. Toto jim umožnila nejen státní subvence, ale hlavně cukerným kartelem uměle nadsazená cena domácího cukru. Před první světovou válkou se vývozní ceny pohybovaly většinou pouze mírně pod hranicí výrobních nákladů, v Československu se však dumpingový charakter vývozu dále posiloval.¹⁷⁹

Zásadní vliv na dumpingový vývoz cukru měly ale hlavně světové hospodářské a cukerní krize. První krize, která přišla po krizovém roce 1873, nastala v roce 1884, cukrovarnictví zasáhla nejvíce mezi lety 1885—1887. Konjunktura na počátku 80. let způsobila, že došlo k prudkému navýšení jak třtinového, tak i řepného cukru. Světové zásoby se několikanásobně navýšily tak, že v roce 1885 došlo k prudkému pádu ceny cukru pod výrobní náklady a samozřejmě k silnému omezení vývozu. V Evropě poklesla produkce cukru o 20%, v českých zemích samotných o více než 40%. Co nakonec české cukrovarnictví dostalo z krize, byla finanční podpora a protekcionářská politika státu a nová daň z cukru, o které cukrovarníci s vládou jednali již od roku 1885.¹⁸⁰

Původní cukerní daň, zavedená v roce 1849, se platila z množství zpracované řepy. Nová daň z roku 1888 se platila přímo z množství vyrobeného cukru a cukru vývozní byl od ní osvobozen, takže daň de facto zaplatili domácí spotřebitelé. Vývozní cukr navíc přestal být nepřímo dotován daňovou restitucí, jak byl až do teď, a stát začal platit přímé vývozní prémie, tzv. bonifikace.¹⁸¹

Nová daň samotná byla velkou vzpruhou. Od roku 1865 se totiž daň neplatilo přímo podle množství (váhy) zpracované řepy, ale pro větší jednoduchost podle univerzálního difuzního paušálu. Ten vycházel z toho, kolik se v jednom difuzéru zpracuje průměrně řepy, a podle tohoto množství se platila daň.¹⁸² Technická inovativnost cukrovarníků se tehdy omezovala na úpravu velikostí a počtu difuzérů, aby tak dosáhli co největšího počtu naplnění a tedy co nejnižší daně. Následkem toho pak musely odpařovací stanice a kalolisy být zase neúměrně velké, takže Karlík tvrdí, že pouhým zavedením nové daně

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 37.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 36-37, 87-88.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 45.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 46.

¹⁸² Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 103-104.

mohly tehdejší cukrovarny navýšit výrobu o 30 až 40% a to bez rozsáhlejších investic.¹⁸³ Nejen, že těmito opatřeními byla překonána krize, ale vývoz byl dokonce navýšen.¹⁸⁴

Další krize pak následovaly v letech 1891, 1894-96, 1901 a taktéž zvyšující se produkce před první světovou válkou hrozila odbytovou krizí, která ovšem nikdy nepřišla. Propuknutí války totiž přirozeně znamenalo omezení evropského řepného cukrovarnictví (evropská produkce klesla na třetinu předválečného stavu) a skupování cukru státem i obyvatelstvem do zásoby.¹⁸⁵

Jak už bylo řečeno, stalo se české cukrovarnictví v 2. polovině 19. století silně závislé na vývozu a přirozeně ho tak všechny výše zmíněné světové cukerní krize těžce zasáhly. Způsobem, jakým se cukrovarny proti krizím mohly bránit, a který i přes svou význačnost ještě nebyl zmíněn, byly jejich kartelové dohody.¹⁸⁶ V českých zemích vznikaly hlavně kartely rajónové, kontingenční, kondiční a cenové. Rajónové dohody vymezovaly jednotlivým cukrovarům jejich řepné oblasti. Podstatou kontingenčních kartelů bylo určení výrobních kontingentů, tedy celkového objemu výroby, který se pak rozdělil mezi účastníky dohody. Za překročení výrobního kontingentu se platily pokuty a zálohy k tomu se skládaly ještě před začátkem kampaně. Kondiční kartely sjednocovaly podmínky nákupu řepy a prodeje cukru, cenové kartely pak ceny samotné.

Monopolizace zamezovala konkurenčnímu soupeření v oboru a zaručovala každému účastníku kartelu podíl na výsledném zisku. Nejvýraznějším efektem pro všechny mimo kartel bylo však prudké zvýšení cen a to v případě cukrovarníků oběma směry, jak vůči řepářům, tak i vůči obyvatelstvu, které si cukr kupovalo.

Svou podstatou kartely umožňovaly přežití jinak nekonkurenceschopných podniků obzvláště v dobách krize. První známý cukerný kartel ale krizím dokonce předcházel, vznikl na začátku 70. let z důvodu trvalé konjunktury oboru, která dělala konkurenci stále více nepřehlednou.¹⁸⁷ Vznikl ve východních Čechách a jednalo se o cenový a

¹⁸³ Karlík, Paměti, s. 63.

¹⁸⁴ Ivan Jakubec, Zdeněk Jindra a kol., Dějiny hospodářství českých zemí, Praha 2006, s. 215.

¹⁸⁵ Dudek, Monopolizace cukrovarnictví, s. 43-44, 50, 51, 61, 73.

¹⁸⁶ Kartel je nejnižší forma monopolu a v Předlitavsku byl v cukrovarnictví před první světovou válkou nejčastější monopolní dohodou, která jen zřídka přesáhla do centralizovanější formy syndikátu (syndikát je kartel se společnou obchodní kanceláří, zúčastněné podniky si ale stále zachovávají hospodářskou a právní samostatnost). Tamtéž, s. 19-21.

¹⁸⁷ Oproti minulosti, kdy byly kartely považovány za „děti nouze,“ se v současné době spíše prosazuje názor o nutnosti dávat vznik kartelů do souvislosti s pozitivní fází hospodářského cyklu. Za konjunktury se firmám více daří, vzniká velké množství nových podniků a konkurence se tak stává nepřehlednou, což vede ke vzniku kartelových dohod, které situaci stabilizují a zpřehledňují. Kateřina Pánková, Srovnání cukrovarnických a pivovarnických kartelů v českých zemích na přelomu 19. a 20. století. In: Cukrovarnictví, cukrovarny a

kondiční kartel pro jednotný nákup cukrovky šestnácti východočeských cukrovarů a byl uzavřen v prosinci 1872 pro kampaň 1873/74. První rajónové kartely se pak objevují v druhé polovině 70. let jako reakce na hospodářskou krizi let 1873-1879.¹⁸⁸

Tyto první dohody vznikaly pouze na úrovni regionů a zpravidla jen pro následující kampaň. V průběhu 80. let ale už bylo jasné, že takovéto lokální dohody nedokážou samy o sobě situaci na trhu stabilizovat a bylo jasné, že něco takového dokáže pouze kartel se zemskou platností. První takový uzavřely pod vlivem krizí let 1884-1888 a 1891 rakouské rafinerie.¹⁸⁹ V březnu 1891 založily ve Vídni Spolek rakousko-uherských rafinérií, v jehož rámci došlo vzápětí k dohodě na kontingenčním a kondičním kartelu.¹⁹⁰ Cena cukru se okamžitě zvýšila o více než 10% a cenové rozpětí mezi cukrem surovým a rafinovaným stoupl dokonce na dvojnásobek. Kartel byl původně založen pouze na jednu kampaň, byl ale prodlužován až do roku 1894, kdy se kvůli neshodám rozpadl.¹⁹¹

Surovárny, cukrovary zpracovávající řepu na surový nerafinovaný cukr, samozřejmě pocítovaly jasnou nevýhodu oproti rafineriím a snažily se o svou vlastní kartelovou dohodu. Té bránila oproti rafineriím nižší koncentrace výroby i kapitálu a také vlastní snaha rafinérií této dohodě svými kontakty ve vládě zamezit. To se jim také při prvním pokusu surováren v létě 1894 podařilo. Až o dva roky později vzniká Společenstvo rakousko-uherských cukrovarů, v rámci něhož vznikl i kartel surováren. Proti rafineriím tak stál nový silný hráč, a jelikož vzájemný konkurenční boj rafinérií a surováren nebyl ani pro jednu stranu výnosný, dohodly se v létě 1897 na společném kartelu surováren a rafinérií.¹⁹²

Společný kartel vydržel až do tzv. bruselské konvence uzavřené v roce 1902. Ta upravovala podmínky obchodu s cukrem na mezinárodní scéně tak, že úplně zakazovala vývozní bonifikace a snižovala dovozní cla (v Rakousku-Uhersku se snížilo na pětinu původní hodnoty). Bruselská konvence byl první pokus o mezinárodní kondiční kartel a v Předlitavsku vyvolala u místních cukrovarníků zděšení. Od okamžiku její platnosti 1.

cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 467.

¹⁸⁸ Dudek, Monopolizace cukrovarnictví, s. 47.

¹⁸⁹ Tedy ty cukrovary, které se nevěnovaly výrobě cukru z řepy potažmo z třtiny, nýbrž dále zpracovávaly surový hnědý nerafinovaný cukr na kvalitnější bílý cukr rafinovaný. Cukrovary, které zpracovávaly řepu, surovárny, tak často svou surovinu (tedy surový cukr) samy nerafinovaly, popř. pouze část pro členy správní rady a potažmo akcionáře, protože by se jim to finančně nevyplatilo, nýbrž dodávaly ji do rafinérií.

¹⁹⁰ První pokus o kartel všech rafinérií nastal už v Praze v létě 1886, vydržel ale pouze jediný měsíc. Dudek, Monopolizace cukrovarnictví, s. 50.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 50-51.

¹⁹² Tamtéž, s. 52-53.

září 1903 tak efektivně přestal existovat kartel surováren a rafinérií a v letech 1903-1906 nastala v Předlitavsku de facto období volné konkurence. Cena rafinovaného cukru spadla o čtvrtinu a rozpětí mezi cenou surového a rafinovaného cukru dokonce o 75%.¹⁹³

V nově nastolené konkurenci české cukrovary nemohly přežít. Až dvě třetiny všech se obávaly o svou existenci, nakonec ale díky zachované vysoké spotřební dani a další monopolizaci zanikla v průběhu následujících deseti let „pouhá“ pětina z nich. Prvním se v nových podmínkách podařilo dohodnout opět rafineriím, a tak v roce 1906 vznikl kondiční a cenový kartel rafinérií Předlitavska (Uhry si vynutily dovozní clo z Předlitavska monopolizující si domácí trh efektivně pro sebe a neměly proto na společném kartelu už zájem). Ten trval do roku 1911, kdy opět vznikl společný kartel předlitavských surováren. Cena cukru opět vyskočila nahoru, i když už ne na ceny před bruselskou konvencí.¹⁹⁴

Poslední zájmovou skupinou bez zastoupení, která na novém uspořádání jasně trčila, byli řepaři. Ti v roce 1902 založili Ústřední jednotu řepařů pro Království české v Praze, která následně hájila jejich zájmy proti cukrovarníkům. Jednota se označovala za nepochitickou, ve skutečnosti ale byla významným zástupcem českých agrárníků, kteří zájmy řepařů přijali už předtím za své. V čele Jednoty stanul v roce 1905 Antonín Švehla, který jednáním se Spolkem pro průmysl cukrovarnický v Čechách dosáhl nejdříve výkup řepy za lepší cenu a následně i omezení osevu cukrovky o necelých 20%.¹⁹⁵

Stejně jako Ústřední jednota pro řepaře i kartely cukrovarníků měly své centrum ve spolicích. První cukrovarnické spolky vznikaly však již dříve. První takový vznikl jako reakce na zavedení cukerné daně v roce 1849. Rok na to vznikla v Praze iniciativa organizující petici proti výši a formě daně, bylo však jasné, že reakce cukrovarů bude muset být jednotná, takže už další rok bylo rozhodnuto o vzniku spolku s celostátní působností. Faktický vznik spolku se ale vlivem administrativních formalit protáhl až do

¹⁹³ Tamtéž, s. 62-64

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 64-67.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 55-58.

roku 1856, kdy byly stanovy Spolku pro řepné cukrovarnictví v Rakouském císařství¹⁹⁶ konečně schváleny.¹⁹⁷

Kromě prosazování zájmu cukrovarníků ohledně cukerné daně se Spolek zabýval i výměnou zkušeností jednotlivých cukrovarníků a sloužil jako institucionální základna k šíření nových vědeckých poznatků, propagaci vědeckého výzkumu jako takového či ke kontaktu cukrovarníků s předními hospodářskými i technickými odborníky. Spolek rakouských cukrovarníků dal mimo jiné i podnět k založení již zmíněné výzkumné stanice na Zbraslavi roku 1859.¹⁹⁸

Sídlo cukrovarnického spolku bylo ale roku 1862 přesunuto z Prahy do Vídně. Česká strana od té doby usilovala o založení svého vlastního místního sdružení, což se jí nakonec i podařilo. V roce 1867 ústřední spolek schválil zakládání pobočných spolků v jednotlivých zemích a po určitém váhání došlo v roce 1868 k založení na Vídní nezávislém Spolku ku zvelebení průmyslu cukrovarnického v Čechách.¹⁹⁹

Tento spolek ale neměl dlouhého trvání a záhy zanikl, na jeho místě však vyrostly tři regionální spolky. První, Spolek cukrovarníků severních Čech, vznikl ještě v roce 1868 a rok později ho následovaly Středočeský cukrovarnický spolek a Spolek cukrovarníků východních Čech. Jednotlivé regionální spolky však nemohly nahradit jednotný celozemský spolek. Z jejich společné iniciativy tak v roce 1876 vznikl Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách, tzv. zemský spolek.²⁰⁰

V první polovině 90. let se zemský spolek stal hlavním organizačním střediskem snah o vznik kartelu surováren. K tomu došlo, jak už bylo řečeno, v roce 1896, kdy vznikl hlavní orgán kartelu, Společenstvo rakousko-uherských cukrovarů.²⁰¹ Orgánem ostatních kartelů byly také spolky, v případě kartelu rafinérií šlo o Spolek rakousko-uherských rafinérií, v případě společného kartelu rafinérií a surováren o Společný výbor (Společný komitét) rakousko-uherských surováren a rafinérií cukru. Rajónová

¹⁹⁶ Verein für Rübenzucker—Industrie im Kaiserthum Oesterreich, překlad nemá jednotnou normu, lze nalézt i Spolek cukrovarníků rakouské říše či Spolek rakouských cukrovarníků, později Ústřední spolek pro průmysl řepového cukru v rak.-uher. mocnářství a Ústřední spolek pro průmysl řepového cukru v Rakousku a Uhrách.

¹⁹⁷ Pro založení Spolku se často udává i rok 1854, kdy ho svým souhlasem potvrdil císař, k definitivnímu schválení stanov došlo ale až na jaře roku 1856 a první valná hromada se konala v Praze v létě téhož roku. Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 87-88.

¹⁹⁸ Karel Duffek, Historie cukrovarnického výzkumu v českých zemích. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 237.

¹⁹⁹ Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu, s. 146-147.

²⁰⁰ Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách, zpráva o jubilejní valné hromadě konané dne 15. května 1901 na staroměstské radnici v Praze, Listy cukrovarnické, 1900-1901, roč. 19, s. 499.

²⁰¹ Dudek, Monopolizace cukrovarnictví, s. 52.

kartelizace pro nákup cukrovky a diktování jejích cen řepářům probíhala přes tzv. agencie. V letech 1898-1903 jich vzniklo v Čechách celkem jedenáct, v každé bylo začleněno kolem deseti cukrovarů.²⁰² V obraně hlavně proti nim pak vznikla již zmíněná Ústřední jednota řepářů pro království české v Praze.²⁰³

Jestliže jako organizační ústředí kartelu fungovaly již stávající cukrovarnické spolky a jako jejich orgány vznikaly spolky nové, pak ústřednami a často i iniciátory byla banky v čele s Živnobankou. Specifikem českého cukrovarnictví byl totiž relativně malý provozní kapitál a tedy velká závislost na úvěru. Cukrovarnictví bylo tím pádem i mnohem více svázáno s bankami než jiná průmyslová odvětví.²⁰⁴

Do tohoto vstupoval i národnostní rozměr. Zatímco za velkými rafinériemi stál převážně německo-židovský kapitál, ve skupině surováren zaujímal významné pozice nacionálně česká buržoazie. Rafinérie a národnostně německé cukrovary byly navázány na vídeňské velkobanky a jejich lokální pobočky, národnostní Češi ale měli při shánění úvěru problém. Nástup nacionálně českých rolnických cukrovarů v druhé polovině 60. let byl tak z velké části závislý na záloženském hnutí. Z něhož v roce 1868 vzešla i Živnostenská banka, k níž se vzápětí připojovaly další obdobné banky, jako Záložní a úvěrní ústav v Hradci Králové (také z roku 1868) nebo Pražská úvěrní banka (založená v Kolíně v roce 1870, později přenesená do Prahy).²⁰⁵

Zprvu byly banky napojeny na cukrovary pouze úvěrově. Banky cukrovarům poskytovaly investiční a provozní půjčky a byly jejich ručiteli za daň. Jako záruku od cukrovaru přebíraly vyrobený cukr do komisionářského prodeje. V dobách krize potom lacino skupovaly zadlužené cukrovary, zpravidla je však opět akcionovaly a ponechávaly si komisionářský prodej a úvěrové operace, což jim zajistilo dostatečný vliv i zisk bez podnikatelského rizika. Řada nacionálně českých rolnických akciových cukrovarů takto v 70. a 80. letech ztratila svůj rolnický a/nebo národnostně český ráz.²⁰⁶

²⁰² Těchto jedenáct agencí bylo: agencie na řece Cidlině (1898), mostecká agencie (1899), agencie na českých obchodních drahách neboli nymburská (1899), Svaz pražských cukrovarů (1900), čakovická agencie (1900), mladoboleslavská agencie (1900), chrudimská agencie (1901), Společenstvo cukrovarů v Lovosicích a okolí (1902), Svaz královéhradeckých cukrovarů (1903), českobrodská agencie (1903) a čáslavská agencie (1903). Mimo agencie bylo pouze několik cukrovarů v okolí Kolína, i ty však měly závazné smlouvy se svými sousedy z agencí. Tamtéž, s. 54.

²⁰³ Tamtéž, s. 53-55.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 45.

²⁰⁵ Jiří Šouša, K interakci českých bank a cukrovarnictví v závěrečných decenních 19. a v první polovině 20. století. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 49-51.

²⁰⁶ Dudek, Monopolizace cukrovarnictví, s. 48-49.

Přímá kapitálová účast bank v cukrovarech nebyla z počátku častá. Výjimkou byla Živnobanka, která byla hlavním úvěrním ústavem rolnických akciových cukrovarů. Už v krizi po roce 1873 tři z nich v dražbě koupila a – na rozdíl od ostatních bank – je začala provozovat ve vlastní režii. V první polovině 80. let bylo cukrovarnictví prakticky jediným průmyslovým odvětvím, v němž se Živnobanka angažovala.²⁰⁷ Ostatní banky se dlouho spokojily s nepřímým vlivem prostřednictvím poskytování úvěru, přibližně ale kolem roku 1910 i ony uvěřily lukrativnosti cukrovarnictví a začaly se angažovat na základě přímé kapitálové účasti.²⁰⁸

V zakladatelské vlně před první světovou válkou se nakonec počet českých obchodních bank ustálil na čísle čtrnáct. Na český trh to bylo poměrně velké číslo a díky konkurenci starších peněžních ústavů obtížně hledaly uplatnění pro svůj volný kapitál. Důsledkem byla kapitálová expanze českých bankovních ústavů, obzvláště do ostatních slovanských teritorií monarchie. Jako příklad jmenujme podíl Živnobanky na zřízení Haličsko-Bukovinské společnosti pro průmysl cukerní v Przeworsku v roce 1900 nebo Pražské úvěrní banky na zřízení Srbsko – české továrny a rafinerie cukru v Čupriji v roce 1911.²⁰⁹

Před první světovou válkou tak v českých zemích nalézáme celkem 177 cukrovarů, z toho necelou polovinu tvořily akciové společnosti. To je celkem výrazný posun od situace před krizí 70. let, kdy akciové závody představovaly téměř polovinu z celkového počtu 214 cukrovarů v českých zemích. Naopak výroba samotná po celé období rostla tak, že množství vyrobeného cukru v českých zemích jen za posledních dvacet let před první světovou válkou vzrostla 2,5krát. Podle dochovaných dokladů lze také dopočítat,

²⁰⁷ A tím pádem i krize 80. let znamenala téměř pád Živnobanky, kterému se nakonec vyhnula pouze díky založení České společnosti pro průmysl cukerní. Ji převedla své zadlužené cukrovary, které tím pádem už neohrožovaly likviditu ústavu. I tak ale Živnobanka zažila svůj run, kdy přišla o polovinu vkladů na knížku a dvě třetiny vkladů na běžných účtech. Jiří Šouša, K interakci českých bank a cukrovarnictví v závěrečných decenních 19. a v první polovině 20. století. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 53-54.

²⁰⁸ Kromě Živnobanky pronikaly do cukrovarnictví výrazně vídeňské obchodní banky Credit-Anstalt (Österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe), Boden-Credit-Anstalt, Anglo-Oesterreichische Bank a Österreichische Länderbank. Dudek, Monopolizace cukrovarnictví, s. 69-70; Jiří Šouša, K interakci českých bank a cukrovarnictví v závěrečných decenních 19. a v první polovině 20. století. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 52.

²⁰⁹ Jiří Šouša, K interakci českých bank a cukrovarnictví v závěrečných decenních 19. a v první polovině 20. století. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 51-54; Hynek Stříteský, České strojírný a jejich podíl na výstavbě cukrovarů v zahraničí v období do roku 1945. In: Pěšák s noblesou. Pocta p. t. PhDr. Janu Hozákovi, Praha 2010, s. 93.

že třetina cukrovarů byla národnostně česká, která ovládala přibližně čtvrtinu souhrnného kapitálu všech cukrovarů.²¹⁰

Následující kapitoly pojednávají o tom, kam se v tomto období ubíral život Hanuše Karlíka. Na jeho život se podíváme z různých pozic, které Karlík v té době již zastával – z pozice ředitele cukrovaru, z pozice cukrovarnického odborníka a konečně i z pohledu aktivního účastníka spolkového a společenského života.

²¹⁰ František Dudek, Cukrovarnictví v českých zemích do roku 1918 z hlediska ekonomických pozic a kapitálových investic. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 255-258; Ivan Jakubec, Zdeněk Jindra a kol., Dějiny hospodářství českých zemí, Praha 2006, s. 216.

VI. Kapitola

ŘEDITEL CUKROVARU V NYMBURCE

1881—1909

V Nymburce strávil Hanuš Karlík svá nejplodnější léta. Za téměř třicet let, které zde strávil, se proslavil jako výborný cukrovarník a schopný ředitel. V dobách Karlíkovy působnosti v Nymburku se z tamní továrny stala škola cukrovarnictví, kam se sjíždělo množství zájemců nejen z Českých zemí. Než však Nymburk dosáhl takového postavení, musel ujít notný kus cesty.

Na jaře 1881, kdy Karlík do Nymburku přichází, nebyla totiž místní cukrovar vůbec v dobrém stavu. Cukrovar v Záboří, který Karlík opustil, zanechal stabilní a prosperující, bez dluhů a s rezervním kapitálem téměř 165 000 zlatých.²¹¹ Naproti tomu továrna v Nymburce se topila v dluzích a po poslední neúspěšné kampani 1879/80 byla téměř na pokraji krachu.²¹²

Nymburský cukrovar vznikl během zakladatelské horečky v roce 1869 při první vlně zakládání rolnických akciových cukrovarů. Z počátku byl problém přesvědčit rolníky, aby do nového podniku investovali. Teprve až když se investičně připojil i kníže Thurn Taxis, majitel loučeňského panství,²¹³ podařilo se tuto nedůvěru překonat. V únoru 1869 proběhla ustavující valná hromada a na podzim 1869 se začalo budovat.²¹⁴ Vznikla tak akciová společnost Spolková cukrovarna v Nymburce s kapitálem 240 000 zlatých (800 akcií po 300 zlatých). Většinu akcií si zakoupili místní řepaři a úředníci loučenského panství.²¹⁵ Sám kníže Thurn Taxis vlastnil několik set akcií a zastával pozici předsedy správní rady.²¹⁶

²¹¹ Karlík, Paměti, s. 66.

²¹² František Herles, Inž. Dr. techn. h.c. Hanuš Karlík, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1927, roč. 21, č. 2, s. 45; Fojtík, Historie a současnost, s. 70; Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7.

²¹³ Loučeň leží asi 10 km severně od Nymburku.

²¹⁴ Fojtík, Historie a současnost, s. 69-70.

²¹⁵ Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7.

²¹⁶ Fojtík, Historie a současnost, s. 70.

Stavba byla dokončena v roce 1870 a ještě ten samý rok začala první kampaň. Výstavba a zařízení cukrovaru stálo celkem 490 332 zlatých, takže do první kampaně cukrovar vstupoval s výrazným dluhem. To nebylo nic neobvyklého, avšak první kampaň se nevyvedla a skončila se ztrátou. K tomu se připojily spory ve správní radě. Kníže Thurn Taxis rezignoval na úřad předsedy a navíc i prodal všechny své akcie a vybudoval si svůj vlastní cukrovar ve Vlkavě.²¹⁷ S ním přirozeně odešel i kapitál úředníků z loučenského panství, kterým kníže navíc přikázal nedodávat řepu do cukrovaru v Nymburku, nýbrž do svého, čímž nymburský cukrovar ztratil velkou část svého řepného kontingentu.²¹⁸

Do čela správní rady byl ustanoven Karel Kulich a cukrovar se celý zbytek 70. let potýkal s problémy. Nepříznivě působil nejen nedostatek řepy, ale i špatná kvalita semena, drahé zpracování a technické nedostatky továrny. Ostatně nezapomeňme, že v roce 1873 došlo ke krachu na Vídeňské burze, čímž byla odstartována první celosvětová hospodářská krize. Podílníci se proto v tomto období hojně pod cenou zbavovali akcií a tím za jedno ještě víc prohlubovali problémy továrny. Cukrovar tím také ztrácel svůj původní rolnický ráz.²¹⁹ Provozní kapitál cukrovar jen s obtížemi sehnal nejdříve od Živnostenské banky v Praze a následně od roku 1873 ho financovala Občanská záložna v Nymburce.²²⁰ Během 70. let v cukrovaru působili ředitelé Pivrnec a Královec, ale ani jeden si nevedl příliš úspěšně a kampaň 1879-80 skončila výraznou ztrátou.²²¹

Změnu k lepšímu s sebou přinesl právě až příchod Hanuše Karlíka. Ač stále velmi mladý, získal si už Karlík díky své práci v Záboří, kde továrnu téměř bankrotující přivedl do stabilního ziskového stavu, velmi dobrou pověst. Nymburský cukrovar se na počátku 80. let nacházel v podobné situaci, a tak když Karel Kulich slyšel, že se chystá opustit místo v Záboří, navštívil ho a přesvědčil, aby nastoupil právě do Nymburka. Ředitelem byl Karlík jmenován 1. dubna 1881 a vzápětí se do Nymburka přestěhoval.²²²

²¹⁷ Vlakava se nachází necelých 10 km severně od Nymburku, 5 km západně od Loučně.

²¹⁸ Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7; Fojtík, Historie a současnost, s. 70; Karlík, Paměti, s. 72.

²¹⁹ Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7.

²²⁰ Fojtík, Historie a současnost, s. 70.

²²¹ Karlík, Paměti, s. 67; Fojtík, Historie a současnost, s. 70; Michal Plavec, Hanuš Karlík versus Jan Baptista Nebeský. Spor ohledně modernizace nymburského cukrovaru v roce 1886. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 292.

²²² Karlík ve svých pamětech uvádí toto datum, Šlechta klade počátek Karlíkova působení v Nymburku o rok později na 1. dubna 1882 a Plavec se přiklání k němu. Karlík ale ve svém dopise z prosince 1881 píše svému otci,

Situace v Nymburku byla opravdu špatná. Podle vzpomínek jednoho ze zaměstnanců továrny byly všechny stroje v cukrovaru primitivní, s minimální kapacitou a velmi poruchové. Cukrovar prodělával a problém měl i s dodávkou řepy, jelikož rolníci z okolí ji kvůli špatným tržbám nechtěli pěstovat. Také úředníci a dělníci raději přecházeli do odlišného povolání nebo jiných cukrovarů.²²³

Po svém příchodu začal Karlík okamžitě provádět změny. Poté, co zjistil, že velká část technického zařízení továrny je zastaralá, nechal hned první rok vyměnit difuzní baterii, obstaral nový saturační stroj, upravil a zefektivnil parní kotle a uvedl v chod aparáty pro osmózu, se kterými v Nymburku dosud nikdo neuměl pracovat.²²⁴ Pro snadnější přepravu řepy do řepníku nechal také vybudovat úzkorozchodnou dráhu francouzského typu a zakoupil pro ni vozíky. Odejivší úředníky pak nahradil vlastními lidmi. S sebou do Nymburku si přivedl šafáře, difundanty a filtranty.²²⁵

Na žádné úpravy cukrovar přirozeně finance neměl. Karlík však dokázal o správnosti svého počínání přesvědčit správní radu a získal její důvěru, takže ti se uvolnili k vzetí dalšího úvěru na výlohy a strojírna se zaplacením také počkala na ukončení kampaně.²²⁶

První kampaň začala v druhé polovině září 1881 a hned na začátku se musel nový ředitel potýkat s potížemi. Nejdříve vybuchl kompresní kotel, poté musel nechat spravovat saturační stroj a nakonec se ještě porouchal jeden ze dvou přístrojů na čištění kalů.²²⁷ Poté už kampaň probíhala bez problémů a konečný výsledek byl víc než dobrý. Když byl cukrovar v roce 1870 uveden do provozu, zpracovával 800 q řepy denně. Úpravami, které Karlík provedl před svou první kampaní, dokázal zvýšit kapacitu

že uplynulý rok „přinesl nám vysvobození ze Záboře.“ Navíc soudobý zaměstnanec nymburského cukrovaru Jan Puc, kterého Plavec cituje, datuje Karlíkův příchod do Nymburku do roku 1881. ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Nymburku otci z 31. prosince 1881; Michal Plavec, Hanuš Karlík versus Jan Baptista Nebeský. Spor ohledně modernizace nymburského cukrovaru v roce 1886. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 293; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 138; Karlík, Paměti, s. 65.

²²³ Michal Plavec, Hanuš Karlík versus Jan Baptista Nebeský. Spor ohledně modernizace nymburského cukrovaru v roce 1886. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 293.

²²⁴ Karlík se s osmogény poprvé setkal za svého prvního působení v Záboří, kde jako první cukrovarník v Rakousku-Uhersku s osmózou pracoval. Více v sedmé kapitole.

²²⁵ Karlík, Paměti, s. 66-67; Michal Plavec, Hanuš Karlík versus Jan Baptista Nebeský. Spor ohledně modernizace nymburského cukrovaru v roce 1886. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 293.

²²⁶ Fojtík, Historie a současnost, s. 70; Karlík, Paměti, s. 67.

²²⁷ Karlík, Paměti, s. 68-71.

továrny na 2 000 q denně.²²⁸ Kampaň skončila v druhé půlce ledna a ze zisku byly splaceny nejen nové stroje a úrok z dluhů, ale mohli i částečně amortizovat dluhy samotné a vyplatit dividendy.²²⁹

I v dalším roce Karlík navázal na změny, které dosud provedl, a s přestavbou továrny pokračoval. Kromě další úpravy strojního zařízení továrny se v roce 1882 rozhodl nahradit dosavadní petrolejové osvětlení elektrickým. Pozval do Nymburku Františka Křížíka, aby s ním osvětlení vyjednal. Dohodli se na instalaci dvou obloukových lamp, jednu do varní a druhou do difusní síně. Karlík kvůli nim jel do Německého Kielu, kde v Howaldově loděnici koupil nový parní stroj o výkonu 2 HP,²³⁰ který by osvětlení dokázal pohánět.²³¹ Nymburský cukrovar se tak stal prvním cukrovarem v Habsburské monarchii s elektrickým osvětlením.²³² O rok později pak v Howaldově loděnicích koupil silnější parní pohon se silou 10 HP a nainstaloval tentokrát už vláknové žárovky, které v počtu sto kusů osvětlovaly už celý cukrovar. Nakonec za několik let koupil pro cukrovar stroj s výkonem 20 HP, který už dokázal pohánět osvětlovací stroje bez kolísavé intenzity osvětlení.²³³

Ten samý rok, v kampani 1883/84, Karlík také poprvé vyzkoušel svůj nejslavnější objev, trojnásobnou saturaci. Patrně o dva roky později ji pak v provozu nasadil naplno a slavil s ní enormní úspěch (více píši o Karlíkově trojnásobné saturaci v sedmé kapitole práce).²³⁴

Ve stejnou dobu se Karlík snažil vyřešit i problém nedostatku kvalitní řepy, se kterou se nymburský cukrovar musel po odchodu knížete Thurn Taxise potýkat. V druhém roce Karlíkova působení v Nymburku zakoupil cukrovar řepný osev z Německa, ukázalo se to však jako fatální chyba. Ze semene vyrostly všechny druhy řepy, jenom ne cukrová. Soudní komise uznala vinu dodávající firmy, takže za semeno nemuseli zaplatit, ale Karlík se dopředu zavázal od pěstitelů všechnu jejich řepu vykoupit za smluvní cenu a

²²⁸ Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7; Karlík, Paměti, s. 71.

²²⁹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Nymburku otci z 31. prosince 1881; Karlík, Paměti, s. 71.

²³⁰ Horsepower, koňská síla. 1 HP = 746 wattů.

²³¹ Fojtík, Historie a současnost, s. 70; Karlík, Paměti, s. 87.

²³² Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7; Jubileum řid. Hanuše Karlíka, Listy cukrovarnické, 1899, roč. 17., č. 20-21, s. 360.

²³³ Fojtík, Historie a současnost, s. 70; Karlík, Paměti, s. 88.

²³⁴ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopisy Hanuše Karlíka z Nymburku otci z 19. prosince 1883, 10. listopadu 1885 a 31. prosince 1885.

jinou řepu ani k dispozici neměl.²³⁵ Kampaň sice i přes to dopadla úspěšně, Karlík ale od té doby přemýšlel o domácím pěstování semene.²³⁶

Roku 1884 v Nymburce domácí pěstování zavádí a píše pojednání o důležitosti emancipace od importu cizích semen.²³⁷ Pravidelně každý rok skupuje od různých dodavatelů 200 kg elitního semene, z nichž pak členové správní rady cukrovaru pěstovali sami sazenice, které cukrovaru na podzim odevzdávali. Cukrovar je testoval, načež je na jaře opět vrátil svým pěstitelům. Tento postup mu několik let bez potíží fungoval, než si uvědomil, že množství sazenic, které se mu vraceli, neodpovídalo množství semene, které dával. Získal podezření, že ho, respektive cukrovar, správní rada okrádá. Naštěstí ale v 90. letech vznikla v nedalekých Dobrovicích společnost pro pěstování semene.²³⁸ A jelikož dobrovické semeno vykazovalo vysokou kvalitu, Karlík k němu po svých zkušenostech rád přešel.²³⁹ Myšlenku, jak důležité je mít kvalitní semeno, a že nejlepší je pěstovat si semeno vlastní, ale Karlík, jak uvidíme v poslední kapitole, nikdy neopustil.

Velkým problémem, kterému musel cukrovar čelit, byly místní komunikace. Ty byly klíčové pro svoz řepy do cukrovaru, v celém nymburském okrese byla však pouze jediná erární silnice, z Prahy do Mladé Boleslavi, z níž odbočovala jediná okresní silnice, která ji spojovala s Loučeni knížete Thurn Taxise. Vše ostatní byly pouze polní cesty a pro potřeby cukrovaru to bylo zoufale málo. I pokud by se podařilo sehnat více řepy, doprava do cukrovaru by byla přinejmenším problematická.²⁴⁰

Karlík se proto rozhodl řešit situaci nedostatku řepy jinak. Podle vzoru velkých francouzských cukrovarů chtěl zřídit v okolí Nymburka soustavu menších továren, které by vyráběly pouze cukrovou šťávu, a ta by pak byla potrubím doručována do Nymburku k dalšímu zpracování. Podle tohoto plánu chtěl Karlík převzít cukrovar v Poděbradech a v Sadské a vybudovat výrobu řepové šťávy v u obcí Chleby a obzvláště Bobnice, odkud do Nymburka přicházelo řepy nejvíce. Jako první zakoupil cukrovar poděbradský. Ten

²³⁵ Karlík, Paměti, s. 72-73.

²³⁶ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Nymburku otci z 19. prosince 1883.

²³⁷ František Herles, Inž. Dr. techn. h.c. Hanuš Karlík, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1927, roč. 21, č. 2, s. 46.

²³⁸ Šlechtitelská stanice semene vznikla v Semčicích, na dobrovickém panství, v kampani 1893/94, z kapacitních důvodů se ale v roce 1905 přestěhovala přímo do Dobrovic. Karlík na ní ale každopádně vzpomíná jako na stanici v Dobrovicích. Jaromír Chochola, 100 let šlechtění a výzkumu cukrové řepy v Semčicích, Listy cukrovarnické a řepařské, 2012, roč. 128, č. 5-6, s. 158; František Puršl, Historie šlechtění v Semčicích, Listy cukrovarnické a řepařské, 2012, roč. 128, č. 5-6, s. 164; Karlík, Paměti, s. 73.

²³⁹ Karlík, Paměti, s. 74.

²⁴⁰ Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7; Karlík, Paměti, s. 74.

měl v té době velké finanční potíže a v konkursu se roku 1877 dostal do rukou Živnostenské banky, která ho v roce 1883 Karlíkovi prodala za 160 000 zlatých.²⁴¹

Tehdy se ale o Karlíkovu plánu doslechli akcionáři nymburského cukrovaru. Ti s ním nesouhlasili a donutili správní radu, aby od něho upustila.²⁴² Karlík svůj plán proto musel změnit. Založil společně se svým švagrem Leopoldem Dostalem a členy správní rady nymburského cukrovaru²⁴³ komanditní společnost Dostal a spolek, cukrovar v Poděbradech. Ustavující schůze společnosti proběhla 12. ledna 1883 a společně převzali správu poděbradského cukrovaru.²⁴⁴ Reprezentantem firmy se stal Leopold Dostal, jednatelem cukrovaru byl Karel Kulich, a na místo ředitele vybral Hanuš Karlík Viléma Fritshera. Ten pak v Poděbradech působil až do roku 1905, kdy po něm správu cukrovaru převzal Karlíkův nejstarší syn Václav.²⁴⁵

Upadající továrnu nechali kompletně přestavět, vlečkou ho napojili na poděbradské nádraží a firma Breitfeld, Daněk a spol. jim dodali nový strojový park.²⁴⁶ Hlavními věřiteli byla úvěrová banka Kolín a Občanská záložna v Nymburku.²⁴⁷ Původní kapacitu 400 q řepy denně tak navýšili postupně na 3 000 q.²⁴⁸ Cukrovar prosperoval a dosahoval pravidelného zisku.²⁴⁹

Oproti ostatním členům správní rady měl Karlík zvýšenou pravomoc v otázce chodu cukrovaru; veškerá rozhodnutí ohledně provozu cukrovaru mohla probíhat pouze s jeho souhlasem a také pouze on navrhoval jmenování i propouštění veškerého úřednictva.²⁵⁰ Ve správní radě zasedal přes čtyřicet let až do roku 1926. Tehdy byl cukrovar zrušen

²⁴¹ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 139; Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7; Karlík, Paměti, s. 74.

²⁴² Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7; Karlík, Paměti, s. 74.

²⁴³ Úplný seznam členů je: Jan Dlabač, Leopold Dostal, Josef Jngl, Jan Karlík (tj. Hanuš Karlík, v seznamu je ale uveden pod svým křestním jménem), Karel Kulich, František Novotný, Josef Urbánek jako veřejní společníci a František Ottruba jako komanditista. Každý z osmi společníků do podniku vložil 20 000 zlatých. ANM, fond Karlíkovi, karton č. 11, neuspořádáno. Stanovy společnosti Dostal a spol. cukrovar v Poděbradech z 23. září 1883.

²⁴⁴ Tamtéž.

²⁴⁵ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 11, neuspořádáno. Schůze pánů podílníků cukrovaru Poděbradského z 21. března 1883; Stanovy společnosti Dostal a spol. cukrovar v Poděbradech z 23. září 1883; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 139.

²⁴⁶ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 11, neuspořádáno. Schůze pánů podílníků cukrovaru Poděbradského z 9. prosince 1882; Schůze pánů podílníků cukrovaru Poděbradského ze 14. března 1883.

²⁴⁷ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 81, neuspořádáno. Účetní kniha Balance Dostal a spol., účetní bilance pro kampaň 1885/86.

²⁴⁸ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 139.

²⁴⁹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Nymburku otcí z 19. prosince 1883 a 10. listopadu 1885; ANM, fond Karlíkovi, karton č. 81, neuspořádáno. Účetní kniha Balance Dostal a spol.

²⁵⁰ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 11, neuspořádáno. Stanovy společnosti Dostal a spol. cukrovar v Poděbradech z 23. září 1883, odstavce IV a V.

pod tlakem na tzv. porolničení cukrovaru (více o tom v deváté kapitole o historii cukrovarnictví 1914—1929). Místní rolníci chtěli použít zamezení dodávek řepy jako páku na to, aby získali v poděbradském cukrovaru rozhodující slovo. Správní rada cukrovaru ale nechtěla ustoupit nátlaku, a proto se nakonec rozhodla využít nabídky Svazu českých cukrovarnických agencí. Ta roku 1926 od poděbradského cukrovaru odkoupila za 10 milionů korun jeho stroje a řepný rajón a samotná továrna byla zrušena. V jejích prostorách později vyrostla nová vilová zástavba.²⁵¹

Když Karlíkovi nevyšel jeho původní plán soustavy menších továren, rozhodl se podporovat rozšíření sítě okresních silnic, a to jak ze své pozice ředitele cukrovaru, tak i později jako člen okresního zastupitelství (o tom více v osmé kapitole). Štěstí mu přálo v osobě nového okresního starosty Josefa Hampla, který podle místního týdeníku Nymburk byl „upřímným přítelem cukrovaru a dovedl správně oceniti hospodářský jeho význam.“²⁵² Starosta Hampl začal s budováním sítě okresních silnic a cukrovar řadu z nich mohutně subvencoval jednak finančně, jednak na ně i věnoval vlastní pozemky. Podpořil tak například stavbu silnic z Nymburku do okolních vesnic Jíkev, Bobnice a Hořátek, a stavbu poslední z nich financoval téměř sám. Zcela vlastním nákladem pak cukrovar zrealizoval stavbu silnice za budovou cukrovaru, která spojovala silnici od nádraží se silnicí ze Šlotavy.²⁵³ Ve svých rodinných pamětech Karlík vzpomíná, že dohromady do silnic cukrovar investoval statisíce zlatých.²⁵⁴

Díky nové síti silnic se stala doprava řepy do cukrovaru snazší a rychlejší a mohla se vozit přímo do cukrovaru, takže s výjimkou skladu v Kostomlatech mohl Karlík zrušit všechna externí skladiště řepy, která cukrovar do té doby měl. Aby zvládli navýšený příjem řepy, který v kampani přesahoval i 17 000 q denně, vybudoval Karlík devět řepných splavů, každý asi 200 metrů dlouhý, s dlážděnými silnicemi. Tyto splavy pojmuly až 240 000 q řepy najednou a zároveň umožnily, že bylo možné vykládat řepu z více povozů současně.²⁵⁵

Ve stejnou dobu procházel cukrovar ale i dalšími změnami. V řepníku (budova, kde začíná celý proces zpracování řepy jejím praním a řezáním) Karlík vyměnil starou

²⁵¹ František Herles, Inž. Dr. techn. h.c. Hanuš Karlík, *Chemické listy pro vědu a průmysl*, 1927, roč. 21, č. 2, s.45; Fojtík, *Historie a současnost*, s. 68; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 182.

²⁵² *Průmyslové závody v Nymburce*. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7.

²⁵³ Fojtík, *Historie a současnost*, s. 71; Karlík, *Paměti*, s. 75-76.

²⁵⁴ Kromě pamětí, které Karlík sepsal na naléhání druhých a které v roce 1927 vydal Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického, psal Karlík ještě paměti jiné, pro svou rodinu. Nestihl je však dokončit, takže se dochovalo pouze několik zlomků. Šlechta, Hanuš Karlík, s. 138.

²⁵⁵ *Průmyslové závody v Nymburce*. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7; Karlík, *Paměti*, s. 76.

bubnovou pračku za novější prací stroj Wiesnerův a starý řepný výtah nahradil novějším i s novým vodním kolem. Zároveň s tím byla ještě upravena difuzní a vakuová stanice jako přímý následek zavedení daně z hotového cukru v roce 1888.²⁵⁶

Všechny tyto změny ještě spolu se stále populárnější a více se rozšiřující trojnásobnou saturací způsobily, že nymburský cukrovar se stal místem častých návštěv domácích i zahraničních a byl nazýván „vysokou školou cukrovarnickou“ a „vyhlášeným učilištěm cukrovarnických pokroků a vychovatelem mnoha osvědčených cukrovarnických praktiků.“²⁵⁷ A vzdělávat se sem, na praxi nebo i jen na exkurzi, do Nymburku jezdili nejen Češi. Cukrovar se stal oblíbeným místem pro cukrovarníky z Francie, Itálie či Polska.²⁵⁸ Obzvláště po prvním zavedení trojnásobné saturace do provozu v roce 1885 byla návštěvnost cukrovaru opravdu veliká. Karlík tehdy napsal otci, jak v jednu chvíli se v Nymburku sešlo až 250 hostů najednou, když někteří z nich se zdrželi až pět dní.²⁵⁹

Cukrovar v Nymburku se díky Karlíkovi během pár let stal finančně silnou a prosperující továrnou a překonal beze změny i krizový rok 1885, kdy, jak už bylo řečeno v přechozí kapitole, velká část cukrovarů zkrachovala nebo změnila majitele.²⁶⁰ V tom samém roce byl také zrušen základní princip fungování rolnického akciového cukrovaru, a to povinná dodávka řepy na akcii.²⁶¹ Hlavně v počátečním krizovém období existence cukrovaru v 70. letech se řada rolníků zbavovala svých akcií, které byly skoupeny finančníky a podnikateli, takže teď, po dalších deseti letech vývoje cukrovaru, už většina akcií neměla rolnické majitele. Ti, aby mohli splnit povinnou dodávku řepy, ji museli předtím sami nakupovat, čímž tento princip pozbyl v Nymburku jakéhokoli smyslu.

Ještě jednou se ale v Nymburku objevil pokus místnímu cukrovaru jeho rolnický ráz vrátit. Kolem roku 1894 začali rolníci na Nymbursku mít tendenci k většímu sdružování a jeden z cílů jejich nových spolků a uskupení bylo i odkoupení cukrovaru zpět rolníkům. A jelikož pohrozili omezit vlastní pěstování cukrovky, museli s nimi akcionáři cukrovaru

²⁵⁶ Karlík, Paměti, s. 76.

²⁵⁷ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 2, neuspořádáno. Spolková zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská zpráva za rok 1925/26 přednesená na valné hromadě dne 10. června 1927 v Bratislavě, s. 588; František Herles, Inž. Dr. techn. h.c. Hanuš Karlík, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1927, roč. 21, č. 2, s. 47; Josef Jareš, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, předseda Technického musea čs. zemřel 10. ledna 1927, Věstník Technického musea československého, 1927, roč. 14, č. 1-2, s. 2.

²⁵⁸ Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7.

²⁵⁹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Nymburku otci z 31. prosince 1885.

²⁶⁰ Krize se v cukrovaru projevila hlavně následným sporem Karlíka s Janem Baptistou Nebeským ohledně Karlíkovy trojnásobné saturace (více v sedmé kapitole). Fojtík, Historie a současnost, s. 71.

²⁶¹ Fojtík, Historie a současnost, s. 71.

jednat. Mimořádná valná hromada rozhodla nabídnout rolníkům odprodej cukrovaru za půl milionu zlatých. Koupí ale překazila krize 90. let, pod jejímž vlivem rolnické spolky od svého původního záměru odstoupily a už se k němu nevrátily.²⁶²

V roce 1895 oslavil nymburský cukrovar 25 let svého trvání. Sešla se při té příležitosti valná hromada akcionářů, která rozhodla zřídit k uctění památky této události zvláštní nadační fond na podporu dělníků a úředníků továrny. Každoročně do něj bylo přispíváno z čistého výtěžku cukrovaru a peníze šly na podporu starých dělníků či zřízců továrny samých, či jejich rodinných příslušníků.²⁶³ Na konci první dekády 20. století částka ve fondu přesahovala 60 000 korun.²⁶⁴ Zároveň se valná hromada usnesla i v tom, že bude za všechny své úředníky, kromě ředitele, platit všechny povinné příspěvky do pensijního ústavu.²⁶⁵ Poslední, o čem bylo rozhodnuto, bylo vystavení bytů pro úředníky cukrovaru v hodnotě 30 000 korun. Ti zde měli zdarma byt, palivo i elektrické světlo.²⁶⁶

Hanuš Karlík strávil jako ředitel cukrovaru v Nymburku téměř třicet let. Z původní téměř krachující továrny postupně vybudoval špičkové cukrovarnické pracoviště. Neustále zdokonaloval jeho strojní zařízení, takže nymburský cukrovar stál na špici technického pokroku a mnohý technický pokrok odtud dokonce vycházel.²⁶⁷

Karlík opustil ředitelské místo v roce 1909. Zanechal po sobě cukrovar ve skvělém stavu. Původní akciový kapitál, 240 000 zlatých, tj. 480 000 korun, byl amortizací zredukován na 437 000 korun. Nominální hodnota akcie, 300 zlatých (tedy 600 rakouských korun), rostla, až přesáhla hodnotu 3 000 korun, pětinasobek své původní hodnoty. Roční dividenda se ustálila na 200 korun z akcie a bilance za kampaň 1912/13 vykázala 910 000 korun rezervních fondů.²⁶⁸ Od roku 1881, kdy Karlík do Nymburku nastoupil, vykázal cukrovar čistý zisk přes 5 milionů korun, tedy měl průměrný roční zisk přes 150 000 korun.²⁶⁹ Původních 800 q denně zpracované řepy se postupně

²⁶² Tamtéž.

²⁶³ Karlík, Paměti, s. 88; Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7.

²⁶⁴ Suma 60 000 korun ve fondu byla podle nymburského týdeníku Nymburk na konci roku 1912. Karlík ve svých pamětech vzpomíná, že v době jeho odchodu z Nymburku, tedy v roce 1909, fond obsahoval přibližně 100 000 korun. Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7; Karlík, Paměti, s. 88.

²⁶⁵ Karlík, Paměti, s. 88.

²⁶⁶ Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7.

²⁶⁷ Tamtéž.

²⁶⁸ Tamtéž.

²⁶⁹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 15, neuspořádáno. Prohlášení Správního výboru Spolkové cukrovarny v Nymburce z 6. července 1914.

zvyšovalo až na 7 000 q denně v této kampani, kdy cukrovar zpracoval 472 575 q řepy a vyprodukoval 80 476 q surového cukru. Zaměstnával tehdy 270 dělníků a 10 úředníků, kterým vyplatil dohromady 140 000 korun na služném a mzdách, a na daních a přírážkách zaplatil celkem 83 000 korun.²⁷⁰

Za dobu své působnosti v Nymburce si zde ale Karlík neudělal pouze přátele, nýbrž musel čelit i několikerým obviněním a urážkám. Poprvé se tak stalo v roce už v roce 1886 v souvislosti se zaváděním trojnásobné saturace v Nymburku.²⁷¹ Mnohem problematičtější se ale ukázal jeho další spor. V roce 1905 Karlík čelil ze strany místní sociálně demokratické opozice několika útočným článkům, které napadali jeho angažmá ve věci vybudování vodovodu v Nymburce. Nejvýraznější osobností, která proti Karlíkovi vystoupila, byl Antonín Janoušek, tehdy truhlář v dílnách severozápadní dráhy a redaktor časopisu Zájmy Občanské.²⁷² Ve svém článku „Ještě k rovnoměrnosti vodní dávky“ označil Janoušek Karlíka za „velkozloděje“ a obvinil ho z podvodu, kterého se měl dopustit tím, že přiznáním menšího nájemného cukrovarských bytů okradl opakovaně město o stovky korun. Karlík se Janouškovi bránil žalobou pro urážku na cti, Janoušek odmítl přistoupit na čestný smír a byl odsouzen k dvěma měsícům vězení.²⁷³ Odvolal se sice k nejvyššímu soudu ve Vídni, ten však jeho stížnost v létě 1905 zamítnul a rozsudek tak nabyl platnosti.²⁷⁴

Tím ale tato záležitost pro Antonína Janouška vyřešena nebyla. Po odsouzení trestu přišel po začátku cukrovarnické kampaně 1905/06 agitovat mezi dělníky do cukrovaru.

²⁷⁰ Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7.

²⁷¹ Člen správní rady nymburského cukrovaru Jan Nebeský zpochybnil Karlíkovu metodu trojnásobné saturace a urážlivě napadl Karlíka samotného. Ten ho za to úspěšně žaloval pro urážku na cti (více v sedmé kapitole). ANM, fond Karlíkovi, karton č. 15, neuspořádáno. Novinový výstřižek Panu J. B. Nebeskému, členu správní rady spol. cukrovaru v Nymburce! Prohlášení Správní rady cukrovaru v Nymburku ze dne 27. července 1886; ANM, fond Karlíkovi, karton č. 15, neuspořádáno. Rozsudek jménem Jeho Veličenstva Císaře z 12. ledna 1888, opis nymburského okresního soudu z 3. února 1888.

²⁷² Antonín Janoušek se narodil v Nymburku v roce 1877, v roce 1895 se stal členem sociálnědemokratické strany, byl dělnickým novinářem a funkcionářem dělnických spolků. Od roku 1918 žil v Budapešti jako dopisovatel kladenských novin Svoboda, kde se jako jeden z vůdčích činitelů zapojil do událostí během komunistického převratu. Po vyhlášení Slovenské republiky rad se stal předsedou revoluční vlády. V roce 1920 kandidoval v Československu v prezidentských volbách proti T. G. Masarykovi. Později byl zatčen za pokus o ilegální přechod do Sovětského svazu a obviněn z velezrady, získal ale sovětské občanství a v roce 1922 do Sovětského svazu odešel. Zemřel přirozenou smrtí v roce 1941. Vyznamenán Řádem republiky in memoriam v roce 1959. Janoušek Antonín, Malá československá encyklopedie, III. svazek, Praha 1986, s. 156.

²⁷³ Karlík nejdříve Janouška vyzval, aby svá slova odvolal, pak že on sám svou žalobu stáhne. To ale Janoušek odmítl, přesto Karlík soudu navrhl vyměření nejmírnějšího trestu. Nymburské věci před porotním soudem v Ml. Boleslavi. Rubrika Zprávy. Občanské listy Nymburk, roč. 19, č. 6 (dne 11. února 1905), nepaginováno; Ze soudní síně. Ředitel H. Karlík contra Janoušek. Občanské listy Nymburk roč. 19, č. 7 (dne 18. února 1905), nepaginováno; Karlík, Paměti, s. 89.

²⁷⁴ Tiskový spor p. ředitele H. Karlíka proti p. Ant. Janouškovi v Nymburce jest již vyřízen definitivně. Rubrika Zprávy, Občanské listy Nymburk, roč. 19, č. 27 (dne 8. července 1905), nepaginováno.

První nepokoje v cukrovaru vypukly 9. října 1905, kdy cukrovarníčtí dělníci pohrozili stávkou a získali tak navýšení platu o 12%. Práce v cukrovaru pak pokračovaly, ale dělníci pracovali údajně schválně pomalu a bylo mezi ním a úřednictvem cukrovaru cítit napětí.²⁷⁵

O měsíc později, 7. listopadu, se pak Antonín Janoušek postavil do čela dělnické delegace, která Karlíkovi předložila souhrnnější požadavky, mezi jinými i další zvýšení mzdy o čtvrtinu. Karlík poukázal na to, že dělníci věděli, za jakou mzdu jdou pracovat, když 30. září do cukrovaru nastupovali, že od té doby se jim mzda už jednou zvedla a že ceny se od té doby nemohly zvednout natolik, aby se, jak říkali, změnily drahotní poměry. Také delegaci ukázal, že v porovnání s jinými podniky brali dělníci v nymburském cukrovaru už tehdy nadprůměrné mzdy. Byl ochotný mzdu zvýšit, ale pouze o dalších 10%. S tím souhlasili všichni členové delegace – až na Janouška. Ten přesvědčil dělníky, aby na svých požadavcích trvali, a když je Karlík odmítl přijmout, vstoupili v sedm hodin večer do okamžité stávky.²⁷⁶

Stávka trvala několik dní, během nichž v cukrovaru pracovali pouze úředníci a několik loajálních dělníků, kteří měli v cukrovaru byty. Stávkující dělníci bránili komukoliv jinému ve vstupu do cukrovaru. Po delším jednání pak dosáhli dělníci s Karlíkem dohody. Dělnictvu zaměstnanému uvnitř cukrovaru byl navýšen plat o 15%, ostatním dělníkům o 10%. Po této dohody se dělníci vrátili do práce a kampaň doběhla již bez problémů.²⁷⁷

Podle Karlíkových slov byl vztah dělnictva s úřednictvem až do této chvíle dobrý a přátelský. O tom, nakolik je jeho paměť v tomto správná a jestli vůbec je jeho názor ředitele zde možná považovat za věrohodný, můžeme pochybovat, jisté však je, že stávka musela do vztahu dělníků a úředníků negativně zasáhnout. Nepochybně vyvolala spory, zasela vzájemnou nedůvěru, a Karlíkovi samotnému, jak vzpomíná, znechutila veškerou činnost v továrně.²⁷⁸

K tomu se přidala rodinná tragédie. V roce 1907, brzy po narození svého druhého dítěte, zemřela ve věku 24 let Karlíkova dcera Františka.²⁷⁹ Současně Karlík v Nymburku

²⁷⁵ Stávka dělnictva ve Spolkovém cukrovaru v Nymburce vypukla min. úterek večer. Rubrika Zprávy, Občanské listy Nymburk, roč. 19, č. 45 (dne 11. listopadu 1905), nepaginováno.

²⁷⁶ Tamtéž; Karlík, Paměti, s. 89.

²⁷⁷ Stávka dělnictva ve Spolkovém cukrovaru v Nymburce vypukla min. úterek večer. Rubrika Zprávy, Občanské listy Nymburk, roč. 19, č. 45 (dne 11. listopadu 1905), nepaginováno.

²⁷⁸ Karlík, Paměti, s. 88-90.

²⁷⁹ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 184; Karlík, Paměti, s. 90.

čelil i dalším pomluvám, tentokrát týkajících se jeho účasti na nymburském pivovaru. Ten se v roce 1895 přeměnil ze starého pravovárečného pivovaru na moderní společnost s ručením obmezeným, o rok později si vystavěl první vlastní sladovnu a příští rok i novou moderní budovu. Pivovar tak mohl navýšit několikanásobně svou produkci a začal prosperovat.²⁸⁰

Karlík se rekonstrukce pivovaru účastnil jak kapitálově, tak i organizačně jako člen jeho správní rady. Teď se ale rozhodl všechny své podíly prodat a ze správní rady vystoupil.²⁸¹ A stejně tak se rozhodl i odstoupit ze své pozice v cukrovaru. Jeho přátelé se mu jeho rozhodnutí snažili vymluvit, on se ale od stávky už v cukrovaru necítil dobře. Navíc pro něj bylo čím dál tím obtížnější vykonávat z Nymburka všechny své funkce, které v té době už zastával (více o Karlíkových dalších aktivitách v Nymburce píše v kapitole osm). Kampaň 1908/1909 byla jeho poslední nymburskou kampaní, po níž svou funkci složil. Na všeobecnou žádost správní rady si do roku 1922 jen ponechal čestný úřad jejího místopředsedy.²⁸²

Po Karlíkově odchodu cukrovar dále prosperoval, v roce 1920 se ale opět objevila snaha přeměnit ho na cukrovar s povinnou dodávkou řepy na akcii (tedy rolnický akciový cukrovar, viz devátá kapitola o historii cukrovarnictví 1914—1929). Zápas o rozhodující slovo v cukrovaru trval dva roky. Oproti Poděbradům o čtyři roky později ale v Nymburku cukrovar své pozice proti řepářům obhájil úspěšněji. I tak ale došlo k vlastnickým změnám, neboť cukrovar potřeboval silnější podporu, než jakou mu byli schopni nabídnout dosavadní akcionáři samotní.²⁸³

Rozhodující balík akcií tak získal Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického (jehož byl Hanuš Karlík již předsedou; píše o tom v desáté kapitole) spolu s cukrovarem Rožďalovice. V důsledku nové vlastnické situace byla ale v červnu 1922 svolána mimořádná valná hromada akcionářů, kde dosavadní správní rada cukrovaru celá odstoupila a byla ustanovena nová. Spolu s Hanušem Karlíkem tak v cukrovaru tehdy skončil i například Karel Kulich, jež stál v čele správní rady celých 51 let. V roce 1926 pak celý většinový balík akcií získal samotný Ústřední spolek

²⁸⁰ Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 152.

²⁸¹ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 151.

²⁸² Karlík, Paměti, s. 90; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 151.

²⁸³ Fojtík, Historie a současnost, s. 72.

československého průmyslu cukrovarnického, který pak cukrovar držel až do jeho znárodnění v roce 1945.²⁸⁴

²⁸⁴ Tamtéž, s. 70-72.

VII. Kapitola

CUKROVARNICKÝ ODBORNÍK

V historii cukrovarnictví je Hanuš Karlík známý především jako objevitel trojnásobné saturace. Ale ač je tomuto objevu jeho důležitost prisuzována po právu, vykonal toho Karlík pro cukerní průmysl mnohem více. Kromě velmi úspěšného vedení cukrovaru, kterému byla věnována předchozí kapitola, a velmi rozsáhlému angažování ve spolkovém životě cukrovarníků (kterému se věnují osmá a desátá kapitola práce), byla i jeho samotná odborná činnost mnohem širší. Tato kapitola pojednává právě o ní – o jeho vynálezech, člancích a pojednáních, a konečně i o čestném doktorátu, který za svou činnost obdržel.

Karlík patří ve svém oboru ke generaci, která přeměnila cukrovarnictví z technicky i technologicky nevyvinutého empirického oboru s převažující malou koncentrací výroby na průmyslový obor založený na vědeckých metodách. Karlík a jeho spolužáci přicházeli do stávajících technicky i technologicky spíše primitivních cukrovarů odborně a teoreticky vzděláni. Bylo tedy více než přirozené, že v praktickém provozu cukrovaru experimentovali a přicházeli s nápady a postupy, které zefektivňovaly a zlevňovaly provoz.

Jak už jsem zmínil ve třetí kapitole, první Karlíkův objev spadá do začátků jeho kariéry do doby, kdy pracoval jako adjunkt v Mělnickém cukrovaru. Jednalo se o lapač listí, které na podzim pravidelně ucpávalo vodní pumpy a které do té doby muselo být odstraňováno přímo z vody ručně. Nebyl to žádný převratný vynález, ilustruje to ale Karlíkovu neochotu smířovat se s neefektivními zavedenými postupy a jeho snahu tyto postupy vylepšovat.²⁸⁵ Chtěl si ostatně svůj vynález i nejspíš nechat patentovat. Patrně právě k němu se totiž vztahuje jeho dopis otci z této doby z Mělníka, ve kterém popisuje, jak má se svým vynálezem problémy a jak z chybného patentu nejspíš už nic nevydělá.²⁸⁶

²⁸⁵ Karlík, Paměti, s. 44-45.

²⁸⁶ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Mělníka otci z 27. února 1874.

Velkou inspirací byl pro Karlíka v Mělníku bezpochyby i ředitel cukrovaru Albín Sieber, absolvent pražské polytechniky, který sám experimentoval, upravoval své stroje a snažil se chod své továrny zakládat na moderních vědeckých základech.²⁸⁷

Karlíkův první publikovaný příspěvek k cukrovarnictví ale nebyl technického, nýbrž technologického rázu. Ještě jako ředitel cukrovaru v Záběhově se věnoval nejdříve vyslazování saturačních kalů a jeho první článek mu pak vyšel v Chemických listech pod názvem „O vyslazování kalů saturačních.“²⁸⁸

Následně pak svou pozornost upřel další varný proces – na osmózu. Během svého působení v pozici ředitele v Záběhově vycestoval už na jaře roku 1875 na náklady svého cukrovaru do Německa a odtud do Belgie. V Halle navštívil sjezd německého cukrovarnického spolku, odkud na doporučení pokračoval dál a jeho hlavním cílem byl Gent. Zde se chtěl na vlastní oči přesvědčit o práci s osmózou, o které se dočetl v odborných francouzských časopisech.²⁸⁹

Po návratu do Záběhově přesvědčil správní radu o účelnosti nákupu šesti nových osmogénů, které na své cestě poznal a považoval za nejlepší. V příští kampani pak s nimi začal pracovat. Jako první v Rakousku-Uhersku tak zavedl práci s osmózou, samotný postup vylepšil a dosáhl skvělých výsledků.²⁹⁰ Ty publikoval v letech 1878 v časopise Zeitschrift für Zuckerindustrie in Böhmen ve studii „Die Osmose“ a na počátku 80. let opět zde v článku „Beiträge zur Osmose“ a v článku „Příspěvky k osmose“ v Listech cukrovarnických a Chemických listech v roce 1883.²⁹¹ Svůj cukr z osmózy také prezentoval na hospodářské výstavě v Praze, kde ho doplnil i návodem k praktickému využití osmózy, za což obdržel vyznamenání.²⁹²

Další Karlíkovy objevy už byly více technického rázu. Zde mu určitě pomohla i jeho znalost soustružnictví, z něhož, jak už jsem napsal v druhé kapitole, během školní docházky získal dokonce výuční list. Soustružnictví Karlíka bavilo. Vzpomíná na to ve svých pamětech a v jednom dopise z Mělníka otci dokonce napsal: „Prozatím pěstuji opět své staré řemeslo, totiž drakslířství (trakslířství – soustružnictví; pozn. autora). Jsem

²⁸⁷ Karlík, Paměti, s. 42.

²⁸⁸ František Herles, Inž. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1927, roč. 21., č. 2, s. 46; O. Fallada, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Věstník Masarykovy akademie práce, 1927, roč. 7., č. 1, s. 1.

²⁸⁹ Karlík, Paměti, s. 55-56.

²⁹⁰ Jan Vincenc Diviš, Cukrovarnictví, Praha 1897, s. 144; Karlík, Paměti, s. 56-57; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 137.

²⁹¹ Hanuš Karlík, Příspěvky k osmose, Listy cukrovarnické, 1883, roč. 1, č. 2, s. 49-52; František Herles, Inž. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1927, roč. 21., č. 2, s. 46.

²⁹² ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Záběhově otci z 19. června 1880.

tomu vskutku rád, že jsem se to v mládí učil. Jest mi to nyní v prázdné chvíli velmi milou zábavou.“²⁹³

První technické vynálezy, které Karlíkovi přinesly zisk, byly stroj na vyrábění plynu a vylepšené počítadlo. Oba objevy spadají do přibližně stejné doby na začátek roku 1881 a o obojím napsal svému otci poprvé na konci února 1881. Na začátku února totiž ukončil kampaň a zaměřil se na vědeckou činnost. Karlíkův plynostroj byl „velmi pěkný stroj, vyrábí snadným způsobem na mokré cestě, tedy bez ohně a bez všeho nebezpečí krásný plyn, který hoří lépe než obyčejný svítiplyn, a zvlášť pro laboratoře se hodí, protože jest mnohem čistší.“²⁹⁴ Sám ale neměl čas zabývat se prodejem a distribucí, takže svůj plynostroj prodal jistému Richardu Bláhovi, drogistovi z Prahy.²⁹⁵

Mnohem významnějším, a také výnosnějším, byla ale Karlíkova úprava existujícího počítadla počtu náplní difuzérů. V kapitole o historii jsem už vysvětlil, jak po zavedení daně z množství zpracované řepy roku 1865 se energie a invence techniků upírala na úpravu difuzérů, aby cukrovar platil co nejmenší daně, a vědecká práce tím trpěla.²⁹⁶ V roce 1878 byl ale zákon upraven. Aby se předešlo nesmyslným úpravám difuzérů k dosažení co nejnížší daně, byl uzákoněn počet nádob v difuzní baterii a určen i minimální počet náplní denně. K tomu byla zavedena i automatická počítadla počtu náplní difuzérů. První počítadla, pracující na systému Diviš-Grossovým nebo Hodkovým, byla ale velmi nepřesná a stávalo se, že místo jedné náplně napočítala i dvacet.²⁹⁷

Karlík upravil tato počítadla tak, že do něho vložil rtuťový mediátor, který díky vysoké hmotnosti – a tedy omezené pohyblivosti rtuti – zaručil to, že počítadlo ztratilo na své přílišné citlivosti a zaznamenávalo pouze skutečný počet náplní. Svůj vynález Karlík předvedl v císařském cukrovaru ve Zvoleněvsi baronu Chertekovi, centrálnímu řediteli císařských statků a bývalému ministru financí, kterému se jeho objev zalíbil a doporučil ho ve Vídni. V březnu 1881 tak Karlík své počítadlo předvedl ve Vídni ministru financí hraběti Harrachovi a cukerní anketě.²⁹⁸

²⁹³ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Mělníka otci z 26. července 1873; Karlík, Paměti, s. 9.

²⁹⁴ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Záboří otci z 28. února 1881.

²⁹⁵ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Záboří otci z 28. února a 16. března 1881.

²⁹⁶ Svému otci o tom Karlík napsal: „Fabrikace naše jest dnes již pouhým nádenictvím, na stránku vědeckou ani vzpomenout si nesmím. Ať ostatní běží, jak běží, jen když hodně difuseurů nadělám.“ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Záboří otci z 3. října 1879.

²⁹⁷ Karlík, Paměti, s. 61.

²⁹⁸ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Záboří otci z 28. února a 16. března 1881; Karlík, Paměti, s. 61-62; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 137.

Karlík s počítadlem zaznamenal všude úspěch a jeho přesnost se potvrzovala v každém cukrovaru, kde bylo pokusně zavedeno. Byl na něm nicméně stále ještě prostor ke zlepšení. S tím přišel ředitel cukrovaru v Sedlci u Kutné Hory Karel Herbst, který zjednodušil nádobu mediátoru a místo rtuti navrhl používat mnohem levnější glycerin. Nový počítací systém se tak po dohodě obou vynálezců jmenoval systém Karlík-Herbstův.²⁹⁹

Vynálezci ostatních počítadel, jako například B. F. Gross z modřanského cukrovaru, ale u dvora také za své přístroje bojovali a výslednou vyhlášku tak provázela i řada zákulisních intrik. Zdá se také, že se Karlík „vůli tamních pánů podrobiti nechtěl,“ a proto jeho počítadlo nebylo uzákoněno jako povinné, nýbrž pouze doporučené k užívání.³⁰⁰ I tak ale Karlíkovi přišlo velmi brzy přes 1 200 objednávek, přičemž jeho čistý zisk z jedné objednávky byl asi 12 zlatých.³⁰¹

Počítadlo systému Karlík-Herbst se tak používalo téměř ve všech rakousko-uherských cukrovarech od roku 1881 až do roku 1888, kdy byla zavedena nová cukerní daň počítaná z vyrobeného cukru a počítadla náplní difuzérů tak ztratila na významu. Na konci roku 1881 Karlík svému otci napsal, že „uplynulý rok byl jinak pro nás dosti štědrý [...] Přinesl nám vysvobození ze Záboře, položil základ k malému blahobytu.“³⁰²

Už předtím ale začal Karlík pracovat na trojnásobné saturaci. V březnovém dopise, kde mluví o svých předchozích vynálezech, zároveň píše i o tom, že „pracuji nyní na jiné věci, což když se mi povede, velice prospěšná bude,“ a dozajista mluvil právě o saturaci.³⁰³ Ostatně ve svých pamětech Karlík píše, jak už jako praktikant ve Velimi měl o filtraci spodium pochyby a byl přesvědčený, že by celý proces šel provést jednodušeji a levněji. V dalších letech pak úvahy o spodiové filtraci a jejím lepším řešení u něj přetrvávaly.³⁰⁴

²⁹⁹ Karlík, Paměti, s. 62-63.

³⁰⁰ Dopis Františka Václava Karlíka svému bratru Hugovi ze dne 17. srpna 1881. Citováno z: Šlechta, Hanuš Karlík, s. 137-138.

³⁰¹ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 138.

³⁰² ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Nymburka otci z 31. prosince 1881; Karlík, Paměti, s. 63.

³⁰³ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Záboří otci z 16. března 1881.

³⁰⁴ Zde lze jen těžko říci, zda Karlík o náhradě spodiové filtrace už tehdy skutečně reálně uvažoval, nebo si ve svých pamětech – ať už vědomě či nevědomě – přilepšil. Když vzpomíná na své rané pokusy s náhradou za spodium ještě v dobách ředitelování v Záboří, vzpomíná i na ředitele sousedních cukrovarů, kteří uvažovali obdobným způsobem a někteří z nich se dokonce spodium nahradit pokoušeli. Zdá se tedy, že alespoň do určité míry je zde možné Karlíkovým pamětem věřit. Karlík, Paměti, s. 31, 58-60.

Opravdu začal na náhradě spodia pracovat ale až v Nymburku, přičemž vážně o něm uvažoval od roku 1881. V kampani 1883/84 provedl s trojnásobnou saturací první pokusy a následně ji představil veřejnosti. Nejspíše v kampani 1885/86 pak svůj vynález zavádí do cukrovarů v Nymburku a Poděbradech.³⁰⁵ V roce 1886 také o svém objevu píše do Listů cukrovarnických článků pod názvem „Nový způsob čistění šťáv řepových.“³⁰⁶

Trojnásobnou saturaci Karlík zdokonalil původní saturací jednoduchou (viz první kapitola). Ta nebyla samotná schopná vyčistit cukerné šťávy zcela a bylo tak i nadále používáno velmi drahé spodium (živočišné uhlí, uhlí z kostí). Karlík dokázal zkombinovat opakovanou saturaci s pečlivým cezením šťáv skrze kalolisy tak, že se zcela vyhnul použití spodia. Celý proces tak výrazně nejen zlevnil, ale i zjednodušil, a co se kvality týče, dosahovala trojnásobná saturace minimálně srovnatelných výsledků jako užití spodia.³⁰⁷ Díky trojnásobné saturaci mohl podle Karlíka průměrně velký cukrovar ušetřit až 25 000 zlatých ročně a sám Hugo Jelínek, objevitel původní saturace, měl Karlíkovu trojnásobnou saturaci prohlásit za jediný správný a rozumný způsob.³⁰⁸ Během několika let tak spodárny zmizely ze všech cukrovarů tam, kde se řepný cukr vyráběl.³⁰⁹

³⁰⁵ Přesná datace je problematická. Z Karlíkových dopisů se dozvídáme, že se začal vážně věnovat svým pokusům o náhradu spodia už na konci 1881, a že první pokusy s ní prováděl v kampani 1883/84. Další dochovaný dopis je ale až z listopadu 1885, kdy mluví o všeobecném úspěchu své metody. Ve svých pamětech klade zavedení trojnásobné saturace do Nymburku a Poděbrad na rok 1884 (tedy kampaň 1884/85) s tím, že spor Františkem Urbánkem a Janem Baptistou Nebeským (viz dále) vypukl na zasedání valné hromady v roce 1885. Zároveň ale Karlík vzpomíná, že první rok, kdy trojnásobnou saturaci zavedl, skončila kampaň kvůli odbytové krizi se ztrátou, načež byl na valné hromadě obviněn, že za to může on a jeho nová metoda. Krize 80. let zasáhla cukrovarnictví ale až v roce 1885, navíc tiskový spor, který následoval Karlíkovo nařčení, se rozhořel v létě 1886 a určuje tuto kampaň na přelom let 1885/86 a ne tedy o rok dříve, jak by se z Karlíkových pamětí zdálo. V tomto případě se tedy přikláním k omylu na straně Hanuše Karlíka. Podle Šlechty vydal Karlík výklad svého patentu vlastním nákladem už v roce 1883, v Listech cukrovarnických ale vydal Karlík svůj článek „Nový způsob čistění šťáv řepových“ až v roce 1886. ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka ze Záboří otci z 16. března 1881, dopisy Hanuše Karlíka otci z Nymburku z 19. prosince 1883 a 10. listopadu 1885; Karlík, Paměti, s. 77; ANM, fond Karlíkovi, karton č. 15, neuspořádáno. Novinový výstřižek Panu J. B. Nebeskému, členu správní rady spol. cukrovaru v Nymburce! Prohlášení Správní rady cukrovaru v Nymburku ze dne 27. července 1886; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 139; Hanuš Karlík, Nový způsob čistění šťáv řepových v cukrovarech v Nymburku a Poděbradech, Listy cukrovarnické, 1886, roč. 4, č. 4, s. 141-150.

³⁰⁶ Hanuš Karlík, Nový způsob čistění šťáv řepových v cukrovarech v Nymburku a Poděbradech, Listy cukrovarnické, 1886, roč. 4, č. 4, s. 141-150.

³⁰⁷ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Nymburka otci z 10. listopadu 1885 a 31. prosince 1885; Karlík, Paměti, s. 25, 77-81.

³⁰⁸ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Nymburka strýci Hugovi z 31. března 1886, dopis Hanuše Karlíka z Nymburka otci z 31. prosince 1885.

³⁰⁹ O. Fallada, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Věstník Masarykovy akademie práce, 1927, roč. 7., č. 1, s. 2.

Ačkoli všichni odborníci chválili a vyzdvihovali Karlíkův nový způsob čištění, v samotném Nymburku neměla trojnásobná saturace snadné začátky. V roce 1885, kdy Karlík do svého cukrovaru novou metodu zavedl a zároveň i nahradil tvrdnutí cukru ve formách na půdách vytáčením v centrifugách, zasáhla Rakousko-Uhersko cukerná odbytová krize a cena cukru padla na polovinu. Navíc Nymburský cukrovar ten rok nezpracoval ani polovinu obvyklého množství řepy, takže celkový výsledek byl ztrátový.³¹⁰

Ne všichni akcionáři se ale se ztrátou hodlali smířit a na valné hromadě na Karlíka zaútočili. Jednalo se hlavně o Františka Urbánka, ředitele cukrovaru v Pohořelících, a Jana Baptistu Nebeského, bohatého nymburského velkoobchodníka, kteří oba měli v cukrovaru před příchodem Karlíka velké slovo. Obvinili ho, že za ztrátovou kampaň může on zaváděním nových postupů, a požadovali jejich odstranění. Karlík si ale nenechal nic líbit. „Odpověděl jsem mu zkrátka a jadrnými slovy jsem mu jmenovitě připamatoval, pakliže v nejbližší době on nezavede práci bez spodia a bez forem ve svém závodě, že bude co nejdříve svého místa zbaven,“ byla jeho odpověď řediteli Urbánkovi.³¹¹

Možná ještě důrazněji se ohradil Nebeskému, protože ten po něm následně v tisku požadoval satisfakci. Karlík mu ovšem stručnou odpovědí – také tiskem – oznámil, že žádné satisfakce se od něj nedočká, a dal celou věc k soudu, na což Nebeský reagoval vlastním soudním oznámením. Za Karlíka se však vzápětí postavilo několik členů správní rady včetně jejího předsedy Karla Kulicha. V Národních listech a v Politice vydali krátký inzerát, kde vysvětlili ztrátu z kampaně a vyjádřili Karlíkovi samotnému i jeho novým metodám podporu.³¹²

Nebeský pak na Karlíka znovu zaútočil na veřejném zasedání obecního zastupitelstva a obvinil ho ze špatného hospodaření v cukrovaru a podvodu. Okresní soud v Nymburce,

³¹⁰ Karlík, Paměti, s. 25, 77; ANM, fond Karlíkovi, karton č. 15, neuspořádáno. Novinový výstřižek Panu J. B. Nebeskému, členu správní rady spol. cukrovaru v Nymburce! Prohlášení Správní rady cukrovaru v Nymburku ze dne 27. července 1886.

³¹¹ Michal Plavec, Hanuš Karlík versus Jan Baptista Nebeský. Spor ohledně modernizace nymburského cukrovaru v roce 1886. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 294-295; Karlík, Paměti, s. 78.

³¹² ANM, fond Karlíkovi, karton č. 15, neuspořádáno. Novinový výstřižek Panu J. B. Nebeskému, členu správní rady spol. cukrovaru v Nymburce! Prohlášení Správní rady cukrovaru v Nymburku ze dne 27. července 1886; Michal Plavec, Hanuš Karlík versus Jan Baptista Nebeský. Spor ohledně modernizace nymburského cukrovaru v roce 1886. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 295.

kteřý se konal 20. října 1887, dal ale za pravdu Karlíkovi. Nebeský byl odsouzen k pokutě 10 zlatých nebo dvěma dnům vězení a náhradě útrat trestního řízení. Nebeský se odvolal ke krajskému soudu v Mladé Boleslavi, ten ale potvrdil původní rozsudek a navíc Nebeskému přisoudil i úhradu nákladů odvolacího řízení ve výši 20 zlatých.³¹³ A aby Karlík uklidnil správní radu nymburského cukrovaru, nechal v následující kampani ocenit svou práci i její výsledky několika nezávislými znalci, kteří po vlastním prozkoumání Karlíkovi všichni napsali velmi uznalé dobrozdání.³¹⁴

Jak už jsem psal v předcházející kapitole, získal si Karlík pověst schopného ředitele a výborného odborníka a z Nymburku se stala „vysoká škola cukrovarnická.“³¹⁵ Karlíkovi úředníci se často stávali řediteli v jiných cukrovarech, kde nahrazovali starší empiriky bez teoretického vzdělání. Karlíkovi byl také často svěřován dohled nad rekonstrukcemi či častěji samotnou prací formou inspekce v ostatních cukrovarech. Zasáhl takto například do cukrovarů v Sadské, Mělníku, Přelouči, Krásném Dvoře, Radboři, Lovosicích, Oboře, Velimi, Bydžově a jinde.³¹⁶ U svých vlastních úředníků pak dbal toho, aby mohli proniknout do všech procesů vaření cukru, a vedl k tomu, aby v cukrovarnictví svědomitě sledovali technické i technologické novinky.³¹⁷

Po objevu trojnásobné saturace se Karlík saturaci věnoval i v následujících letech. Úplné odstranění spodia totiž vyžadovalo, aby saturace samotná proběhla co možno bezchybně. Její součástí bylo i propírání saturačního plynu v kyselinu uhličitou, které probíhalo ideálně ve vakuu v tzv. lavérech. Ty, doposavad pouze dřevěné, díky špatnému těsnění propíraly oxid uhličitý pouze nedokonale a byly často poruchové.³¹⁸

V kampani 1886/87 (tedy v následující kampani po zavedení trojnásobné saturace v Nymburku a Poděbradech) Karlík představil svůj železný kaskádový lavér. Ten zajišťoval mnohem kvalitnější propírání saturačního plynu a tak se rychle šířil společně

³¹³ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 15, neuspořádáno. Rozsudek jménem Jeho Veličenstva Císaře z 12. ledna 1888, opis nymburského okresního soudu z 3. února 1888.

³¹⁴ Karlík, Paměti, s. 78-81.

³¹⁵ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 2, neuspořádáno. Spolková zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská zpráva za rok 1925/26 přednesená na valné hromadě dne 10. června 1927 v Bratislavě, s. 588.

³¹⁶ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1890-1904; ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopis Hanuše Karlíka z Nymburka otcí z 19. března 1888; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 139.

³¹⁷ Jubileum říd. Hanuše Karlíka, Listy cukrovarnické, 1899, roč. 17, č. 20/21, s. 360; ANM, fond Karlíkovi, karton č. 2, neuspořádáno. Spolková zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská zpráva za rok 1925/26 přednesená na valné hromadě dne 10. června 1927 v Bratislavě, s. 587.

³¹⁸ František Herles, Inž. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1927, roč. 21., č. 2, s. 46.

s trojnásobnou saturací. Konstrukci od Karlíka převzala strojírna Breitfeld a Daněk a Karlík o něm napsal článek do Listů cukrovarnických.³¹⁹

O další dva roky později ve svém článku „Drobnosti z praxe cukrovarnické“ kromě řady praktických zkušeností představil i fenolftaleinové papírky pro kontrolu postupu saturace, které umožňovaly okamžité zjištění stupně vysaturování bez zastavení saturace samotné.³²⁰ A v následující kampani, v roce 1890, představil nové vložky do saturátérů k zamezení nadměrného pění štávu.³²¹

V následujících letech se Karlík odpoutává od saturace a zaměřuje svou pozornost jinam. V roce 1889 vynalezl Josef Lexa odpařovací těleso. Jeho hlavním účelem bylo další zužitkování energie z dosud neefektivně unikajících par a tedy úspora uhlí. Karlíka v Nymburku navštívil Albert Ehrmann se svým návrhem na vylepšení odpařováku, který pak s Karlíkem ještě dále zdokonalili. Nový systém nazvali odpařovák Karlík-Ehrmann, do Nymburku ho Karlík zavedl v roce 1893 a vydal o něm i článek v Listech cukrovarnických a Zeitschrift für Zuckerindustrie in Böhmen.³²²

Ehrmannův a Karlíkův odpařovák dosáhl ve své době nejvyšší odpařovací rychlosti a v zahraničí, například francouzské odborné literatuře byl nadšeně přijat.³²³ Vídeňská encyklopedie významných osobností Menschen und Menschenwerke pak klade v důležitosti jeho (resp. Karlíkův a Ehrmannův) odpařovací systém na roveň trojnásobné saturaci.³²⁴ V českých zemích se ale nedočkal většího rozšíření, aspoň tedy ne ve své původní podobě.

V době vynálezu odpařováku pracoval v nymburském cukrovaru jako technický adjunkt Jan Czapikowski, který se o Karlíkovy a Ehrmannovy pokusy živě zajímal. Po svém odchodu z Nymburku zpět do Ruska pak jejich odpařovák upravil a používal ho ke sváření zeleného sirobu na zrno, s čímž slavil v ruském cukrovarnictví velké úspěchy.

³¹⁹ Hanuš Karlík, Nový laveur, Listy cukrovarnické, 1887, roč. 5, č. 3, s. 121-124.

³²⁰ Karlíkův článek měl celkem pět částí: Papírky fenolftaleinové, Nesnadná saturace štávu, O povaze syrobů, odtékajících z centrifug, Plyn saturační a vápenka a O čerání práškovitým vápnem. Hanuš Karlík, Drobnosti z praxe cukrovarnické, Listy cukrovarnické, 1889, roč. 7, č. 3, s. 111-118; František Herles, Inž. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1927, roč. 21., č. 2, s. 46.

³²¹ Karlíkovy vložky do saturátérů, Listy cukrovarnické, 1891, roč. 9, č. 4, s. 155; František Herles, Inž. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1927, roč. 21., č. 2, s. 46.

³²² Hanuš Karlík, Popis odpařovacího aparátu, systému Karlík-Ehrmannova, a výsledky pokusů, znaleckou komisí aparátem tímto předsevatých, Listy cukrovarnické, 1893-94, roč. 12, č. 18, s. 313-318; Karlík, Paměti, s. 83-85; O. Fallada, Inž. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Věstník Masarykovy akademie práce, 1927, roč. 7., č. 1, s. 2; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 143.

³²³ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 143.

³²⁴ Árpád Keitner (ed.), Menschen und Menschenwerke. Men of To-Day and Their Works. Hommes et oeuvres du temps present, Vídeň 1926, s. 278.

Karlíkovi o tom po letech napsal, ten v Nymburku jeho stroj ještě dále upravil a v roce 1902 ho začal úspěšně používat pod názvem systém Karlík-Czapikowski.³²⁵

Mezitím se ale angažoval odborně i jinak. Každý rok měl referáty a přednášky na valných hromadách a schůzích cukrovarnických spolků. Z počátku se týkaly převážně praktického cukrovarnictví, postupně ale čím dál tím více pojednával i o otázkách národohospodářských, finančních či daňových. Mezi jeho odbornými přednáškami nalezneme například v roce 1888 referát „Jak třeba zříditi difusní baterie co do počtu těles a jejich velikosti, aby svoboda výroby šťávy, novým zákonem nám poskytnutá, racionelně byla využitkována,“³²⁶ v roce 1895 na valné hromadě východočeského spolku přednášel na téma „Jak se rozšířilo krmení melasou a k jakým zkušenostem se v tomto směru dospělo?,“³²⁷ v roce 1898 referoval téma „Kterak nutno zacházeti s noži, aby se docílilo nejlepších řízků?,“³²⁸ či o rok později na valné hromadě zemského spolku cukrovarnického přednáška „Kterou soustavu k nahřívání surové šťávy lze považovati za nejrationálnější.“³²⁹

V roce 1900 se na výborové schůzi zemského cukrovarnického spolku jednalo o zřízení odborných kurzů pro úředníky cukrovarů. Karlík byl nejen velkým podporovatelem této myšlenky, nýbrž když se první cukrovarnický kurz o rok později na české technice opravdu uskutečnil, byl on sám jeden z přednášejících.³³⁰ Jeho přednášky pak vyšly v roce 1902 tiskem pod názvem „Praktické cukrovarnictví“ a byly velmi pozitivně přijaty nejen domácí odbornou veřejností, ale psaly o něm pochvalně i

³²⁵ Karlík, Paměti, s. 85-86; František Herles, Inž. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1927, roč. 21., č. 2, s. 47.

³²⁶ Jak třeba zříditi difusní baterie co do počtu těles a jejich velikosti, aby svoboda výroby šťávy, novým zákonem nám poskytnutá, racionelně byla využitkována (referát Hanuše Karlíka), Zpráva o valné hromadě spolku cukrovarníků východních Čech, jež se konala dne 25. února 1888 v sále ostrova Žofínského v Praze, Listy cukrovarnické, 1888, roč. 6, s. 272-276.

³²⁷ Jak se rozšířilo krmení melasou a k jakým zkušenostem se v tomto směru dospělo? (referát Hanuše Karlíka), Spolek cukrovarníků východních Čech. Zpráva o řádné valné hromadě konané dne 15. září 1895 v dolním sále ostrova Žofínského v Praze, 1895-96, roč. 14, s. 55-56.

³²⁸ Hanuš Karlík, Kterak nutno zacházeti s noži, aby se docílilo nejlepších řízků?, Listy cukrovarnické, 1898, roč. 17, č. 3, s. 37-40. Karlíkův článek vzbudil podle všeho zájem, neboť v jednom z dalších čísel Listů cukrovarnických nalézáme jeho dopis o tom, že „jsa z mnoha stran dotazován po způsobu broušení nožů difuzních,“ který předtím popsal, je „milerád ochoten“ každému zájemci vše v nymburském cukrovaru vysvětlit. Rubrika Zasláno, Listy cukrovarnické, 1898, roč. 17, č. 5, s. 90.

³²⁹ Kterou soustavu k nahřívání surové šťávy lze považovati za nejrationálnější? (referát Hanuše Karlíka), Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách, Zpráva o řádné valné hromadě, Listy cukrovarnické, 1899, roč. 17, s. 458-462.

³³⁰ Karlík myšlenku podporoval už ve východočeském cukrovarnickém spolku, odkud myšlenka na školu pro cukrovarnické úředníky vzešla, v zemském spolku byl následně zvolen jako jeden z pěti členů zvláštní komise mající zřízení školy na starosti. Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Z výborové schůze ze dne 30. října 1899, Listy cukrovarnické, 1899-1900, roč. 18, s. 122.

německé, francouzské a belgické časopisy.³³¹ O tom, že byl Karlík uznávaným odborníkem i v zahraničí svědčí i fakt, že když se účastnil v roce 1898 mezinárodního sjezdu cukrovarníků ve Vídni a pozval zahraniční kolegy do Nymburka, ti jeho pozvání přijali a z Vídně tam opravdu odjeli.³³² O dva roky později, v roce 1900, byl také například pozván na slavnostní zahájení světové výstavy v Paříži.³³³

Na české technice Karlík ostatně působil už od roku 1899 jako člen komise pro II. státní zkoušku z chemického oboru.³³⁴ A za jeho celoživotní odborné dílo ho následně česká technika ohodnotila i nejvyšším vyznamenáním, jaké mohla udělit. Na rok 1906 připadlo dvousetleté výročí založení zemské inženýrské školy v Praze, první takové školy v Evropě, a zároveň sté výročí trvání české polytechniky. Oslava se konala 10. listopadu v pantheonu muzea království českého a při této příležitosti bylo jmenováno i dvanáct čestných doktorů, Hanuš Karlík mezi nimi.³³⁵

Jmenování čestným doktorem tak završilo a jistým způsobem i ukončilo Karlíkovu odbornou činnost cukrovarnickou. Ne, že by přestal v cukrovarnictví působit, naopak. Vzdálil se ale postupně cukrovarnictví praktickému. Za dobu svého působení v nymburském cukrovaru nasbíral řadu dalších povinností a funkcí a ve spolkovém životě cukrovarnickém stoupal vytrvale vzhůru. Jeho činnost tak byla čím dál tím více poradenská a organizační. Když tak v roce 1909 dokončil svou poslední kampaň v Nymburce a vzdal se místa ředitele, opustil sféru praktického cukrovarnictví téměř úplně. O to významnější ale byly jeho činy jako vedoucí osobnosti českého a následně i československého cukrovarnictví.

³³¹ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 147-148; František Herles, Inž. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1927, roč. 21., č. 2, s. 46.

³³² Šlechta, Hanuš Karlík, s. 145.

³³³ Fojtík, Historie a současnost, s. 71; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 147.

³³⁴ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1890-1904; O. Fallada, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Věstník Masarykovy akademie práce, 1927, roč. 7., č. 1, s. 2-3.

³³⁵ Dr. h. c., neboli „Doctor honoris causa“. Mezi dalšími jmenovanými byli například český místodržitel hrabě Coudenhove či František Křižík. Slavnost českých techniků v pantheonu musea král. českého, Národní listy, odpolední vydání k číslu 310, 10. listopadu 1906, s. 1-2; Dr. Techn. h. c. Hanuš Karlík, Listy cukrovarnické, 1927, roč. 45, č. 21, s. 205.

VIII. Kapitola

NYMBURK

1881—1909

Během svého pobytu v Nymburku se Karlík nevěnoval pouze práci v cukrovaru. Naopak, objem jeho dalších činností je až zarážející. Ve zpětném pohledu byl často označován za výborného organizátora a velmi schopného odborníka nejen v oboru cukrovarnictví, a už jen množství jeho funkcí a šíře záběru tomu dává nutně za pravdu. Jako ředitel nymburské továrny se přirozeně účastnil spolkového života cukrovarnického průmyslu, ve kterém vbrzku zaujímal vysoké funkce, krom toho ale podnikal i v dalších oborech mimo cukrovarnictví, zajímal a aktivně se podílel na kulturním a společenském životě v Nymburku a i zasedal také v městské radě.

Jako cukrovarník a ředitel cukrovaru k tomu se Karlík přirozeně angažoval ve spolkovém životě cukrovarnickém. Z počátku jako řadový člen, postupně ale získával důležitější funkce. V první řadě byl členem Spolku cukrovarníků východních Čech (založený 1869, viz pátá kapitola o vývoji cukrovarnictví 1873—1914). Lze se bezpečně domnívat, že jeho členem byl nejpozději v roce 1874, kdy se stal ředitelem v Záboří, a v roce 1881 byl poprvé zvolen do užšího výkonného výboru spolku.³³⁶

Byl samozřejmě i člen Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách (český celozemský spolek jako nezávislá odnož ústředního vídeňského spolku vzniklý v roce 1876). Zde zasedal od roku 1882 v užším výboru jako zástupce spolku východočeského, na další postup si ale musel počkat až do roku 1916 (o tom však více až v desáté kapitole).³³⁷ Od roku 1892 také zasedal ve výboru Ústředního spolku pro průmysl řepového cukru v rakousko-uherském mocnářství.³³⁸

³³⁶ Jubileum říd. Hanuše Kalříka, Listy cukrovarnické, 1899-00, roč. 18, s. 360; Podle Šlechty byl Karlík členem výboru už od roku 1877; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 139.

³³⁷ Dr. techn. h. c. Ing. Hanuš Karlík mrtev! Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská správa za rok 1925/26, přednesená na valné hromadě, dne 10. června 1927 v Bratislavě, Listy cukrovarnické, 1926-27, roč. 45, s. 588.

³³⁸ Jubileum říd. Hanuše Kalříka, Listy cukrovarnické, 1899-00, roč. 18, s. 360.

Jak jsem ukázal v předchozích kapitolách, byl Karlík dobrým ředitelem a výborným praktikem, jeho největším talentem ale byla schopnost efektivně komunikovat, vyjednávat a organizovat. To se ukázalo nejvíc právě ve spolkovém životě. Už v roce 1894, kdy se cukrovarníci poprvé pokusy o svůj vlastní celostátní kartel, byl Karlík členem výboru pro vypracování jeho stanov. Jak už jsem psal v kapitole o historii, byl tento pokus pro nátlak rafinérií neúspěšný. Když však spolek o dva roky později vznikl, Karlík se stal náměstkem předsedy pražské pobočky spolku a byl tak i jedním ze čtyř členů výkonného výboru představenstva spolku.³³⁹ Mající oporu v jednotném celostátním spolku vyjednávaly pak cukrovary s rafinériemi o společném kartelu, který pak skutečně v roce 1897 vznikl. Tohoto vyjednávání se Karlík také aktivně účastnil a po vzniku společného kartelu byl členem jeho hlavního organizačního orgánu Společného komitétu.³⁴⁰

Při vyjednávání společného kartelu si Karlík udělal jméno v širších cukrovarnických kruzích, díky čemuž od roku 1897 zasedal i ve správní radě Asekuračního spolku cukrovarníků rakousko-uherského mocnářství v Praze.³⁴¹ Byl také členem Klubu cukrovarníků v Praze a nejpozději roku 1903 se stal místopředsedou jeho skupiny surovarů.³⁴²

Na valných hromadách těchto spolků, obzvláště východočeského a zemského spolku, měl Karlík v průběhu let řadu přednášek a referátů (což ale nebylo nic neobvyklého; každé zasedání mělo svůj program a každý bod programu svého referujícího, ať to byly otázky administrativní, odborné či hospodářské). Jak jsem již popsal v předchozí

³³⁹ Společenstvo rak.-uher. cukrovarů. Zpráva o šesté valné hromadě, konané dne 27. října 1900 v zasedacím sále Obchodní a živnostenské komory v Praze, Listy cukrovarnické, 1900-01, roč. 19, s. 82; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 143.

³⁴⁰ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1890-1904; Společenstvo rak.-uher. cukrovarů. Zpráva o šesté valné hromadě, konané dne 27. října 1900 v zasedacím sále Obchodní a živnostenské komory v Praze, Listy cukrovarnické, 1900-01, roč. 19, s. 82

³⁴¹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1890-1904; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 144. Asekurační spolek průmyslu cukrovarnického v Praze byla pojišťovna poskytující pojištění výhradně cukrovarům.

³⁴² Klub cukrovarníků v Praze byl spolek, kde se na úrovni Čech setkávali zástupci surovarů se zástupci rafinérií, a fungoval tak jako zemská pobočka Ústředního spolku ve Vídni. Děлил se na dvě skupiny – skupinu A, která zastupovala surovarny, a skupinu B, v níž zasedali zástupci rafinérií. Karlík byl místopředsedou skupiny A, tedy surovarů, a před koncem světové války se dokonce stal jejím předsedou. Se vznikem Československa Klub cukrovarníků v Praze zanikl společně se svou vídeňskou centrálou. Klub cukrovarníků v Praze. Zpráva o valné hromadě „skupiny A“, konané dne 16. dubna 1903 v Praze v zasedací síni Obchodní a živnostenské komory. Listy cukrovarnické, 1902-03, roč. 21, s. 360; Klub cukrovarníků v Praze. Zpráva o valné schůzi, konané dne 19. června t. r. v Praze v sále pražské Obchodní a živnostenské komory, Listy cukrovarnické, 1904-05, roč. 23, s. 484; Klub cukrovarníků v Praze. Zpráva o řádné valné hromadě konané v Praze, dne 27. července 1918, Listy cukrovarnické, 1917-18, roč. 36, s. 545.

kapitole, týkaly se jeho přednášky z počátku hlavně otázek odborných, v pozdějších letech ale čím dál tím víc přecházel k otázkám daní, vývozních premií či k mezinárodní situaci v cukrovarnictví. Mezi jeho přednáškami tak nalezneme například v roce 1898 pro Spolek cukrovarníků východních Čech téma „Jakých následků může mít zrušení cukerních premií vývozních?“,³⁴³ v témže roce vedl na valné hromadě zemského spolku „Rozhovor o nových předlohách dani cukerní“,³⁴⁴ v roce 1902, roce přijetí bruselské konvence,³⁴⁵ přednášel „O důsledcích usnesení bruselských“,³⁴⁶ a například v roce 1906 zahajoval na valné hromadě Společenstva rakouských cukrovarů diskuzi s názvem „Porada o návrzích rafinerií ohledně dohody s nimi.“³⁴⁷

Karlíkův přesun zájmu k hospodářským otázkám nebyl náhodný a ani nezůstával pouze v teoretické rovině. Naopak, stejně jako v otázce cukrovarnických spolků, i v problematice daňových zákonů či vývozních premií byl aktivním účastníkem a postupně i čím dál více osobou, která měla přímý vliv na jejich konečnou podobu. Poprvé se tak stalo už v roce 1882, kdy zemský spolek Karlíka vyslal na vládní cukerní anketu ohledně daně z cukru. Karlík tak získal ve Vídni dobré jméno a později byl zván ministry financí a orby na konzultace ohledně dalších cukerních zákonů. Podílel se tak například v letech 1885 a 1886 na vzniku daňového zákona z roku 1888 a v zemském spolku byl v roce 1885 i zvolen do stálého komitě pro daňovou reformu.³⁴⁸

V roce 1891 ho zemský spolek opět vyslal k anketě, kterou pořádal nově vzniklý Spolek rakousko-uherských rafinerií (společný kartel rafinerií), s nimiž ostatně jednal jako člen zvláštní komise zemského spolku už v roce 1886. Další pozvání do Vídně pak dostal od ministra orby na jaře roku 1895, v roce 1898 radil ministru financí ohledně

³⁴³ Jakých následků může mít zrušení cukerních premií vývozních? (referát Hanuše Karlíka), Spolek cukrovarníků východních Čech. Zpráva o řádné valné hromadě, konané dne 25. března 1898 v sále ostrova Žofínského v Praze, Listy cukrovarnické, 1897-98, roč. 16, s. 391-397.

³⁴⁴ Rozhovor o nových předlohách dani cukerní, Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Zpráva o řádné valné hromadě, konané dne 27. května 1898 v místnostech obch. a živnostenské komory v Praze, Listy cukrovarnické, 1897-98, roč. 16, s. 516-535.

³⁴⁵ První mezinárodní cukerný kartel snižující dovozní cla a zakazující veškeré domácí bonifikace všech zúčastněných zemí. Více viz pátá kapitola o vývoji cukrovarnictví mezi lety 1873 a 1914.

³⁴⁶ O důsledcích usnesení bruselských (referát Hanuše Karlíka), Spolek cukrovarníků východních Čech. Zpráva o valné hromadě konané dne 22. března v Praze, Listy cukrovarnické, 1901-02, roč. 20, s. 334-341.

³⁴⁷ Porada o návrzích rafinerií ohledně dohody s nimi, Společenstvo rakouských cukrovarů (Pobočka v Praze). Zpráva o řádné valné hromadě, konané dne 19. listopadu 1906 v Praze, v místnostech Pražské obchodní a živnostenské komory, Listy cukrovarnické, 1906-07, roč. 25, s. 138-141.

³⁴⁸ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 139-140.

vývozních premií a o rok dříve si ho vyžádal bývalý místodržitel v Čechách hrabě Thun, aby ho informoval o dění v cukrovarnictví.³⁴⁹

Do Vídně pak opět jel v roce 1901 na pozvání ministra financí na anketu ohledně cukerních premií, a když o rok později vstoupila v platnost bruselská konvence, radil ministru financí i ohledně té. Na podzim téhož roku pak jel do Vídně ještě jednou, tentokrát kvůli dani z cukru, a z obdobných důvodů pak jel do hlavního města mocnářství i na počátku rok 1903 a v dalších letech.³⁵⁰

V 90. letech 19. a na začátku 20. století však nalezneme Karlíka i v řadě dalších jednacích komisí, výborů či ve správních radách. V roce 1893 byl například v užším výboru ankety svolané zemědělskou radou, která měla vyřešit tehdejší spor rolníků s cukrovarníky, a v roce 1896 byl Karlík zase jedním ze dvou zástupců zemského spolku při vyjednávání ve sporu s lihovarníky.³⁵¹ O rok později byl zvolen bursovní komorou do komise pro bursovní obchod s cukrem a od roku 1899 zasedal na Pražské burse pro zboží a cenné papíry i ve smírčím soudu.³⁵²

Už ale od 80. let Karlík zasedal v Obchodní a živnostenské komoře v Praze. Členem se stal 4. srpna 1884 a byl jím až do své smrti. Během těchto 43 let byl aktivní obzvláště v dopravním a daňově-finančním výboru, takže jako zástupce pražské komory zasedal například na přelomu století v komisi pro úpravu středního Labe nebo v komisi k čištění odpadních vod, zdravotní otázky v továrnách a zařízení pro blaho továrních dělníků. Zasedal ale i v kuratoriích Ústavu ku podpoře průmyslu a Ústavu ku podpoře zahraničního obchodu. V roce 1903 byl pak zvolen řádným členem živnostenské sekce.³⁵³ Karlíkovy hospodářské zásluhy se pak potvrdily ještě v roce 1906, kdy ho 27. března jmenoval Národohospodářský ústav při České Akademii věd a umění svým řádným členem.³⁵⁴

³⁴⁹ Tamtéž, s. 139-145.

³⁵⁰ Tamtéž, s. 148-150.

³⁵¹ Tamtéž, s. 142-144.

³⁵² Jubileum říd. Hanuše Kalříka, Listy cukrovarnické, 1899-00, roč. 18, s. 360; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 145-146.

³⁵³ Členem dopravního výboru byl Karlík jmenován v srpnu 1910, členem správního výboru kuratoria Ústavu ku podpoře průmyslu v květnu 1912. Zprávy obchodní a živnostenské komory v Praze, 1927, roč. 4, č. 1, s. 2; Zpráva o schůzi „Komité pro úpravu středního Labe,“ Listy cukrovarnické, 1900-01, roč. 19, s. 153-154; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 145-149, 162-163.

³⁵⁴ O deset let později, v prosinci 1916, byl Karlík zvolen místopředsedou Národohospodářského ústavu a v roce 1920 dokonce jeho předsedou. ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Výroční zpráva Národohospodářského ústavu při České Akademii věd a umění za rok 1926, s. 3; Josef Jareš, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, předseda Technického musea čs. zemřel 10. ledna 1927, Věstník Technického musea československého, 1927, roč. 14, č. 1-2, s. 3; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 164, 175.

Karlík také působil i v jiných oblastech průmyslu než jen v cukrovarnictví. Byl spoluzakladatelem Spolku pro zkoušení a přehlížení parních kotlů v Praze, do kterého zároveň investoval.³⁵⁵ V roce 1894 pak zakoupil velkostatek Nový Dvůr u Pacova,³⁵⁶ kde nechal o rok později vybudovat moderní továrnu na bramborovou mouku a dextrin. Tentokrát se mu jeho záměr ale nevyplatil. Nedokázal se s místními rolníky dohodnout na pravidelné a dostačující dodávce brambor, takže byla továrna prodělečná. Rozhodl se jí tedy zbavit. V roce 1897 velkostatek i s továrnou vyměnil za dům v Chotkově ulici na Malé Straně v Praze, kde po svém odchodu do Prahy bydlel.³⁵⁷ Od roku 1894 také zasedal ve správní radě akciové společnosti Breitfeld, Daněk a spol. a v květnu roku 1907 byl ministrem železnic jmenován členem státní dozorní rady železniční.³⁵⁸

Nejen za svou odbornou činnost byl Karlík několikrát vyznamenán. Nejdříve v roce 1888. Tehdy Rokycany pořádaly jubilejní krajinskou výstavu, které se Karlík jako rokycanský rodák zúčastnil a vystavil zde své cukerné výrobky, za něž byl vyznamenán stříbrnou medailí Obchodní a živnostenské komory v Plzni. Později obdržel od Obchodní a živnostenské komory v Praze za svou tamní činnost medaili zlatou a v roce 1904 ho pak ta samá komora dokonce navrhla rakouské vládě za jeho zásluhy o průmysl, obchod a cukrovarnictví obzvláště na vyznamenání řádem železné koruny.³⁵⁹

Podle Šlechty komora Karlíka navrhla na řád železné koruny, tj. vyšší stupeň vyznamenání. Avšak za rytířský titul, který s ní byl spojený, Karlík údajně odmítl zaplatit požadovaných 200 000 korun. Tím ovšem rakouskou vládu urazil a ta nechtěla o nějakém vyznamenání ani slyšet. Až díky opakovaným urgencím místodržitele hraběte Coudenhove bylo Karlíkovi vyznamenání skutečně uděleno. Císařským rozhodnutím

³⁵⁵ Jubileum rid'. Hanuše Karlíka, Listy cukrovarnické, 1899-00, roč. 18, s. 360; ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1890-1904.

³⁵⁶ Nový Dvůr u Pacova najdeme asi 10 km západně od Pelhřimova.

³⁵⁷ Jednalo se o dům č. p. 607, který dnes v Chotkově ulici již nestojí. Nacházel se přímo naproti místu, kde Jelení příkop ústí na Chotkovu ulici, pod letohrádkem královny Anny, uprostřed smyčky, kterou Chotkova ulice vytváří, když z Malé Strany stoupá na Hradčany. ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Důležité rozhodnutí o stavební čáře (výstřižek z novin); Čestní měšťané král. města Nymburka, Občanské listy Nymburk, 1909, roč. 23, č. 40 (dne 2. října 1909), nepaginováno; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 143-144, 152.

³⁵⁸ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1890-1904, zápis z 29. května 1894; Dr. techn. h. c. Ing. Hanuš Karlík mrtev! Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská správa za rok 1925/26, přednesená na valné hromadě, dne 10. června 1927 v Bratislavě, Listy cukrovarnické, 1926-27, roč. 45, s. 589; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 143-144, 152.

³⁵⁹ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 141-142, 150.

z 12. června 1905 tak Karlík obdržel rytířský řád Františka Josefa. Kříž Karlíkovi předal c. k. okresní hejtmán v hlavním sále cukrovaru v Nymburce dne 5. července 1905.³⁶⁰

Ačkoli většina funkcí, které Karlík zastával, byla pouze čestných a on z nich tedy nedostával žádný plat, přesto v jeho účetní knize nalezneme dostatek důkazů jeho počínajícího bohatství. Pryč jsou ty časy, kdy v Dolním Cetně či Mělníku nalézáme v jeho dopisech otci časté prosby o finanční výpomoc z rodiny či z rokycanské záložny. Naopak, nyní je to on, kdo začínám svému okolí půjčovat.

K financím Hanuše Karlíka se dochoval unikátní pramen, jeho účetní kniha z let 1890-1904. Na její titulní straně, datované z dubna 1890, je Karlíkův první záznam – „Billance mého jmění dne 19. dubna 1890.“ Z ní zjišťujeme, že (nejpozději) v tomto roce Karlík vlastnil 38 akcií nymburského cukrovaru v nominální hodnotě 300 zlatých, 50 akcií cukrovaru v Lovosicích v hodnotě po 200 zlatých, jeden a půl podílu cukrovaru v Poděbradech v celkové hodnotě 30 000 zlatých, deset akcií české vzájemné pojišťovací banky nominální ceny 100 zlatých a dále že provedl několik půjček různým lidem či spolkům v hodnotě několika set až tisíc zlatých. Zjišťujeme také, že byl pojištěn v případě úmrtí částkou necelých 4 000 zlatých u Kotvy, měl pět kusů podílných listů Polabských novin v celkové hodnotě 100 zlatých a jeden podíl v Občanské záložně v Nymburce v hodnotě 111 zlatých a 50 krejcarů. V téže záložně měl také uloženy peníze jak na sebe, tak i na vkladních knížkách svých dětí. Sečteno ještě s několika kursovními losy a s hotovostí vyčíslil Karlík své jmění celkově na 66 903 zlatých a 74 krejcarů.³⁶¹

Základem Karlíkova bohatství je cukrovar v Nymburku. Jeho nástupní služné 3 000 zlatých je v této době už o 1 000 zlatých vyšší a v dubnu 1892 bylo dál zvýšeno na 500 zlatých měsíčně, tedy 6 000 zlatých ročně.³⁶² Na tomto místě připomeňme, že otec Hanuše Karlíka, František Václav Karlík, měl na konci své profesní dráhy jako první učitel na hlavní škole v Rokycanech služné 35 zlatých měsíčně plus 25 zlatých čtvrtletní prémie. V tomto porovnání pak již určitě lze říci, že Hanuš Karlík z chudých poměrů pocházel.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 150-151; Zprávy. Slavnostní odevzdání rytířského kříže řádu Františka Josefa řediteli cukrovaru a měst. radnímu panu Hanuši Karlíkovi v Nymburce, Občanské listy, Nymburk, 1905, roč. 19, č. 27 (dne 8. července 1905), nepaginováno;

³⁶¹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1890-1904, zápis z 19. dubna 1890.

³⁶² ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1890-1904, zápis ze začátku května 1892.

Z nymburského cukrovaru dostával Karlík ale samozřejmě i dividendu ze svých akcií a zároveň někdy v této době se stal i členem správní rady a v roce 1901 i jejím místopředsedou.³⁶³ S obojí pozicí se pojila menší tantiéma, navíc jeho tantiéma jako ředitele mu byla nejpozději v kampani 1891/92 navýšena z původních 3% na čtyři a v kampani 1899-1900 na 5%. V té samé kampani také dokoupil další akcie cukrovaru, takže ve výsledku jich vlastnil 50, respektive 51 v roce 1904.³⁶⁴

Kromě zisku z Nymburku ale dostával přirozeně i dividendy ze všech svých dalších akcií, přičemž z cukrovaru v Poděbradech dostával kromě dividend z akcií i další úrok a renumeraci. Na počátku 90. let 19. století také ještě relativně často v jeho účtech vidíme honoráře z patentů. Například za svůj patent na čištění šťáv bez spodia (tedy jeho postup trojnásobné saturace) mu každý cukrovar platil 100-300 zlatých. S postupem doby přestávaly jeho patenty platit, můžeme se myslím ale oprávněně domnívat, že právě v zisku za ně, a za trojnásobnou saturaci obzvláště, leží počátky jeho bohatství.³⁶⁵ Ze své další cukrovarnické činnosti dostával ještě plat za inspekce a dozor v dalších cukrovarech a také za kontrolu kvality řepy a následně i provizi za její prodej.³⁶⁶

Pokud tedy sečteme Karlíkovy zisky ze služného, dividend, tantiém, inspekční a kontrolní činnosti všeho druhu a jeho patentní honoráře, zjistíme, že v roce 1891 vydělal přes 12 000 zlatých, o rok později více než 21 000 a v roce 1893 přes 18 000 zlatých. Připomeňme, že v době jeho dětství byl příjem jeho otce o málo vyšší než 1 000 zlatých ročně.³⁶⁷

V průběhu 90. let Karlík získává další příjmy. V roce 1894 přidal mezi svá aktiva akcie Daňkovy strojírny a ke svému zisku i tantiému za pozici v tamní správní radě. Od roku 1897 pak dostává i čtvrtletní plat ze Společného komitétu (společného kartelu rakousko-uherských surovin a rafinérií) a v témže roce poprvé získává i tantiému za členství ve správní radě Asekuračního spolku. Po nákupu domu v Chotkově ulici v Praze nalézáme v Karlíkově účetnictví i výnos z jeho pronájmu a od roku 1899 i drobný příjem, který měl jako přísedící státní zkoušky na technice.³⁶⁸ Po deseti letech, v roce 1903, tak

³⁶³ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 149. Místopředsedou nymburského cukrovaru byl pak až do roku 1922, viz šestá kapitola práce o působení Hanuše Karlíka jako ředitele cukrovaru v Nymburku.

³⁶⁴ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1890-1904.

³⁶⁵ Ve 12. ročníků Listů cukrovarnických se tak například dozvídáme, že v kampani 1893/94 propadl Karlíkův patent vložek do saturátérů, který mu byl udělen 18. dubna 1890. Propadlé rakousko-uherské privileje, Listy cukrovarnické, 1893-94, roč. 12., s. 145.

³⁶⁶ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1890-1904.

³⁶⁷ Tamtéž.

³⁶⁸ Tamtéž.

zjišťujeme, že svůj podíl v Daňkově strojírně navýšil na celkem 135 akcií a že jeho celkový výdělek za tento rok byl 63 405 korun.³⁶⁹

Čemu jsem se dosud vůbec nevěnoval, je Karlíkova činnost v samotném Nymburku. Ani v místním společenském a kulturním životě Karlík totiž nebyl neaktivní. Do života města se zapojil v roce 1889. Od tohoto roku až do svého odchodu z Nymburku v roce 1909 byl členem obecního zastupitelstva, městské rady a místní školní rady. Byl také zástupcem Nymburku v okresním výboru a okresní školní radě, byl ve výboru místní Občanské záložny a od roku 1906 i městské spořitelny. Stejně tak zasedal ve výboru místního odboru Ústřední matice školské, podporoval místní organizaci Sokola a brzy po příchodu do Nymburku se stal členem a později i předsedou obou místních spolků Besedy a Hlaholu. Jelikož těmto dvěma spolkům ale hrozil zánik, Karlík je roku 1890 sjednotil do spolku jednoho a sám zůstal v jeho čele. Za své zásluhy pak byl jmenován čestným členem literárního a pěveckého spolku Beseda a Hlahol, jak se staronový spolek jmenoval.³⁷⁰

Jako člen městské rady a okresního zastupitelství se věnoval například problematice výstavby sirotčince či okresních silnic a byl předsedou stavebního odboru.³⁷¹ V roce 1895 docházelo pachtovní období pivovaru a město se rozhodlo jeho správu zmodernizovat. Zastaralou organizaci právovárečných měšťanů nahradilo nově zřízené společenstvo s ručením obmezeným.³⁷² Karlík se v založení nového pivovaru také angažoval, usedl ve správní radě cukrovaru a zakoupil si i několik podílů nové továrny.³⁷³

V roce 1902 se stal náměstkem nově zvoleného starosty Josefa Červeného. Nové zastupitelstvo v čele s Červeným si dalo za úkol hlavně tři věci – vybudovat střední školu, obecní vodárnu a osvítit Nymburk plynovými lampami.³⁷⁴ Ve všech třech těchto

³⁶⁹ Od roku 1902 přechází Karlík ve svém účetnictví na korunovou měnu. V přepočtu na zlaté by výsledná suma byla poloviční, tedy asi 31 700 zlatých. Tamtéž.

³⁷⁰ Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Listy cukrovarnické, 1927, roč. 45, č. 21, s. 210; Otakar Šebek (red.), Výroční zpráva. Pěvecký spolek Hlahol Nymburk, Nymburk 1927, s. 5-6; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 143, 151-152.

³⁷¹ Zprávy. Slavnostní odevzdání rytířského kříže řádu Františka Josefa řediteli cukrovaru a měst. radnímu panu Hanuši Karlíkovi v Nymburce, Občanské listy, Nymburk, 1905, roč. 19, č. 27 (dne 8. července 1905), nepaginováno.

³⁷² Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7.

³⁷³ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 143; ANM, fond Karlíkovi, karton č. 12, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1890-1904. Karlík vlastnil šest podílů pivovaru, ze kterých byly vypláceny stabilní dividendy 16 zlatých za kus.

³⁷⁴ Čestní měšťané král. města Nymburka, Občanské listy Nymburk, 1909, roč. 23, č. 40 (dne 2. října 1909), nepaginováno; Zprávy. Hlas o nových obecních podnicích a situaci v Nymburce. Občanské listy Nymburk, 1904, roč. 18, č. 46 (dne 12. listopadu 1904), nepaginováno; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 149.

podnicích se Karlík silně angažoval a tedy i díky jeho pomoci získal Nymburk už v roce 1903 povolení ke zřízení reálného gymnázia.³⁷⁵

Největší zásluhy mu jsou ale připisovány za jeho účast na vzniku obecní plynárny a vodárny. Oba podniky vznikaly najednou, plynové osvětlení se v Nymburku poprvé rozsvítilo 31. října 1903 a městská vodárna začala fungovat o rok později, 1. listopadu 1904. Oba projekty byly úspěšné, plynárna vykazovala neobyčejně malé procento ztráty plynu a i spolu s vodárnou získávala velmi dobré posudky znalců. Ostatně už první rok provozu se přijelo do Nymburku podívat několik delegací z jiných měst, aby mohli u sebe doma jejich dílo napodobit.³⁷⁶

Jak už jsem psal v kapitole o Karlíkovi jako řediteli nymburského cukrovaru, rozhodl se Karlík patrně už někdy v rozmezí let 1907-1908 z Nymburku odejít. Za jeho rozhodnutím stála kombinace několika faktorů. Na straně jedné ho práce v továrně podle jeho vlastních slov kvůli předcházející stávce dělníků už netěšila, na straně druhé byl v této době ověnčen už celou řadou funkcí, postů a povinností, které ho neustále táhly do Prahy a jeho ředitelskou úlohu ho ani řádně vykonávat nenechaly. Velký vliv měla podle Karlíkových vzpomínek i rodinná tragédie, smrt jeho dcery Františky, a svou úlohu patrně sehrály i další nařčení, tentokrát ohledně jeho angažmá v pivovaru.³⁷⁷

Po skončení kampaně 1908/09 tak Karlík odstoupil z místa ředitele cukrovaru, na všeobecné naléhání správní rady ale zůstal na pozici jejího místopředsedy. Ostatní přemlouvání ze strany jeho přátel v Nymburce ale přišlo vniveč a Karlík se vzdal všech svých dalších funkcí, které ve městě měl. Nymburk ho ale nenechal odejít jen tak. Dne 24. září 1909 zvolilo Obecní zastupitelstvo Nymburka Hanuše Karlíka svým čestným občanem.³⁷⁸

Karlíkovi se tak podařilo během několika let získat za svou činnost další velké vyznamenání. Nejdříve byl v roce 1905 za své zásluhy v cukrovarnictví, v průmyslu a obchodu vyznamenán rytířským řádem Františka Josefa, o rok později za svou činnost odbornou byl jmenován čestným doktorem a nyní, v roce 1909, byl za své zásluhy o rozvoj a rozkvět Nymburka jmenován jeho čestným občanem.

³⁷⁵ Michal Plavec, Kapitoly z dějin královského města Nymburka, Cheb 2010, s. 220.

³⁷⁶ Zprávy. Hlasy o nových obecních podnicích a situaci v Nymburce. Občanské listy Nymburk, 1904, roč. 18, č. 46 (dne 12. listopadu 1904), nepaginováno.

³⁷⁷ Karlík, Paměti, s. 89-90; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 152.

³⁷⁸ Čestní měšťané král. města Nymburka, Občanské listy Nymburk, 1909, roč. 23, č. 40 (dne 2. října 1909), nepaginováno.

Než se však budeme moci podívat na Karlíkovu činnost v Praze, zbývá ještě poslední kapitola o historickém vývoji cukrovarnictví popisující období od počátku první světové války do krize 30. let.

IX. Kapitola

VÝVOJ CUKROVARNICTVÍ V ČECHÁCH

1914—1929

S vypuknutím první světové války přechází všechny strategické obory průmyslu pod státní dozor, cukrovarnictví nevyjímaje. Z počátku ještě nastala válečná konjunktura, kdy si obyvatelstvo skupovalo cukr do zásoby, a stejně se zachovala i rakouská armáda, už na jaře 1915 byl ale zakázán vývoz a v létě ve Vídni vznikla cukerní ústředna jako orgán regulace výroby a obchodu s cukrem. De facto byla ústředna pokračováním společného kartelu surovin a rafinérií z roku 1911, tentokrát však pod státním dohledem. Vedoucí místa v ústředně obsadili právě zástupci kartelu. To, že ústředna suplovala jeho činnost, je vidět i na tom, že když v roce 1917 skončila platnost kartelu, nebyl již dál prodloužen, v praxi ale fungoval v ústředně až do konce války dál.³⁷⁹

Po vzniku Československa státní dozor nad cukrovarnictvím pokračoval, a to nejen v nejbližších poválečných letech. Nařízením z 31. října 1918 vznikla Československá cukerní komise, která přejala funkce vídeňské centrály – a tedy cukerného kartelu – a dál je vykonávala. Komise mimo jiné napevno určovala ceny cukru, které byly nastaveny vysoko nad jeho světovou cenou a přinášela tak státu i cukrovarníkům samotným vysoký zisk.³⁸⁰

Obdobně stát vydělával i na exportu. Ten měla na starost z iniciativy cukerní komise v roce 1919 vzniklá Československá společnost pro vývoz cukru v Praze. Ta cukr relativně levně nakupovala od cukrovarů a prodávala v zahraničí tak, že během třech kampaní vázaného státního hospodářství vydělal stát na cukru 4,4 mld. Kč. Cukr tak výrazně pomohl ke stabilizaci státní měny i celého hospodářství nového státu.³⁸¹

³⁷⁹ Dudek, Monopolizace cukrovarnictví, s. 73-74.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 98-99.

³⁸¹ Obdobně výnosná byla ještě lihová komise, která za stejné období přinesla do státního rozpočtu 3 mld. Kč. Pro ilustraci na spotřební dani za stejnou dobu stát vydělal asi půl miliardy, na dani z obrátu sto milionů. Tamtéž, s. 99-100.

V roce 1919 se také zformovaly důležité cukrovarnické zájmové organizace. Zemský spolek, tedy Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách, se přeměnil v Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického v Praze. Sdružoval všechny cukrovary v Československu a zahrnoval i pobočné spolky v severních, východních a středních Čechách, dále moravsko-slezský spolek a spolek na Slovensku. Rafinérie si ten samý rok založily samostatný Spolek československých rafinérií cukru v Praze.³⁸²

Pod kontrolou komise pracovalo cukrovarnictví až do podzimu 1921. Následně na ní navázal cukrovarnicko-řepařský syndikát, opět pod kontrolou státu. Jelikož i Československo udržovalo vývozní charakter svého cukerného průmyslu, měla světová situace výroby cukru na místní cukrovarnické podnikání velký vliv. Pod jejím vlivem se syndikát brzy rozpadl a v československém cukrovarnictví došlo k několika rychlým změnám. Několik společných principů ale platilo po celá 20. léta.³⁸³

Za prvé, po celou dobu tu existoval více či méně přímý dohled státu, přinejmenším nad cenami cukru, a stát v nich měl vždy poslední slovo. Za druhé, tato domácí cena cukru byla vysoká, vyšší než byla světová cena cukru. Díky ní bylo možné dál vyvážet dvě třetiny vyrobeného cukru, domácí cena vývoz fakticky dotovala. Za třetí, tak velký odbyt cukru do zahraničí byl možný pouze za dumpingovou cenu.³⁸⁴

Poslední bod neplatil pro několik prvních poválečných kampaní, kdy většina evropského cukrovarnického průmyslu byla rozvrácena a Československo bylo prakticky jediným velkým vývozcem na kontinentě. S hospodářskou obnovou Evropy však přirozeně rostl počet velkých exportérů, takže v kampani 1924/25 došlo k nasycení světového cukerného trhu. Vytváří se tak první poválečné zásoby, začíná vleklá odbytová krize a Československo od této kampaně vyváží již pouze dumpingově.³⁸⁵

Celý uměle nastavený mechanismus československého cukrovarnictví mohl fungovat vlastně jenom díky svému politickému významu, kdy pomáhal uspokojovat jak vnitrostátní zájmy několika rozdílných skupin, tak československé zájmy mezinárodní. Vysoká domácí cena zajišťovala cukrovarníkům zisk i přes čím dál tím víc dumpingový vývoz. Vysoký vývoz udržoval vysoký osev cukrovky, což uspokojovalo požadavky

³⁸² Tamtéž, s. 101-102.

³⁸³ Tamtéž, s. 98-108, 128-137.

³⁸⁴ Tamtéž.

³⁸⁵ Z počátku rozdíl mezi vývozní a výrobní cenou nebyl velký, vytrvale ale narůstal. Na počátku krize 30. let se cena vývozu dostala pod polovinu výrobních nákladů, nejnižšího bodu dosáhla v kampani 1934/35, kdy se vyváželo téměř za čtvrtinu výroby, a až se po této kampani cena cukru začala opět zvyšovat, do konce republiky už nepřekročila polovinu výrobních nákladů. Před úplným zhroucením československý cukr chránily jen státní dotace a právě vysoká monopolní cena domácího cukru. Tamtéž, s. 87-88.

agrárníků. Struktura československého zemědělství specializovaného na cukrovku vyhovovala i zástupcům těžkého průmyslu, jelikož tím pádem muselo Československo dovážet z Balkánu obilí, kam tak mohly na základě clearingových obchodních styků proudit československé průmyslové výrobky. Zároveň celé toto schéma souhlasilo i se směřováním československé zahraniční politiky na Malou dohodu.³⁸⁶

Přes mohutný vývoz ale v Československu dál pokračoval vývojový trend, který v českých zemích vidíme již od druhé poloviny 60. let 19. století, tedy proces technického a technologického zaostávání. Po první světové válce tu jsou nevelké investice se státní podporou, ty byly ale nutné pro obnovu válkou narušeného strojového parku. Od poloviny 20. let byly veškeré investice omezeny na minimum, nastala technická stagnace a stále silnější zaostávání Československa za zahraničím projevující se malou koncentrací výroby, nevyužíváním optimální výrobní kapacity, vysokými výrobními náklady a malou produktivitou práce.³⁸⁷

Tyto okolnosti ale neznamenají, že se v Československu zastavil výzkum. Naopak. Se vznikem republiky se spolková laboratoř přemístila ještě v roce 1918 zpátky z Vídně. Byla umístěna do Brna jako Zkušební ústav cukrovarnický a v roce 1922 zde byla při Vysoké škole technické zřízena Výzkumná stanice cukrovarnická. Hlavním počinem ale bylo zřízení Výzkumného ústavu československého průmyslu cukrovarnického v Praze v roce 1923. Usazen byl v nově vystavěné budově ve Střešovicích a zabýval se řepařským a cukrovarnickým výzkumem ve všech oblastech. Byl vybaven tím nejmodernějším vědeckým zařízením a spolu s výzkumným ústavem v Berlíně patřil před druhou světovou válkou k nejvýznamnějším cukrovarnickým výzkumným pracovištím na světě.³⁸⁸

Nový výzkumný ústav přinesl řadu vylepšení, která se osvědčila ve výrobě a jejichž zavedení vyžadovalo pouze malé finanční náklady. Bohužel však většina z nich nebyla do hromadné výroby cukru nikdy zavedena a řada objevů a vylepšení nebyla ani záměrně ve výrobě ověřována. Z cukrovarnictví se ve 20. letech stal totiž obrovský státem podporovaný a kontrolovaný kolos. Ten zaručoval vysokou životní úroveň velkému množství lidí, kteří v důsledku toho, že si byli vědomi křehkosti tohoto kolosu, si v něm

³⁸⁶ Tamtéž, s. 137.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 89-90.

³⁸⁸ Karel Duffek, Historie cukrovarnického výzkumu v českých zemích. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 238-239.

žádné změny nepřáli. Zdá se, že cukrovarnický kartel byl v této době už skutečně orientován pouze na zisk a rozvoj průmyslu jako takového mu musel ustoupit.³⁸⁹

Síla cukrovarnického kartelu je ostatně vidět i v tom, že jakákoli monopolizace průmyslu byla ze zákona ve skutečnosti zakázaná, a to už od doby Rakouska-Uherska. První zákon zakazující sdružování živnostníků za účelem zvyšování cen zboží vznikl už roku 1870, ale díky mocenskému prorůstání průmyslu do státní správy a politiky panovala velká benevolence v jeho uplatňování. Ve stejné podobě přešly kartely i do Československa, kdy naopak bylo prorůstání mocenských vlivů bankovních koncernů do státního aparátu ještě význačnější.³⁹⁰

Ve třicátých letech, kdy vývozní cena cukru téměř dosahovala pouhé čtvrtiny výrobních nákladů, proběhla v tisku i parlamentu několikrát kampaň za omezení výroby cukru a snížení jeho domácí ceny. Kartel se tomu ale vždycky dokázal ubránit. Agráři byli samozřejmě proti a ostatní strany kartel mohutně uplácel. Dokonce dal v roce 1937 70 milionů Kč na omezení schodku státního rozpočtu. Ubránil se tak snižování ceny domácího cukru, která by pro něj znamenala ztráty několikanásobně vyšší.³⁹¹

Po vzniku Československa převzaly české banky na základě zákona o nostrifikaci cukerní koncerny vídeňských velkobank a v průběhu 20. let tak vznikly v československém cukerním průmyslu dvě hlavní mocensko-finanční skupiny. První byla skupina v čele s Živnobankou, kam krom ní patřila i Česká eskomptní banka (nostrifikovala filiálky vídeňské Credit-Anstalt a pomocí úvěru kontrolovala rafinérie z bývalé sféry Boden-Credit-Anstalt), Banka pro obchod a průmysl (cukrovary Länderbank), Česká union banka a Česká průmyslová a hospodářská banka. Tato skupina nejdříve ovládala většinu, v polovině 30. let pak přibližně polovinu veškerého akciového kapitálu československých cukrovarů.³⁹²

Druhá byla nová agrární skupina, do které patřila Agrární banka, Moravská agrární a průmyslová banka, Pražská úvěrní banka a Anglo-československá banka (vznikla nostrifikací filiálek Anglo-Oesterreichische Bank). V polovině 30. let ovládala přibližně čtvrtinu cukrovarnického kapitálu, je třeba si ale uvědomit, že na začátku republiky začínala agrární skupina s nulou.³⁹³

³⁸⁹ Dudek, Monopolizace cukrovarnictví, s. 96.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 19, 25-26.

³⁹¹ Tamtéž, s. 149-151.

³⁹² Tamtéž, s. 125-126.

³⁹³ Tamtéž, s. 127.

Cukrovarnictví od počátku republiky vykazovalo vysoké zisky a agrárníci (kteří zastupovali zájmy řepářů) na nich také chtěli mít svůj podíl. Získat pozici vybudováním nových cukrovarů nešlo, jelikož jejich síť v Československu byla už dost hustá (naopak, mnohé z nich přežívaly jenom díky kartelu), museli se proto snažit proniknout do těch již existujících. To se jim podařilo přes tzv. porolničování cukrovarů.³⁹⁴

Porolničování cukrovarů probíhalo formou nátlaku pozemkovou reformou (agrárníci hrozili narušit surovinovou základnu cukrovarů) na cukrovary za tím účelem, aby vydaly nové akcie nebo aspoň prodaly část dosavadních akcií a vázaly je na dodávky řepy. Tyto akcie pak kupovala Ústřední jednota řepářů československých (jak se od roku 1925 ústřední spolek řepářů jmenoval) a část z nich pak dál prodávala samotným řepářům. Zaměřovali se hlavně na bývalé rolnické akciové cukrovary (které už zpravidla dávno rolnické nebyly). Druhou možností pak bylo akcionování cukrovarů šlechtických velkostatkářů postižených pozemkovou reformou, kdy menší část akcií byla ponechána původnímu majiteli, a zbytek koupili řepaři.³⁹⁵

Při příchodu hospodářské krize na konci 20. let tak byla hospodářská situace československého cukrovarnictví výrazně špatná. Bylo technicky i technologicky zaostalé a řada cukrovarů byla de facto nerentabilní. Celý průmysl přežíval hlavně díky politickému vlivu kartelu a jím vysoce nastavených domácích cen cukru. Světovou hospodářskou krizi už však přežít za těchto podmínek nemohlo. V jejím průběhu zanikla téměř třetina všech cukrovarů a cukrovarnictví, a tím pádem i řepářství, přestalo být lukrativním průmyslovým odvětvím. Řada řepářů se přeorientovala na obilí, brambory či čekanku a starou řepářskou generaci agrárníků vystřídala nová, podporující pěstitele nových plodin.³⁹⁶

V průběhu hospodářské krize 30. let tak řepářství a cukrovarnictví ztrácí své význačné místo ve struktuře československé zemědělské, respektive průmyslové výroby.³⁹⁷

³⁹⁴ Tamtéž, s. 108-112

³⁹⁵ Tamtéž.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 91, 145.

³⁹⁷ Tamtéž, s. 145.

X. Kapitola

PRAHA

1909—1927

Karlík opustil Nymburk po téměř třiceti letech zanechav za sebou polovinu svého dospělého života. V Nymburce vychoval šest dětí, vybudoval si skvělou pověst a všestranně se účastnil hospodářského, společenského i kulturního života obce. Odchod pro něj nemohl být snadný. Na druhou stranu, čím byl starší a zkušenější, tím více svého času trávil na cestách, na inspekcích do dalších cukrovarů a postupně také stále více času trávil následováním svých povinností do Prahy a do Vídně. Přestěhování mu tím pádem určitě ušetřilo spoustu času a energie, jeho život se ale příliš nezměnil. Přestal zastávat pozici ředitele v cukrovaru, vykonával v něm ale stále vrchní dozor a byl místopředsedou správní rady, a o to více se jeho život naplnil povinnostmi a pozicemi jinde.

Už když Karlík v roce 1909 opouštěl Nymburk, měl jich již obtojně množství. Byl členem užšího výboru Spolku cukrovarníků východních Čech i Spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách, místopředsedou Klubu cukrovarníků v Praze, člen správní rady Asekuračního spolku cukrovarníků rakousko-uherského mocnářství v Praze a v Ústředním spolku pro průmysl řepového cukru v rakousko-uherském mocnářství byl výborem a nejpozději v roce 1912 i jejím místopředsedou. Zastával i nadále pozici místopředsedy cukrovaru v Nymburku, seděl ale ve správních radách i v cukrovaroch v Bašnici, Domažlicích, Dymokurech, Mochově a v Oboře. A v neposlední řadě seděl už víc než deset let ve správní radě Daňkovy strojírny.³⁹⁸

Často udávaný důvod Karlíkova odchodu do Prahy je, že „během let nahromadily se různé, četné a významné funkce dra Karlíka tou měrou, že [...] přesídlil do Prahy, aby je mohl zastávat tak, jak byl zvyklým – plně a platně.“³⁹⁹ Pokud se podíváme na Karlíkův spolkový život v letech bezprostředně následujících jeho příchodu do Prahy, nelze než

³⁹⁸ Přesněji Akciové společnosti strojírny, Dříve Breitfeld, Daněk i spol. Šlechta, Hanuš Karlík, s. 163; Co jsou silní jedinci?, Večerník práva lidu, roč. 8 (28), č. 134, s. 2.

³⁹⁹ O. Fallada, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Věstník Masarykovy akademie práce, 1927, roč. 7., č. 1, s. 3.

dát této větě za pravdu. Tyto roky jsou pro Karlíka ve znamení výrazného postupu. Už v roce 1910 byl zvolen místopředsedou správní rady Daňkovy strojírny a v ten samý rok byl zvolen i do ředitelství České společnosti pro průmysl cukerní v Praze.⁴⁰⁰ V následujícím roce se pak stal místopředsedou správní rady Asekuračního spolku, zasedl v užším výboru Podpůrného spolku technických a administrativních úředníků cukrovarnických a velkou měrou se podílel na obnovení společného kartelu rakouských surováren, jehož organizačního orgánu, Společenstva rakouských cukrovarů, se stal místopředsedou.⁴⁰¹

V téže době navázal styky s Pražskou úvěrní bankou, kde usedl na pozici viceprezidenta (tj. místopředsedy správní rady) a stanul i v čele celého jejího cukrovarnického koncernu.⁴⁰² Bance se v roce 1911 povedl získat koncesi k vybudování cukrovaru v Srbském království a o rok později v Bulharsku. Vznikly tak dvě akciové společnosti, Srbsko-česká továrna a rafinerie cukru v Čupriji a Bulharsko-česká akciová společnost pro průmysl cukerní v Gorne Orechovici. Jejichž správní rady tvořili převážně Češi a Karlík sám byl nejen jeden z otců této myšlenky vůbec, ale staral se i o vystavění obou cukrovarů a následně i usedl do křesla předsedy obou jejich správních rad.⁴⁰³

Ve svých pamětech Karlík několikrát zmiňuje to, jak se již do dob praktikantství zajímal o kvalitu zpracovávané řepy a považoval ji za důležitý prvek celého průmyslu. Už

⁴⁰⁰ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Čtyřicet let České společnosti pro průmysl cukerní v Praze, výstřižek z Národních listů ze dne 28. října 1923. Česká společnost pro průmysl cukerní v Praze byla dceřiná akciová společnost Živnostenské banky. Jelikož podnikání Živnobanky záviselo z velké většiny objemu právě na cukrovarnictví, byla pro ni cukerná krize 80. let téměř likvidační. Živnobanka se tehdy od bankrotu zachránila v podstatě formální restrukturalizací. Založila Českou společnost pro průmysl cukerní a převedla na ni své cukrovary. Jejich ztráty tak byly vyvedeny z bilance banky a neohrožovaly tak přímo likviditu ústavu. Viz také poznámka 207. Jiří Šouša, K interakci českých bank a cukrovarnictví v závěrečných decenních 19. a v první polovině 20. století. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 53-54.

⁴⁰¹ Asekurační spolek průmyslu cukrovarnického v Praze. Zpráva o 50. valné schůzi, konané dne 25. února 1912 ve velké zasedací síni Obchodní a živnostenské komory v Praze, Listy cukrovarnické, 1911-12, roč. 30, s. 286; Podpůrný spolek techn. a admin. úředníků cukrovarnických v mocn. rak.-uher. v Praze. Zpráva o řádné valné hromadě, konané dne 14. května 1911 v zasedací síni Obchodní a živnostenské komory v Praze, Listy cukrovarnické, 1910-11, roč. 29, s. 439; Společenstvo rakouských cukrovarů. II. Zpráva o valné hromadě „Společenstva rakouských cukrovarů“ konané dne 28. listopadu 1911 v Obchod. a živnost. komoře v Praze, Listy cukrovarnické, 1911-12, roč. 30, s. 157; Společenstvo rakouských cukrovarů, Listy cukrovarnické, 1913-14, roč. 32, s. 97; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 162.

⁴⁰² Dr. techn. h. c. Ing. Hanuš Karlík mrtev! Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská správa za rok 1925/26, přednesená na valné hromadě, dne 10. června 1927 v Bratislavě, Listy cukrovarnické, 1926-27, roč. 45, s. 588; Co jsou silní jedinci?, Večerník práva lidu, roč. 8 (28), č. 134, s. 2.

⁴⁰³ Dva průkopníci českého obchodu u Jihoslovanů, Pražský ilustrovaný kurýr, 1911, roč. 20, č. 246 (6. září 1911), s. 2; Hynek Stříteský, České strojírny a jejich podíl na výstavbě cukrovarů v zahraničí v období do roku 1945. In: Pěšák s noblesou. Pocta p. t. PhDr. Janu Hozákovi, Praha 2010, s. 93; František Herles, Inž. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1927, roč. 21., č. 2, s. 47; O. Fallada, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Věštník Masarykovy akademie práce, 1927, roč. 7., č. 1, s. 3.

jsme i viděli, jak se jako ředitel cukrovaru v Nymburku tuto situaci pokoušel řešit.⁴⁰⁴ Opět nelze jasně rozhodnout, zda se Karlík svůj zájem o řepu ve svých pamětech nepřibarvil. Minimálně do určité míry byl ale jeho zájem opravdový, jak můžeme soudit z jeho referátů a pozic v řadě řepných komis a výborů. Už od roku 1883 byl Karlík ve výboru zemského spolku pro pěstování řepového semene a byl jeho zpravodajem, v roce 1892 pak byl na zemském spolku vyzván, aby se při referátu „Jak dala by se krýti potřeba racionálně vypěstovaného domácího semene řepového?“ podělil o své poznatky, neboť „o pěstování semene mnoho má zkušeností.“⁴⁰⁵

Největší zásluhy o domácí řepové semeno si ale Karlík vydobyl opět až po příchodu do Prahy. V roce 1910 byl zvolen do tříčlenného výboru zemského spolku řídícího pokusy s řepným semenem, o jejichž výsledcích pak referoval na dalších zasedáních spolku.⁴⁰⁶ V roce 1912 měl pak na valné hromadě cukrovarníků východních Čech referát „O kalamitách při zaopatřování řepového semene.“ V něm přednášel o srovnávacích pokusech s řepným semenem, které probíhaly předchozí dva roky a ze kterých v obou ročnících vyšlo jako nejkvalitnější české řepové semeno pěstováno v Dobrovicích. Zároveň mluvil i o semenné krizi, která v roce 1912 vypukla v důsledku neúrody zahraničních semen, na kterých české řepářství a tedy i cukrovarnictví záviselo.⁴⁰⁷

V důsledku těchto událostí je tak v roce 1912 založena Společnost pro pěstění řepového semene, společnost s ručením obmezeným se sídlem v Praze, na jejímž vzniku měl Karlík velký podíl a do jejíhož čela byl jako její předseda postaven. Společnost pak uzavřela exkluzivní smlouvu s dobrovickou šlechticí stanicí a společně s ní vybudovala novou stanici pro pěstování místního elitního semene v Semčicích u Dobrovice. Stanici se pak v následujících letech dařilo natolik, že dokázala nejen zajistit nezávislost

⁴⁰⁴ Karlík, Paměti, s. 17, 72-75.

⁴⁰⁵ Jak dala by se krýti potřeba racionálně vypěstovaného domácího semene řepového?, Zpráva o řádné valné schůzi spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách, konané dne 25. května 1892 v Praze v sále Žofínském, Listy cukrovarnické, 1892, roč. 10, č. 7, s. 386; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 140.

⁴⁰⁶ Srovnávací pokusy semenářské, Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. (Výborová schůze konaná dne 31. ledna 1910), Listy cukrovarnické, 1909-10, roč. 28, s. 268-269; Zpráva o pokusech s řepovými semeny, Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. (Výborová schůze, konaná dne 25. října 1910), Listy cukrovarnické, 1910-11, roč. 29, s. 102-103; Zpráva komitétu pro semenářské pokusy, Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Zpráva o výborové schůzi, konané dne 29. dubna 1911 v místnostech spolkových v Praze, Listy cukrovarnické, 1910-11, roč. 29, s. 423-424.

⁴⁰⁷ O kalamitách při zaopatřování řepového semene, Spolek cukrovarníků východních Čech. Zpráva o valné hromadě, konané dne 23. března 1912 v dolním sále na Žofíně v Praze, Listy cukrovarnické, 1911-12, roč. 30, s. 406-410. Pokusy prováděl nejen zemský spolek českého cukrovarnictví, ale i další ústavy a spolky, například Hospodářsko-botanická stanice Tábor je prováděla v letech 1909-1911. Dobrovice se ale ve všech těchto pokusech umístily vždy na prvním místě. František Puršl, Historie šlechtění v Semčicích, Listy cukrovarnické a řepářské, 2012, roč. 128, č. 5-6, s. 164.

domácího řepářství na dovozu zahraničního semene, ale ve 20. letech začala své semeno sama vyvážet, hlavně do Francie, Anglie a USA.⁴⁰⁸

Po vypuknutí první světové války začal cukrovarnický průmysl podléhat cukerné centrále ve Vídni. Karlík byl jejím členem jmenován hned po jejím vzniku v létě 1915 a zasedl i v dalších centrálních výborech. V červnu 1917 byl jmenován členem výboru pro rozdělování řepy průmyslu zabývající se výrobou kávových náhražek a zároveň i předsedou jeho české sekce.⁴⁰⁹ Velké změny pak Karlíkovi světová válka přinesla v cukrovarnickém spolkovém životě. Stará krev se rozhodla odejít a ustoupit tak místo krvi nové. Zatímco ve východočeském spolku cukrovarníků to znamenalo v roce 1919 ztrátu jeho místa ve výboru, v zemském spolku tomu bylo právě naopak.⁴¹⁰ Kvůli narůstající agendě se zemský spolek na své valné hromadě v červenci 1916 rozhodl vytvořit pozici dalšího místopředsedy, na kterou byl Karlík vzápětí jednomyslně zvolen. A na té samé schůzi byl Karlík též vyznamenán za svou letitou činnost pro zemský spolek a byl zvolen jeho čestným členem.⁴¹¹ Do své účetní knihy, kam si zpravidla zapisoval pouze příjmy a výdaje, si s datem 15. července 1916 Karlík poznamenal: „Dnes valná hromada Zemského spolku cukrovarnického zvolila mne místopředsedou a čestným členem.“⁴¹²

Hanuš Karlík byl jednou z průmyslových a společenských elit, které nově vznikající republika tolik potřebovala a po vzniku Československa se i potvrzuje jeho pozice jako jedné z nejpřednějších osobností svého oboru. V prosinci 1918 se stal členem Československé cukerní komise a ministr pro zásobování lidu ho jmenoval členem melasové komise a členem výboru pro přidělování cukrovky průmyslu kávových náhražek. Stejně tak ho v srpnu 1919 ministr zemědělství jmenoval členem roztříd'ovací komise pro záležitosti řepářské a v dubnu 1920 Karlík zasedl v poradním sboru ministra

⁴⁰⁸ Jaromír Chochola, 100 let šlechtění a výzkumu cukrové řepy v Semčicích, Listy cukrovarnické a řepářské, 2012, roč. 128, č. 5-6, s. 158; Společnost pro pěstění řepového semene, spol. s r. o. v Praze. Zpráva o valné hromadě, konané dne 4. prosince 1917 v Praze, Listy cukrovarnické, 1917-18, roč. 36, s. 158-159; Dr. techn. h. c. Ing. Hanuš Karlík mrtev! Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská správa za rok 1925/26, přednesená na valné hromadě, dne 10. června 1927 v Bratislavě, Listy cukrovarnické, 1926-27, roč. 45, s. 588; František Puršl, Historie šlechtění v Semčicích, Listy cukrovarnické a řepářské, 2012, roč. 128, č. 5-6, s. 164-165. Viz také poznámky 174 a 238.

⁴⁰⁹ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 164.

⁴¹⁰ Spolek cukrovarníků východních Čech. Zpráva o Jubilejní valné hromadě, konané dne 7. května 1919 o ½ 11 hod. dopol. v místnostech Obecního domu v Praze, Listy cukrovarnické, 1918-19, roč. 37, s. 402.

⁴¹¹ Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Zpráva o 40. řádné valné hromadě, konané dne 15. července 1916 v zasedací síni „Obchodní a živnostenské komory“ v Praze, Listy cukrovarnické, 1915-16, roč. 34, s. 485-486, 497.

⁴¹² ANM, fond Karlíkovi, karton č. 7, neuspořádané. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1913-19023 zápis z 15. července 1916.

průmyslu a obchodu pro otázky hospodářské.⁴¹³ Nicméně největšího postupu se Karlík dožil v samotném průmyslu cukerním.

Zemský spolek, tedy Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách, se na své valné hromadě v sobotu 5. července 1919 přeměnil v „Ústřední spolek Československého průmyslu cukrovarnického.“ Došlo přirozeně i k volbě předsednictva nově vzniklého spolku, do jehož čela byl jednomyslně zvolen právě Hanuš Karlík a byl jím až do své smrti v roce 1927.⁴¹⁴ I zvolení předsedou Ústředního spolku si vysloužilo svůj zápis v Karlíkově účetním diáři, ale i tentokrát byl jeho zápis velmi stručný a jednoduchý: „Valná hromada centrálního spolku cukrovarnického. Byl jsem zvolen jednomyslně presidentem.“⁴¹⁵

Tím, že se stal předsedou Ústředního spolku, stanul Karlík v čele celého československého cukerného průmyslu. Jeho nová pozice se pak odrazila i v jeho postupu na dalších místech a institucích. Vzápětí po vzniku Československa se totiž stal i předsedou Pensijního ústavu průmyslu cukrovarnického v Praze, místopředsedou Ústředního svazu československých průmyslníků, členem představenstva Společenstva československých cukrovarů, Spolku rafinérií cukru i Spolku surováren, předsedou Svazu českých cukrovarnických agencí v Praze a pravděpodobně byl v této době už i předsedou nymburské agencie. Zároveň se stále ještě v roce 1919 stal i předsedou správní rady strojírný Breitfeld, Daněk a spol. a byl to opět Karlík, kdo hrál úlohu prostředníka při nostrifikačním přesunu Daňkovy strojírný z koncernu rakouského kreditního ústavu do koncernu Pražské úvěrní banky. Ostatně sama Pražská úvěrní banka si Karlíka na konci roku 1919 také zvolila za svého prezidenta (tedy předsedu správní rady) a na začátku roku následujícího se k seznamu podniků, které se rozhodly spolehnout se na Karlíkovo vedení, připojila ještě Podolská cementárna, která ho zvolila místopředsedou (a později předsedou) své správní rady, a akciová společnost Českomoravské elektrotechnické závody Fr. Křižík v Praze ho zvolila za člena své správní rady.⁴¹⁶

⁴¹³ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 164-165.

⁴¹⁴ Tamtéž; Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Zpráva o valné hromadě, konané v sobotu dne 5. července 1919 v Obecním domě v Praze, Listy cukrovarnické, 1918-19, roč. 37, s. 521-523.

⁴¹⁵ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 7, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1913-1923, zápis z 5. července 1919.

⁴¹⁶ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 164-165; Pensijní ústav průmyslu cukrovarnického v Praze, Listy cukrovarnické, 1918-19, roč. 37, s. 523; Společenstvo československých cukrovarů. Zpráva o valné hromadě konané dne 23. května 1921 ve 3 hod. 40 min. odpol. v zasedací síni Obchodní a živnostenské komory v Brně, Listy cukrovarnické, 1920-21, roč. 39, s. 290; Dr. techn. h. c. Ing. Hanuš Karlík mrtev! Ústřední spolek

Je patrně jen přirozené, že stejně jako se Karlíkovi hromadily funkce a pozice, akumuloval se i jeho majetek. I k jeho pražskému období nacházíme ke Karlíkově finanční situaci jedinečný zdroj – jeho osobní účetní knihu obsahující jeho příjmy i výdaje z období od listopadu 1913 do listopadu 1923. Poprvé jsem sledoval Karlíkovy finance v rozmezí let 1890 až 1904. Jeho roční příjem se v průběhu deseti let mezi roky 1893, kdy vydělal přibližně 18 000 zlatých (tedy v přepočtu 36 000 korun), a 1903, kdy jeho příjem činil asi 63 000 korun, téměř zdvojnásobil. Pokud se nyní podíváme o dalších deset let dál, na rok 1913, zjišťujeme, že jeho osobní příjem se opět přibližně zdvojnásobil, a to na více než 133 000 Kč.⁴¹⁷

Tentokrát si ale Karlík kromě denních příjmů a výdajů zapisoval i každoroční změnu ve své celkové finanční bilanci. Dozvídáme se tedy, že v roce 1913 vlastnil několik nemovitostí – dům s parcelou v Praze v Chotkově ulici v hodnotě 280 000 korun (který částečně pronajímal, ale kde také bydlel), dále „domy v Rokycanech“ v hodnotě 145 000 korun a do svého jmění řadí i cukrovar v Poděbradech v hodnotě 450 000 korun. Dále vlastní akcie řady podniků – Pražské úvěrní banky, Daňkovy strojírny, Podolské cementárny, pivovaru v Jagodině⁴¹⁸ a cukrovarů v Čupriji a Gorne Orechovici. Celkově tak Karlík své jmění vyčíslil na více než 1 200 000 Kč.⁴¹⁹

Co se Karlíkova příjmu týče, tak za pozici místopředsedy správní rady nymburského cukrovaru dostával celkem 4 000 korun ročně a dalších celkem 7 600 korun ročně mu posílal cukrovar v Poděbradech. V této době jsou pro něj ale tyto příjmy už řádově vedlejší. Další drobnější příjem byl pro Karlíka i výnos z pronájmu jeho domu. Jeho hlavní příjmy se ale vázaly na jeho pozice ve správních radách, ke kterým často přináležela i tantiéma ze zisku. Hodně získával i za inspekce pro Českou společnost pro průmysl cukerní a hodně, a s postupem let čím dál více, vydělával také na spekulacích

československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská správa za rok 1925/26, přednesená na valné hromadě, dne 10. června 1927 v Bratislavě, Listy cukrovarnické, 1926-27, roč. 45, s. 588.

⁴¹⁷ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 7, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1913-1923, souhrnný zápis za rok 1913.

⁴¹⁸ Přestavba pivovaru v Jagodině v Srbsku byla po cukrovarech v Čupriji v Srbsku a v Gorne Orechovici v Bulharsku třetím a posledním projektem Pražské úvěrní banky na Balkáně, tentokrát bez účasti Hanuše Karlíka, akcie pivovaru ale Karlík zakoupené měl. Pražská úvěrní banka v Praze. Fondy archivu ČNB [online], internetové stránky České národní banky [cit. 25. 7. 2012], dostupné z http://www.cnb.cz/cs/o_cnb/archiv_cnb/fondy/puv.html.

⁴¹⁹ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 7, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1913-1923, souhrnný zápis za rok 1913.

s akciemi. S těmi přitom neobchodoval sám, nýbrž většinu z nich měl uloženou v Pražské úvěrní bance, která pak za něj s jeho akciemi nakládala.⁴²⁰

Do Karlíkova portfolia tak postupně přibýly akcie například Kolbenovy strojírny, nuselského pivovaru, strojírny v Kolíně, Anglobanky, státních drah, Křížíkovo továrny a dalších zahraničních podniků (označené často jen „haličských“ nebo „Balkán“). V roce 1917 prodal nemovitosti v Rokycanech, domy s č. p. 54 a 82, za 54 000 respektive 105 000 Kč a o rok později koupil za 54 000 Kč dům na Žižkově číslo 273, který zrekonstruoval (o rok později si již zapisuje k domu na Žižkově hodnotu 84 000 Kč) a začal pronajímat. Od toho samého roku se také v bilanci Karlíkova majetku poprvé objevil automobil, nejdřív v hodnotě 9 285 Kč v roce 1918 a od roku následujícího už stabilně v ceně 15 000 Kč.⁴²¹

Pokud se tedy podíváme na Karlíkovo jmění opět po uběhnutí deseti let, tedy na rok 1923, vidíme, že oproti roku 1913 stouplo Karlíkovo jmění téměř čtyřnásobně. Největšího posunu zažil mezi lety 1918 a 1919, kdy se celková hodnota jeho jmění zvedla téměř o milion a půl. Hlavní příčinou bylo ale výrazné stoupání kurzů akcií a znehodnocení peněz, jak si sám Karlík i do své knihy poznamenal. Nejvyšší hodnotu měl jeho majetek v roce 1921, kdy Karlík sečetl své jmění na celkem 4 215 000 korun. Další rok klesla hodnota jeho majetku na necelých tři a půl milionu. Hlavní příčinou toho byla deflační politika státu, neboť nominální cena akcií mezi lety 1921 a 1922 obecně spadla. Jinak ale vykazoval Karlíkův majetek trvalý růst.⁴²² Svou pozicí v československé společnosti a se svým majetkem se tak Hanuš Karlík řadil mezi hospodářskou a společenskou elitu národa. Na druhou stranu ale rozhodně nepatřil mezi nejbohatší. Pro srovnání příjem Jaroslava Preisse, vrchního ředitele a místopředsedy správní rady Živnobanky, byl pět až deset milionů korun ročně.⁴²³

Když se nyní vrátím zpět ke Karlíkovu působení v čele československého cukrovarnictví, tak jedna z největších zásluh, jaká je Karlíkovi jako prezidentovi

⁴²⁰ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 7, neuspořádáno. Účetní kniha Hanuše Karlíka 1913-1923.

⁴²¹ Tamtéž.

⁴²² Inflaci a deflaci v rozpisech Karlíkova jmění do úvahy příliš neberu, ač je to otázka, která by stála za hlubší prozkoumání. Na stranu druhou ale Karlík sám se změnou hodnoty peněz ve svých účetních záznamech příliš nepočítá. Při výrazně přehnaném nárůstu bilance svého majetku mezi lety 1918 a 1919 si sice poznamenal, že to bylo způsobeno obrovským stoupáním kurzů a znehodnocením peněz, přitom ale po celé období 1913-1923 vyhodnocuje cenu svého domu v Chotkově ulici a cukrovaru v Poděbradech na konstantních 280 respektive 450 tisíc korun. Tamtéž.

⁴²³ Jiří Šouša, K interakci českých bank a cukrovarnictví v závěrečných decenních 19. a v první polovině 20. století. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 62-63.

Ústředního spolku připisována, je založení Výzkumného ústavu cukrovarnického. Jak už jsem ukázal v kapitole o Hanuši Karlíkovi jako cukrovarnickém odborníkovi, měl Karlík o vědecký výzkum velký zájem, sám ho ostatně prováděl, a považoval za chybu, pokud v provozu cukrovaru nezbývalo na praktický výzkum čas. V kapitole o historii už jsem psal o tom, že výzkumná laboratoř z 50. let 19. století se na začátku 70. let přestěhovala do Vídně. Zemský spolek pak začal usilovat o zřízení vlastní domácí výzkumné laboratoře. Trvalo to ale více než dvacet let, než skutečně vznikla. Až v roce 1896 byla zřízena Výzkumná stanice cukrovarnická na české technice v Praze, a to z iniciativy dvou hlavních zakladatelů, prof. Karla Preise, který pak i stanul v jejím čele, a Hanuše Karlíka.⁴²⁴

Naplnil se tak dílčí cíl zemského spolku, ne však jejich celkový záměr, tedy zřízení vlastního výzkumného ústavu. Na takovém ústavu měl velký zájem i Hanuš Karlík, jak ukazuje například i jeho řeč na valné hromadě zemského spolku v roce 1916, kde byl zvolen jeho čestným členem a místopředsedou, v níž ukazoval na význam Výzkumné stanice a propagoval vybudování samostatného ústavu.⁴²⁵ Jeho řeč byla součástí širšího snažení celého zemského spolku o jeho vznik, kterým chtěli uctít památku hlavní osobnosti výzkumné stanice, prof. Karla Preise, který v dubnu 1916 zemřel.⁴²⁶

První snahy o jeho založení můžeme zasadit již do válečného období, a když se pak Karlík stal předsedou Ústředního spolku, dál o vznik ústavu usiloval. Jeho přání, a přání celého cukerného průmyslu, se nakonec splnilo v roce 1923. Ústřednímu spolku se podařilo získat pozemky v Praze na Ořechovce a už v polovině roku 1922 byly dostavěny tři obytné a hlavní výzkumná budova a do ústavu se začali stěhovat jeho budoucí úředníci a zaměstnanci. V březnu 1923 se na Ořechovku přestěhovala i samotná Výzkumná stanice cukrovarnická, která od roku 1912 sídlila v chemickém ústavu české techniky. Dne 22. září 1923 pak byl Výzkumný ústav československého průmyslu cukrovarnického slavnostně otevřen. Ústav byl na špičkové úrovni a neušel obdivu ani prof. Emileho Saillarda, zástupce francouzského cukerného syndikátu, který se

⁴²⁴ Karel Duffek, 80 let Výzkumného ústavu cukrovarnického, Listy cukrovarnické a řepařské, 2003, roč. 119, č. 9-10, s. 254; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 144.

⁴²⁵ Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Zpráva o 40. řádné valné hromadě, konané dne 15. července 1916 v zasedací síni „Obchodní a živnostenské komory“ v Praze, Listy cukrovarnické, 1915-16, roč. 34, s. 485.

⁴²⁶ Slavnostní otevření „Výzkumného ústavu čl. průmyslu cukrovarnického“ dne 22. září 1923, Listy cukrovarnické, 1923-24, roč. 42, s. 237.

slavnostního otevření také účastnil. Činnost ústavu řídilo kuratorium, v jehož čele stál Hanuš Karlík.⁴²⁷

Výzkumný ústav ale není jediný, který vděčí velkým dílem právě Hanuši Karlíkovi za své založení. Druhou takovou institucí, u níž můžeme dokonce mnohem větší podíl zásluh přisoudit osobně Karlíkovi, je Technické muzeum. Podle slov Karlíkových přátel z okolí muzea bylo právě to jeho životní láskou a byl na něj velmi hrdý. Rád ho navštěvoval a procházel jeho sbírky, rád do něj bral a osobně provázel své známé a další hosty.⁴²⁸

Technické muzeum Království českého bylo založeno v červenci 1908 na slavnostní ustavující schůzi. Bylo organizováno na spolkovém principu, takže jeho celý oficiální název zněl Spolek Technického muzea Království českého. Hanuš Karlík byl členem již přípravného výboru pro zřízení Technického muzea v květnu 1908, a když v březnu 1909 vznikl Spolek Technického muzea, byl Karlík zvolen jeho místopředsedou. Veřejnosti se muzeum otevřelo v září 1910 s prvními výstavami ve Schwarzenberském paláci na Hradčanech.⁴²⁹

Organizačně se Spolek Technického muzea dělil na přibližně dvacet skupin podle jednotlivých průmyslových oborů. Skupina cukrovarnická zahájila svou činnost na ustavující schůzi 27. února 1910, nicméně se stala ihned vůdčí skupinou celého muzea, neboť celá čtvrtina členů muzea stejně jako čtvrtina z dosavadní celkové subskripce muzeu pocházela právě z průmyslu cukerného. Nemalou zásluhu na tom měl právě Hanuš Karlík, který byl na ustavující schůzi cukrovarnické skupiny zvolen za jejího předsedu.⁴³⁰

⁴²⁷ Stavba výzkumného ústavu cukrovarnického v Praze Střešovicích „Na Vořechovce“, Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská zpráva za rok 1921-1922 přednesená ve valné hromadě dne 6. června 1923 odbývané v Mariánských Lázních, Listy cukrovarnické, 1922-23, roč. 41, s. 473; Slavnostní otevření „Výzkumného ústavu čsl. průmyslu cukrovarnického“ dne 22. září 1923, Listy cukrovarnické, 1923-24, roč. 42, s. 239; Karel Duffek, Historie cukrovarnického výzkumu v českých zemích. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 238.

⁴²⁸ Josef Jareš, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, předseda Technického musea čs. zemřel 10. ledna 1927, Věstník Technického musea československého, 1927, roč. 14, č. 1-2, s. 4.

⁴²⁹ Národní technické muzeum. Historie muzea [online], internetové stránky Národního technického muzea [cit. 25. 7. 2012], dostupné z <http://www.ntm.cz/muzeum/historie-muzea>; Josef Jareš, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, předseda Technického musea čs. zemřel 10. ledna 1927, Věstník Technického musea československého, 1927, roč. 14, č. 1-2, s. 3.

⁴³⁰ Technické muzeum, Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. (Výborová schůze konaná dne 31. ledna 1910), Listy cukrovarnické, 1909-10, roč. 28, s. 268; Technické muzeum v král. Českém. Ustavující schůze skupiny cukrovarnické, Listy cukrovarnické, 1909-10, roč. 28, s. 281-283.

Po vzniku republiky se nejpalčivějším problémem muzea stala otázka vybudování své vlastní budovy. Karlík byl prvním, kdo požadavek na vlastní plnohodnotnou budovu Technického muzea vyslovil, a z jeho popudu pak byl i v roce 1921 ustanoven finanční výbor muzea na shromáždění fondu k její výstavbě. Karlík se stal jeho předsedou a na jeho návrh do něj cukerní komise rovnou věnovala jeden milion korun. Při shánění peněz pro muzeum vyvíjel Karlík neutuchající snahu, chodil a intervenoval v místech, kam by se bez něj Spolek Technického muzea patrně nikdy nedostal – u prezidenta republiky, ministerstvech, zemského správního výboru, primátora hlavního města Prahy a zasloužil se i o dalších statisíce členských příspěvků od jednotlivců i podniků, takže na začátku roku 1927 obsahoval stavební fond muzea přes pět milionů Kč.⁴³¹

V roce 1924 zemřel dr. Josef Janatka, hlavní zakladatel muzea a jeho dosavadní předseda. Předsednictví tak po něm až do své smrti roku 1927 převzal Hanuš Karlík. Vlastní budovy muzea se ale nedožil ani on. Na tu si muselo muzeum počkat ještě více než dalších deset let, vystavěna byla až mezi lety 1938-1941. Pro poctu svého druhého předsedy však nechalo Technické muzeum 10. ledna 1928, na první výročí jeho smrti, umístit do provisorní budovy muzea Karlíkovu bustu.⁴³²

V roce 1925 oslavil Karlík své 75. narozeniny. Stejně jako o pět let dříve na jeho narozeniny sedmdesáté, i tentokrát mu Ústřední spolek připravil mohutnou oslavu. A dar, který Karlík při této příležitosti dostal, byl skutečně velkolepý. Dohodou Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického, Asekuračního spolku průmyslu cukrovarnického, Spolku československých rafinérií cukru, Společenstva československých cukrovarů a Společnosti pro pěstění řepového semene byla u Národohospodářského ústavu při České akademii věd a umění založena „Československá Nobelova cena“ – Cena dra Hanuše Karlíka.⁴³³

⁴³¹ Josef Jareš, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, předseda Technického muzea čs. zemřel 10. ledna 1927, Věstník Technického muzea československého, 1927, roč. 14, č. 1-2, s. 4-5; Bysta Ing. Dra h. c. Hanuše Karlíka v Technickém muzeu československém, Věstník Technického muzea československého, 1928, roč. 15, č. 2, s. 5.

⁴³² Bysta Ing. Dra h. c. Hanuše Karlíka v Technickém muzeu československém, Věstník Technického muzea československého, 1928, roč. 15, č. 2, s. 3-4; Národní technické muzeum. Historie muzea [online], internetové stránky Národního technického muzea [cit. 25. 7. 2012], dostupné z <http://www.ntm.cz/muzeum/historie-muzea>.

⁴³³ Dr. techn. h. c. Ing. Hanuš Karlík mrtev! Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská správa za rok 1925/26, přednesená na valné hromadě, dne 10. června 1927 v Bratislavě, Listy cukrovarnické, 1926-27, roč. 45, s. 589; Daniel Froněk, Cena dra Hanuše Karlíka aneb připomínka jeho 155. narozenin, Listy cukrovarnické, 2005, roč. 121, č. 5-6, s. 203; A. Pimper, Československá Nobelova cena, Národní listy, 1927, roč. 67 (ze dne 24. března 1927), s. 1.

Cena měla být udělována každoročně za praktickou činnost inženýrskou, badatelskou, vědeckou, podnikatelskou nebo činnost veřejně prospěšnou. Muselo jít o významnou činnost či dílo, které ale zároveň mělo přinášet pokrok národnímu hospodářství. O udělení ceny rozhodovalo sedmičlenné kuratorium tvořené zástupci cukrovarnických korporací, Národohospodářského ústavu a Akademie věd a v jeho čele stál s rozšířenou rozhodovací pravomocí Karlík sám. Výherce obdržel diplom a peněžitou odměnu, výnos ze základního jmění ceny, jíž bylo 1,7 milionu Kč uložených u Zemské banky (v průměru to znamenalo 70 až 100 tisíc Kč).⁴³⁴

Hned během prvního ročníku, v roce 1926, ale vypukl v kuratoriu Ceny spor o její udělení mezi kandidáty Josefem Janem Fričem a Františkem Křižíkem. Ani jeden z kandidátů nezískal potřebnou dvoutřetinovou většinu a nikdo tak nebyl zvolen. Následně byly změněny stanovy Ceny, aby k podobné situaci již nemohlo dojít. V dalším ročníku, v roce 1927, ale získali cenu trochu ironicky kandidáti hned dva – František Křižík, za svou zásluhu o československý průmysl elektrotechnický, a Augustin Novák, vrchní ředitel Národní banky československé. Oba obdrželi obnos ve výši 80 tisíc Kč.⁴³⁵

Sám Karlík se však udělení ceny nedočkal. To totiž proběhlo v březnu 1927 v době, kdy byl Karlík již dva měsíce po smrti. Cena byla udělována z počátku každoročně, později každý druhý rok. V desetiletí 1940-1950 nebyla udělena vůbec a na její tradici se navázalo až dvojím udělením v roce 1951. To bylo ale poslední vyznamenání, které českoslovenští národohospodáři jménem Hanuše Karlíka dostali. Měnová reforma v roce 1953 zcela znehodnotila základní jmění Ceny, čímž ta fakticky zanikla. Poslední už zcela likvidující událostí bylo ukončení činnosti Národohospodářského ústavu v roce 1954.⁴³⁶ Za celou svou dobu existence tak byla Cena dra Hanuše Karlíka udělena pouze třinácti osobnostem.⁴³⁷

⁴³⁴ Daniel Froněk, Cena dra Hanuše Karlíka aneb připomínka jeho 155. narozenin, Listy cukrovarnické, 2005, roč. 121, č. 5-6, s. 203-204.

⁴³⁵ Daniel Froněk, Cena dra Hanuše Karlíka aneb připomínka jeho 155. narozenin, Listy cukrovarnické, 2005, roč. 121, č. 5-6, s. 204; ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Výroční zpráva Národohospodářského ústavu při České Akademii věd a umění za rok 1926, s. 5; A. Pimper, Československá Nobelova cena, Národní listy, 1927, roč. 67 (ze dne 24. března 1927), s. 1.

⁴³⁶ A. Pimper, Československá Nobelova cena, Národní listy, 1927, roč. 67 (ze dne 24. března 1927), s. 1; Daniel Froněk, Cena dra Hanuše Karlíka aneb připomínka jeho 155. narozenin, Listy cukrovarnické, 2005, roč. 121, č. 5-6, s. 204.

⁴³⁷ Po Františku Křižíkovi a Augustinovi Novákovi v roce 1927 získal Cenu následující rok August Zátka, továrník z Českých Budějovic, v roce 1929 ji obdržel Václav Klement, zakladatel československého automobilového průmyslu, v roce 1930 František Ulrich, bývalý starosta Hradce Králové, o rok později Jan Bašta, za organizaci československé železniční dopravy, v roce 1932 Josef Jan Frič, továrník a dlouholetý prezident Národohospodářského ústavu a v roce 1933 Adolf Prokůpek, za své zásluhy o rozvoj zemědělství. Poté se už

Ve 20. letech začal na Karlíka již těžce doléhat jeho věk. Už v roce 1923 se z důvodu oslabeného zdraví vzdal několika (málo) svých funkcí, konkrétně členství v ředitelství československé ústřední radě železniční, České společnosti pro průmysl cukerní v Praze a odborné radě cenové.⁴³⁸ Mimo to ještě ve Společnosti pro pěstění řepového semene sestoupil z funkce předsedy na pozici místopředsedy.⁴³⁹

Největší problémy dělal Karlíkovi jeho zrak. S ním měl problémy už v dobách svého studia na vyšší reálce v Plzni. Stěžoval si tehdy na bolest očí a na jedno z nich téměř přestal vidět.⁴⁴⁰ V té době se podařilo jeho zrak ještě zcela vyléčit, ve stáří se mu jeho problémy ale vrátily. V roce 1922 měl Karlík zrak velmi slabý a později přestal vidět prakticky úplně.⁴⁴¹

Údajně mu to nezabránilo v pokračování vykonávání jeho funkcí, i když zde myslím lze pochybovat, nakolik všechny své funkce vykonával opravdu efektivně a nakolik už zastával pouze pozici „moudrého starce,“ který sice udílí cenné rady, ale který většinu svých úřadů zastává už pouze symbolicky. Ne ve všech funkcích mu ale slepota musela zákonitě vadit. Místopředseda Technického muzea Josef Jareš například vzpomíná, jak ani stáří, srdeční problémy a poloslepota mu nezabránily v obcházení úřadů, ministerstev a podniků, aby získal peníze na výstavbu muzea.⁴⁴² A určitě mu jeho slepota nezabránila ve vytvoření svých pamětí, které na opakované žádosti lidí ze svého okolí nadiktoval v roce 1926.⁴⁴³

Hanuš Karlík zemřel náhle na začátku roku 1927. V pondělí 10. ledna se účastnil odpoledního pohřbu svého kolegy Karla Schimy, ředitele Pensijního ústavu

Cena udělovala jen jednou za dva roky. V roce 1935 ji získal Štefan Osuský za obhajobu československých zájmů při jednáních na mírových smlouvách v Paříži, o dva roky později pak Jan Rozkošný, za své zásluhy o rozvoj zemědělského průmyslu a školství a v roce 1939 ji získal Josef Bartoň-Dobenín, za zásluhy o československý textilní průmysl. Naposledy byla udělena v roce 1951 a to Josefu Fantovi, vynikajícímu architektovi, a Eustachu Mölzerovi, za jeho činnost v oboru vodního hospodářství. Daniel Froněk, Cena dra Hanuše Karlíka aneb připomínka jeho 155. narozenin, *Listy cukrovarnické*, 2005, roč. 121, č. 5-6, s. 204-205.

⁴³⁸ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Čtyřicet let České společnosti pro průmysl cukerní v Praze (výstřižek), *Národní listy*, 1923, číslo 296; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 172.

⁴³⁹ Valné schůze čl. průmyslu cukrovarnického v Luhačovicích. Společnost pro pěstění řepového semene, společnost s r. o. v Praze. Zpráva o XII. řádné valné hromadě, která se konala dne 8. června 1925 o 12. hod. polední v Čitárně v Luhačovicích, *Listy cukrovarnické*, 1924-1925, roč. 43, s. 435.

⁴⁴⁰ Šlechta, Hanuš Karlík, s. 92-93.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 180, 199.

⁴⁴² Josef Jareš, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, předseda Technického muzea čs. zemřel 10. ledna 1927, *Věstník Technického muzea československého*, 1927, roč. 14, č. 1-2, s. 4-5.

⁴⁴³ Karlík, Paměti, s. 5-8; Šlechta, Hanuš Karlík, s. 199.

československého průmyslu cukrovarnického, v chrámu sv. Jindřicha v Praze. Zde během smutečního obřadu za zesnulého dostal mrtvici a zemřel.⁴⁴⁴

Jeho pohřeb se konal ve čtvrtek 13. ledna 1927 v Praze v chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně ve dvě hodiny odpoledne. Účastnili se ho zástupci vlády, státní úřadů, politiky, veřejného i hospodářského života.⁴⁴⁵ Smuteční průvod šel od sv. Mikuláše na Staroměstské náměstí, kde byla Karlíkova rakev přeložena do pohřebního auta a následně z Karlíkova vlastního přání převezena do Nymburka. Tam byl pak druhý den, v pátek 14. ledna, na místním hřbitově uložen.⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ Dr. Hanuš Karlík, *Listy cukrovarnické*, 1926-27, roč. 45, č. 20, s. 198.

⁴⁴⁵ Pohřbu Hanuše Karlíka se zúčastnili například ministr průmyslu a obchodu František Peroutka, ministr zemědělství Otakar Srdínko, Karel Kramář, předseda senátu Mořic Hruban, vrchní ředitel Živnostenské banky Jaroslav Preiss, generální ředitel Hypoteční banky František Hybš, členové ředitelství Pražské úvěrní banky, členové správní rady Daňkovy strojírny, členové profesorského sboru pražské techniky, zástupci Pražské obchodní a živnostenské komory i dalších institucí a ústavů, kde Karlík zasedal a působil, obzvláště silně byl přirozeně zastoupen průmysl cukrovarnický. Šlechta, Hanuš Karlík, s. 214-215.

⁴⁴⁶ Dr. techn. h. c. Ing. Hanuš Karlík mrtev! Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská správa za rok 1925/26, přednesená na valné hromadě, dne 10. června 1927 v Bratislavě, *Listy cukrovarnické*, 1926-27, roč. 45, s. 589; Dr. Techn. h. c. Hanuš Karlík, *Listy cukrovarnické*, 1926-27, roč. 45, č. 21, s. 208-210.

ZÁVĚR

Za 77 let svého života prošel Hanuš Karlík snad všemi oblastmi cukrovarnického průmyslu, kterými mohl. Začínal jako sice vzdělaný, ale chudý a nevýznamný praktikant cukrovaru ve Velimi, díky své pílí, pracovnímu nasazení a i zřejmému technickému talentu se rychle vypracoval na pozici adjunkta a následně ředitele cukrovaru v Záboří. V roce 1881 přišel do Nymburka, kde pak strávil téměř polovinu svého života a kde se teprve naplno projevil jeho organizační, ekonomický ale i technický a vědecký talent.

Co do množství objevů nebyl Hanuš Karlík žádný velký vynálezce. Stačí zběžně prolistovat Listy cukrovarnickými, ústředním tiskovým orgánem nacionálně českého cukrovarnictví, z konce 19. a začátku 20. století, abychom objevili desítky velkých a stovky menších pojednání a referátů z cukrovarnického oboru a několik desítek patentů každý rok. Karlík se zasloužil pouze o několik málo z nich, jeho objevy však, jakkoli jich nebylo moc, mu svým významem zajistili trvalé místo v historii technického a technologického vývoje cukrovarnictví. Zde je potřeba na druhou stranu přiznat, že takového významu dosáhl jako jediný z jeho objevů postup trojnásobné saturace, ostatní Karlíkovy vynálezy se řadí mezi ty méně významné.

Jakkoli byl ale Karlík opravdu schopným odborníkem, jeho pravý talent vězel ve schopnostech komunikace, vyjednávání, organizace a řízení. To se ukázalo jak na jeho postavení ředitele, tak na jeho činnosti spolkové. Ve své téměř třicetileté kariéře ředitele nymburského cukrovaru dokázal během několika let dostat svůj cukrovar ze situace téměř bankrotové na pozici jednoho z předních cukrovarů v Čechách, kam jezdili na exkurze i na zkušenou cukrovarníci z domova i ze zahraničí. Během prvního desetiletí v cukrovaru se též stal jeho akcionářem a zasedl ve správní radě, kde pak obsadil a až do vysokého věku držel místo jejího místopředsedy.

Karlíkův organizační talent je však ještě zřetelněji vidět na jeho působení v cukrovarnickém spolkovém životě. Začínal jako řadový člen východočeského i celozemského spolku, rychle se ale stal v obou spolcích členem výboru a v následujících desetiletích se nestalo mnoho důležitých událostí, v níž by se Karlík osobně neangažoval. Účastnil se vyjednávání o cukerní dani v 80. letech, vzniku kartelu surováren i

následného společného kartelu surovin a rafinérií, v jehož výboru i sám zasedal. Po jeho rozpadu vlivem tzv. bruselské konvence opět osobně zasáhl do jednání o obnoveném kartelu surovin. Svou výraznou stopu ale zanechal i v pěstění domácího řepového semene a v cukrovarnickém výzkumu. Za války byl členem cukerné ústředny ve Vídni a se vznikem Československa pak stanul přímo v čele celého průmyslu cukrovarnického.

Z počátku, při jednáních v 80. letech, mu nemůžeme připisovat patrně žádný reálný vliv na jejich výsledky, s postupem času byl však jeho význam stále zřetelnější a nepopíratelnější. V okamžiku, kdy ministři obchodu a orby začali v otázkách cukrovarnické legislativy požadovat Karlíkovy konzultace, nelze už jeho osobní vliv připisovat pouze oslavným glorifikacím, které se v hojném počtu objevily po jeho smrti. Se vznikem republiky se Karlík stal v pravém slova smyslu elitou nového národa, průmyslovou, obchodní i společenskou.

Pokud bych měl na závěr své práce zhodnotit Karlíkovu osobnost, což ve své podstatě bylo i jedním z mých cílů, musím se víceméně přiklonit k obecnému názoru, tedy pozitivnímu hodnocení. I po prostudování jeho dopisů, účetních záznamů, zápisů z valných hromad řady spolků a společenstev, jichž byl členem, se Karlík stále zdá jako tvrdě pracující a velmi schopný, zároveň ale také obětavý a nápomocný člověk. Snad jen místo skromnosti bych přinejmenším na počátku jeho života viděl spíše velkou sebedůvěru a vědomí si vlastních schopností a hodnoty, kombinované s výraznými ambicemi a cílevědomostí.

Z jeho dopisů otci se dozvídáme, že o místo ředitele cukrovaru se ucházel už minimálně dva roky předtím, než získal pozici ředitele v Záboří.⁴⁴⁷ V jeho pamětech se dočítáme i o příhodě z Dolního Cetna, kdy Karlík patrně fyzicky napadl jednoho z členů správní rady cukrovaru, když se ten po právu, ale neuctivě, snažil dosáhnout peněz, které mu dlužil předseda správní rady kníže Rudolf Taxis.⁴⁴⁸ Sebevědomí a odvaha mu tedy určitě nechyběly. To jsme ostatně viděli i v jeho nymburském sporu s Františkem Urbánkem, dlouholetým ředitelem cukrovaru v Pohořelicích, a Janem Baptistou Nebeským, nymburským obchodníkem. Oba jako členové správní rady nymburského cukrovaru obvinili Karlíka z chybného vedení cukrovaru, když do něj podle nich

⁴⁴⁷ ANM, fond Karlíkovi, karton č. 16, neuspořádáno. Dopisy Hanuše Karlíka z Mělníka otci z 11. listopadu 1872 a 13. ledna 1873.

⁴⁴⁸ Karlík, Paměti, s. 39.

neuváženě zavedl své novoty. Karlík tehdy pracoval poprvé celou kampaň výhradně bez spodia, mezinárodní situace ale zapříčinila, že byl toho roku cukrovar ve ztrátě.

Karlík ale věřil postupu, který sám objevil, a svou víru ve vlastní schopnosti se nebál dát nijak skromně najevo. Urbánkovi jasně řekl, že je to naopak právě jeho novota, které bude patřit budoucnost, takže pokud ji sám do svého cukrovaru nezavede, o své místo ředitele přijde, Jana Baptistu Nebeského pak veřejně urazil tak, že ho ten žaloval pro urážku na cti.

Avšak i přes to, že Karlíka vidím jako mnohem dravějšího a sebevědomějšího, než jak je popisován v dobových pramenech, svůj cíl, tedy uvést na pravou míru zjednodušený až glorifikující pohled Karlíkových současníků na něho, se mi naplnit nepodařilo, na to jsem se do daného tématu ponořil příliš málo. Podrobnější zodpovězení této otázky a plastičtější vykreslení charakteru Hanuše Karlíka, by vyžadovalo podrobnější a hlubší studium přesahující rozsah této práce.

Ostatně Hanuš Karlík skutečně byl vzorovou osobou své doby a to nepochybně vědomě dosazenou. Nově vzniklý národ a stát potřeboval modelové vzory, osobnosti, ke kterým mohl vzhlížet a uznávat je. Přijímání Karlíka jako veskrze pozitivní figury tak není určitě náhodné a je velmi těžké odlišit, která část osobnosti Hanuše Karlíka skutečně vystupuje z pramenů a která je jimi ve větší či menší míře přibarvena. Na druhou stranu obnovení národní samostatnosti není záležitost, která by nastávala každodenně, a jako taková dokáže v lidech vyvolat to nejlepší.

Velkou překážkou při hodnocení Karlíkovy osobnosti je také otázka, nakolik jsou zásluhy připisované osobně jemu opravdu jeho. Tento problém se týká například jeho vyjednávání v rámci cukrovarnických spolků, hlavně sem ale patří události jako založení nejdříve Výzkumné stanice a později i Výzkumného ústavu cukrovarnického, založení šlechtící a pěstitelské stanice řepového semene v Semčicích u Dobrovic či vznik Technického muzea. Ve všech těchto institucích se Karlík prokazatelně angažoval, nakolik však jejich vznik byl osobní zásluhou Karlíkovou a nakolik mu toto bylo pouze později připsáno, je otázka, která zatím nebyla zodpovězena. Ještě obtížnější je rozhodnout tuto otázku v období po roce 1919, kdy Karlík stojí v čele celého cukerného průmyslu, a je tedy o to těžší rozlišit, čemu se věnuje pouze formálně z titulu prezidenta Ústředního spolku, a čemu opravdu věnuje svou pozornost ze svého osobního zájmu.

Naplnění mého druhého cíle, totiž zařazení Karlíka do procesu vývoje českého cukrovarnictví, se mi povedlo naplnit již více. Karlíkova dosti unikátní pozice

v cukrovarnickém průmyslu umožňuje ukázat na jeho životní dráze vývoj celého cukrovarnického oboru od jeho malovýrobních začátků až k pozici největšího světového vývozce řepného cukru. A ve většině částí tohoto vývojového procesu zanechal Hanuš Karlík svou nesmazatelnou stopu.

Přesto má i tato část velkou rezervu, kam by bylo možné upřít další bádání a studium. Jednotlivé dílčí části vývoje českého a československého cukrovarnictví jsou docela podrobně rozpracované, oblast, která by si však podle mého názoru zasloužila více pozornosti, je otázka postavení cukrovarnictví mezi ostatními průmyslovými obory, jaký vliv cukrovarnictví ve specifických českých podmínkách na tyto obory mělo, a jak tyto obory ovlivňovaly rozvoj cukrovarnictví.

Pozornost si dozajista zaslouží i otázka, nakolik bylo cukrovarnictví (a s ním neoddělitelně spojené řepářství) významné pro vznik nacionálně českého průmyslu a průmyslových elit a v konečném důsledku se tak i zamyslet nad jeho podílem nad vznikem a vývojem Československa.

U Karlíka samotného také ale zůstává řada kapitol jeho života, kterých se tato práce sotva dotýká. Mezi takové kapitoly, které by určitě stály za otevření, patří například otázka Karlíkova politického smýšlení (Karlík byl přesvědčením Staročech, ale „uznává záslušnou činnost poslanců národní strany svobodomyšlné“),⁴⁴⁹ jeho vlastenectví a s ním související činnosti mecenáše, lidumila a podporovatele vlasteneckých spolků (Karlíkova účetní kniha obsahuje řadu darovacích položek vlasteneckým spolkům a uskupením a sám byl mimo jiné například i členem Sboru pro zřízení českého Národního divadla v Praze),⁴⁵⁰ nebo jeho vztah k dělnictvu, kapitalismu a osobnímu bohatství jako takovému. Tím by se dala zodpovědět snad i otázka oprávněnosti řady urážek a nařčení, kterých se Karlíkovi celkem pravidelně dostávalo od levicového tisku už od dob, kdy sídlil v Nymburce. Stejně by si zasloužily další pozornost i osudy Karlíkovy rodiny a majetku po jeho smrti, jejichž vylíčení však již nebylo cílem této práce.

Hanuš Karlík byl z dnešního pohledu možná ne tolik výraznou, ale rozhodně významnou osobností druhé poloviny 19. a začátku 20. století. Svým působením ovlivnil hlavně samotný průmysl cukrovarnický, jednalo se však v pravém slova smyslu o národohospodáře, který se vlastní prací a pílí dostal odnikud až na vrchol předního

⁴⁴⁹ Čestní měšťané král. města Nymburka, Občanské listy Nymburk, 1909, roč. 23, č. 40 (dne 2. října 1909), nepaginováno.

⁴⁵⁰ Libor Jůn, Písemnosti Hanuše Karlíka v Archivu Národního muzea, Listy cukrovarnické a řepářské, 2010, roč. 126, č. 9-10, s. 344.

československého průmyslového oboru. Vždyť jeho jméno až do roku 1953 nesla prestižní průmyslová cena. Kulatá výročí jeho narození i smrti jsou bohužel ještě daleko, proto nezbývá než doufat, že monografie, kterou by si osobnost jeho formátu jistě zasloužila, se i přesto dočkáme.

SEZNAM ZKRATEK A PLNÝCH CITACÍ

ANM

Archiv Národního muzea

Dudek, Monopolizace cukrovarnictví.

František Dudek, Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích. Do roku 1938, Praha 1985

Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu.

František Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích. Do roku 1872, Praha 1979

Fojtík, Historie a současnost.

Pavel Fojtík a kol., Historie a současnost podnikání na Nymbursku a Poděbradsku, Žehušice 2001.

Karlík, Paměti.

Hanuš Karlík, Paměti, Praha 1927.

Šlechta, Hanuš Karlík.

Antonín Šlechta, Dr. Techn. Ing. Hanuš Karlík a jeho rod, Praha 1928.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

SEZNAM PRAMENŮ

Archiv Národního muzea, fond 206 Karlíkovi, neuspořádáno.

H. Karlík, Tiché ozvěny, Fr. Řivnáč, Praha 1906.

Hanuš Karlík, Drobnosti z praxe cukrovarnické, Listy cukrovarnické, 1889, roč. 7, č. 3, s. 111-118.

Hanuš Karlík, Kterak nutno zacházeti s noži, aby se docílilo nejlepších řízků?, Listy cukrovarnické, 1898, roč. 17, č. 3, s. 37-40.

Hanuš Karlík, Nový laveur, Listy cukrovarnické, 1887, roč. 5, č. 3, s. 121-124.

Hanuš Karlík, Nový způsob čistění šťáv řepových v cukrovarech v Nymburku a Poděbradech, Listy cukrovarnické, 1886, roč. 4, č. 4, s. 141-150.

Hanuš Karlík, Popis odpařovacího aparátu, systému Karlík-Ehrmannova, a výsledky pokusů, znaleckou komisí aparátem tímto předsevzatých, Listy cukrovarnické, 1893-94, roč. 12, č. 18, s. 313-318.

Hanuš Karlík, Příspěvky k osmose, Listy cukrovarnické, 1883, roč. 1, č. 2, s. 49-52;

Karlíkovy vložky do saturaterů, Listy cukrovarnické, 1891, roč. 9, č. 4, s. 155.

ZÁPISY ZE SCHŮZÍ A PORAD CUKROVARNICKÝCH SPOLKŮ

Asekurační spolek průmyslu cukrovarnického v Praze. Zpráva o 50. valné schůzi, konané dne 25. února 1912 ve velké zasedací síni Obchodní a živnostenské komory v Praze, Listy cukrovarnické, 1911-12, roč. 30, s. 262-287.

Jak dala by se krýti potřeba racionálně vypěstovaného domácího semene řepového?, Zpráva o řádné valné schůzi spolku pro průmysl cukrovarnický v Čechách, konané dne 25. května 1892 v Praze v sále Žofínském, Listy cukrovarnické, 1892, roč. 10, č. 7, s. 386.

Jak se rozšířilo krmení melasou a k jakým zkušenostem se v tomto směru dospělo? (referát Hanuše Karlíka), Spolek cukrovarníků východních Čech. Zpráva o řádné valné

hromadě konané dne 15. září 1895 v dolním sále ostrova Žofínského v Praze, 1895-96, roč. 14, s. 55-56.

Jak třeba zříditi difusní baterie co do počtu těles a jejich velikosti, aby svoboda výroby šťávy, novým zákonem nám poskytnutá, racionelně byla využita (referát Hanuše Karlíka), Zpráva o valné hromadě spolku cukrovarníků východních Čech, jež se konala dne 25. února 1888 v sále ostrova Žofínského v Praze, Listy cukrovarnické, 1888, roč. 6, s. 272-276.

Jakých následků může míti zrušení cukerních premií vývozních? (referát Hanuše Karlíka), Spolek cukrovarníků východních Čech. Zpráva o řádné valné hromadě, konané dne 25. března 1898 v sále ostrova Žofínského v Praze, Listy cukrovarnické, 1897-98, roč. 16, s. 391-397.

Klub cukrovarníků v Praze. Zpráva o řádné valné hromadě konané v Praze, dne 27. července 1918, Listy cukrovarnické, 1917-18, roč. 36, s. 544-545.

Klub cukrovarníků v Praze. Zpráva o valné hromadě „skupiny A“, konané dne 16. dubna 1903 v Praze v zasedací síni Obchodní a živnostenské komory. Listy cukrovarnické, 1902-03, roč. 21, s. 359-361.

Klub cukrovarníků v Praze. Zpráva o valné schůzi, konané dne 19. června t. r. v Praze v sále pražské Obchodní a živnostenské komory, Listy cukrovarnické, 1904-05, roč. 23, s. 484-485.

Kterou soustavu k nahřívání surové šťávy lze považovati za nejrationálnější? (referát Hanuše Karlíka), Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách, Zpráva o řádné valné hromadě, Listy cukrovarnické, 1899, roč. 17, s. 458-462.

O důsledcích usnesení bruselských (referát Hanuše Karlíka), Spolek cukrovarníků východních Čech. Zpráva o valné hromadě konané dne 22. března v Praze, Listy cukrovarnické, 1901-02, roč. 20, s. 334-341.

O kalamitách při zaopatřování řepového semene, Spolek cukrovarníků východních Čech. Zpráva o valné hromadě, konané dne 23. března 1912 v dolním sále na Žofíně v Praze, Listy cukrovarnické, 1911-12, roč. 30, s. 406-410.

Pensijní ústav průmyslu cukrovarnického v Praze, Listy cukrovarnické, 1918-19, roč. 37, s. 523.

Podpůrný spolek techn. a admin. úředníků cukrovarnických v mocn. rak.-uher. v Praze. Zpráva o řádné valné hromadě, konané dne 14. května 1911 v zasedací síni Obchodní a živnostenské komory v Praze, Listy cukrovarnické, 1910-11, roč. 29, s. 438-439.

Porada o návrzích rafinerií ohledně dohody s nimi, Společenstvo rakouských cukrovarů (Pobočka v Praze). Zpráva o řádné valné hromadě, konané dne 19. listopadu 1906 v Praze, v místnostech Pražské obchodní a živnostenské komory, Listy cukrovarnické, 1906-07, roč. 25, s. 138-141.

Propadlé rakousko-uherské privileje, Listy cukrovarnické, 1893-94, roč. 12., s. 145.

Rozhovor o nových předlohách dani cukerní, Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Zpráva o řádné valné hromadě, konané dne 27. května 1898 v místnostech obch. a živnostenské komory v Praze, Listy cukrovarnické, 1897-98, roč. 16, s. 516-535.

Slavnostní otevření „Výzkumného ústavu čsl. průmyslu cukrovarnického“ dne 22. září 1923, Listy cukrovarnické, 1923-24, roč. 42, s. 235-242.

Společenstvo československých cukrovarů. Zpráva o valné hromadě konané dne 23. května 1921 ve 3 hod. 40 min. odpol. v zasedací síni Obchodní a živnostenské komory v Brně, Listy cukrovarnické, 1920-21, roč. 39, s. 288-290.

Společenstvo rak.-uher. cukrovarů. Zpráva o šesté valné hromadě, konané dne 27. října 1900 v zasedacím sále Obchodní a živnostenské komory v Praze, Listy cukrovarnické, 1900-01, roč. 19, s. 79-82.

Společenstvo rakouských cukrovarů, Listy cukrovarnické, 1913-14, roč. 32, s. 97.

Společenstvo rakouských cukrovarů. II. Zpráva o valné hromadě „Společenstva rakouských cukrovarů“ konané dne 28. listopadu 1911 v Obchod. a živnost. komoře v Praze, Listy cukrovarnické, 1911-12, roč. 30, s. 155-157.

Společnost pro pěstění řepového semene, spol. s r. o. v Praze. Zpráva o valné hromadě, konané dne 4. prosince 1917 v Praze, Listy cukrovarnické, 1917-18, roč. 36, s. 157-159.

Spolek cukrovarníků východních Čech. Zpráva o Jubilejní valné hromadě, konané dne 7. května 1919 o ½ 11 hod. dopol. v místnostech Obecního domu v Praze, Listy cukrovarnické, 1918-19, roč. 37, s. 370-382, 399-402, 409-410.

Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách, zpráva o jubilejní valné hromadě konané dne 15. května 1901 na staroměstské radnici v Praze, Listy cukrovarnické, 1900-1901, roč. 19, s. 470-477, 497-505.

Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Z výborové schůze ze dne 30. října 1899, Listy cukrovarnické, 1899-1900, roč. 18, s. 122-124.

Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Zpráva o 40. řádné valné hromadě, konané dne 15. července 1916 v zasedací síni „Obchodní a živnostenské komory“ v Praze, Listy cukrovarnické, 1915-16, roč. 34, s. 440-456, 478-486, 497-499.

Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Zpráva o valné hromadě, konané v sobotu dne 5. července 1919 v Obecním domě v Praze, Listy cukrovarnické, 1918-19, roč. 37, s. 521-523.

Srovnávací pokusy semenářské, Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. (Výborová schůze konaná dne 31. ledna 1910), Listy cukrovarnické, 1909-10, roč. 28, s. 268-269.

Stavba výzkumného ústavu cukrovarnického v Praze Střešovicích „Na Vořechovce“, Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská zpráva za rok 1921-1922 přednesená ve valné hromadě dne 6. června 1923 odbývané v Mariánských Lázních, Listy cukrovarnické, 1922-23, roč. 41, s. 473.

Technické muzeum v král. Českém. Ustavující schůze skupiny cukrovarnické, Listy cukrovarnické, 1909-10, roč. 28, s. 281-283.

Technické muzeum, Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. (Výborová schůze konaná dne 31. ledna 1910), Listy cukrovarnické, 1909-10, roč. 28, s. 268.

Valné schůze čl. průmyslu cukrovarnického v Luhačovicích. Společnost pro pěstění řepového semene, společnost s r. o. v Praze. Zpráva o XII. řádné valné hromadě, která se konala dne 8. června 1925 o 12. hod. polední v Čítárně v Luhačovicích, Listy cukrovarnické, 1924-1925, roč. 43, s. 434-439.

Zpráva komitétu pro semenářské pokusy, Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. Zpráva o výborové schůzi, konané dne 29. dubna 1911 v místnostech spolkových v Praze, Listy cukrovarnické, 1910-11, roč. 29, s. 424-425.

Zpráva o pokusech s řepovými semeny, Spolek pro průmysl cukrovarnický v Čechách. (Výborová schůze, konaná dne 25. října 1910), Listy cukrovarnické, 1910-11, roč. 29, s. 102-103.

Zpráva o schůzi „Komité pro úpravu středního Labe,“ Listy cukrovarnické, 1900-01, roč. 19, s. 153-154.

SEZNAM LITERATURY

A. Pimper, Československá Nobelova cena, Národní listy, 1927, roč. 67 (ze dne 24. března 1927), s. 1.

Antonín Šlechta, Dr. Techn. Ing. Hanuš Karlík a jeho rod, Praha 1928.

Árpád Keitner (ed.), Menschen und Menschenwerke. Men of To-Day and Their Works. Hommes et oeuvres du temps present, Vídeň 1926.

Bysta Ing. Dra h. c. Hanuše Karlíka v Technickém museu československém, Věstník Technického musea československého, 1928, roč. 15, č. 2, s. 3-7.

Co jsou silní jedinci?, Večerník práva lidu, roč. 8 (28), č. 134, s. 2.

Čestní měšťané král. města Nymburka, Občanské listy Nymburk, 1909, roč. 23, č. 40 (dne 2. října 1909), nepaginováno.

Daniel Froněk, Cena dra Hanuše Karlíka aneb připomínka jeho 155. narozenin, Listy cukrovarnické, 2005, roč. 121, č. 5-6, s. 203-205.

Dr. Hanuš Karlík, Listy cukrovarnické, 1926-27, roč. 45, č. 20, s. 198.

Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Listy cukrovarnické, 1927, roč. 45, č. 21, s. 200-210.

Dr. techn. h. c. Ing. Hanuš Karlík mrtev! Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického. Jednatelská správa za rok 1925/26, přednesená na valné hromadě, dne 10. června 1927 v Bratislavě, Listy cukrovarnické, 1926-27, roč. 45, s. 587-589.

Dušana Jirovská, Historické kořeny výuky jazyků na ČVUT v Praze, Pražská technika. Časopis Českého vysokého učení technického, 2002, č. 3, s. 33-35.

Dva průkopníci českého obchodu u Jihoslovanů, Pražský ilustrovaný kurýr, 1911, roč. 20, č. 246 (6. září 1911), s. 2.

František Dudek, Cukrovarnictví v českých zemích do roku 1918 z hlediska ekonomických pozic a kapitálových investic. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 251-259.

František Dudek, Kapitálové pozice Čechů a Němců v cukrovarech v českých zemích do roku 1918, Listy cukrovarnické a řepařské, 2010, roč. 126, č. 9-10, s. 288-290.

František Dudek, Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích. Do roku 1938, Praha 1985.

František Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích. Do roku 1872, Praha 1979.

František Herles, Inž. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Chemické listy pro vědu a průmysl, 1927, roč. 21., č. 2, s. 45-49.

František Puršl, Historie šlechtění v Semčicích, Listy cukrovarnické a řepařské, 2012, roč. 128, č. 5-6, s. 164-168.

Hynek Stříteský (ed.), Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011.

Hynek Stříteský, České strojírny a jejich podíl na výstavbě cukrovarů v zahraničí v období do roku 1945. In: Pěšák s noblesou. Pocta p. t. PhDr. Janu Hozákovi, Praha 2010, s. 84-106.

Ivan Jakubec, Zdeněk Jindra a kol., Dějiny hospodářství českých zemí, Praha 2006.

Jan Vincenc Diviš, Cukrovarnictví, Praha 1897.

Jaromír Hladík, Stočtyřicáté výročí difuzní metody Julia Roberta, Listy cukrovarnické a řepařské, 2004, roč. 120, č. 9-10, s. 276-279.

Jaromír Chochola, 100 let šlechtění a výzkumu cukrové řepy v Semčicích, Listy cukrovarnické a řepařské, 2012, roč. 128, č. 5-6, s. 158-162.

Jaroslav Gebler, Čeněk Daněk. 176 let od narození – 110 let od úmrtí, Listy cukrovarnické a řepařské, 2003, roč. 119, č. 4, s. 109.

Jaroslav Gebler, Významné aktivity v cukrovarnictví na území dnešní ČR. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 32-46.

Jiří Šouša, K interakci českých bank a cukrovarnictví v závěrečných decenních 19. a v první polovině 20. století. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 47-68.

Josef Bernat, Statistika průmyslu cukrovarského v království českém, Listy cukrovarnické, 1883, roč. 1, č. 6, s. 213-217.

Josef Jareš, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, předseda Technického musea čs. zemřel 10. ledna 1927, Věstník Technického musea československého, 1927, roč. 14, č. 1-2, s. 1-5.

Jubileum řid. Hanuše Karlíka, Listy cukrovarnické, 1899, roč. 17., č. 20-21, s. 360-361.

Kamila Mádrová, Cukrovarnictví a česká polytechnika v druhé polovině 19. století. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 221-235.

Karel Duffek, 80 let Výzkumného ústavu cukrovarnického, Listy cukrovarnické a řepařské, 2003, roč. 119, č. 9-10, s. 254-257.

Karel Duffek, Historie cukrovarnického výzkumu v českých zemích. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 236-250.

Kateřina Pánková, Srovnání cukrovarnických a pivovarnických kartelů v českých zemích na přelomu 19. a 20. století. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 465-477.

Libor Jůn, Písemnosti Hanuše Karlíka v Archivu Národního muzea, Listy cukrovarnické a řepařské, 2010, roč. 126, č. 9-10, s. 344-348.

Luboš Antonín, Bílé zlato. Historie cukru v kostce, Nymburk 2006.

Magdalena Tayerlová, Historie, Pražská technika. Časopis Českého vysokého učení technického, 2001, Speciál, s. 2.

Malá československá encyklopedie, Praha 1986.

Michal Plavec, Hanuš Karlík versus Jan Baptista Nebeský. Spor ohledně modernizace nymburského cukrovaru v roce 1886. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 291-302.

Michal Plavec, Kapitoly z dějin královského města Nymburka, Cheb 2010.

Milada Sekyrková, Rozdělení polytechniky – precedens pro univerzitu?, Práce z dějin vědy, svazek 11, Praha 2003, s. 231-240.

O. Fallada, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, Věštník Masarykovy akademie práce, 1927, roč. 7., č. 1, s. 1-3.

Otakar Šebek (red.), Výroční zpráva. Pěvecký spolek Hlahol Nymburk, Nymburk 1927, s. 4-7.

Otto Smrček, Výroba strojů a technologického zařízení pro cukrovary v českých zemích v době průmyslové revoluce, Listy cukrovarnické a řepařské, 2010, roč. 126, č. 9-10, s. 296-299.

Pavel Fojtík a kol., Historie a současnost podnikání na Nymbursku a Poděbradsku, Žehušice.

Pavel Kadlec, Historie vysokoškolské výuky cukrovarnictví. In: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci. Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století, Národní zemědělské muzeum Praha a Národní technické muzeum, Praha 2011, s. 201-220.

Průmyslové závody v Nymburce. Nymburk, roč. 3. (17.), č. 246 (dne 7. září 1913), s. 7.

Přehled československých dějin. Díl II 1848—1918, Praha 1960.

Příloha ke Hlasu národa, sekce Různé zprávy, Hlas národa, 25. března 1899, s. 1.

Rubrika Zprávy. Občanské listy Nymburk, roč. 19, č. 6 (dne 11. února 1905), nepaginováno;

Slavnost českých techniků v pantheonu musea král. českého, Národní listy, odpolední vydání k číslu 310, 10. listopadu 1906, s. 1-2.

Stávka dělnictva ve Spolkovém cukrovaru v Nymburce vypukla min. úterek večer. Rubrika Zprávy, Občanské listy Nymburk, roč. 19, č. 45 (dne 11. listopadu 1905), nepaginováno.

Tiskový spor p. ředitele H. Karlíka proti p. Ant. Janouškovi v Nymburce jest již vyřízen definitivně. Rubrika Zprávy, Občanské listy Nymburk, roč. 19, č. 27 (dne 8. července 1905), nepaginováno.

Vladimír Švachula a kol., Kapitoly z historie českého řepářství, Listy cukrovarnické a řepářské, 2004, roč. 120, č. 11, s. 292-295.

Ze soudní síně. Ředitel H. Karlík contra Janoušek. Občanské listy Nymburk roč. 19, č. 7 (dne 18. února 1905), nepaginováno;

Zprávy. Hlasy o nových obecních podnicích a situaci v Nymburce. Občanské listy Nymburk, 1904, roč. 18, č. 46 (dne 12. listopadu 1904), nepaginováno.

Zprávy. Slavnostní odevzdání rytířského kříže řádu Františka Josefa řediteli cukrovaru a měst. radnímu panu Hanuši Karlíkovi v Nymburce, Občanské listy, Nymburk, 1905, roč. 19, č. 27 (dne 8. července 1905), nepaginováno.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Historie ústavu chemie a analýzy potravin [online], internetové stránky VŠCHT v Praze [cit. 26. 11. 2011], dostupné z <http://www.vscht.cz/zkp/ustav/historie.htm>.

Národní technické muzeum. Historie muzea [online], internetové stránky Národního technického muzea [cit. 25. 7. 2012], dostupné z <http://www.ntm.cz/muzeum/historie-muzea>.

Pražská úvěrní banka v Praze. Fondy archivu ČNB [online], internetové stránky České národní banky [cit. 25. 7. 2012], dostupné z http://www.cnb.cz/cs/o_cnb/archiv_cnb/fondy/puv.html.

Portrétní fotografie Hanuše Karlíka z volné vstupenky na všeobecnou zemskou výstavu v Praze roku 1891.

zdroj: Libor Jůn, Písemnosti Hanuše Karlíka v Archivu Národního muzea, Listy cukrovarnické a řepařské, 2010, roč. 126, č. 9-10, s. 344.

Hanuš Karlík s ženou Ludmilou roku 1873.

zdroj: Antonín Šlechta, Dr. Techn. Ing. Hanuš Karlík a jeho rod,
Praha 1928, s. 160.

Schůze

zápis podílníků cukrovaru Poděbradského odbytí
dne 4. ledna 1913 v místnostech cukrovaru Poděbradského

Přítomni: P. Španěl, P. Šamr, Karlík, Karel
Kulich, František Novotný, inž. Frant. Hrabec a
P. Jaroslav Švab.

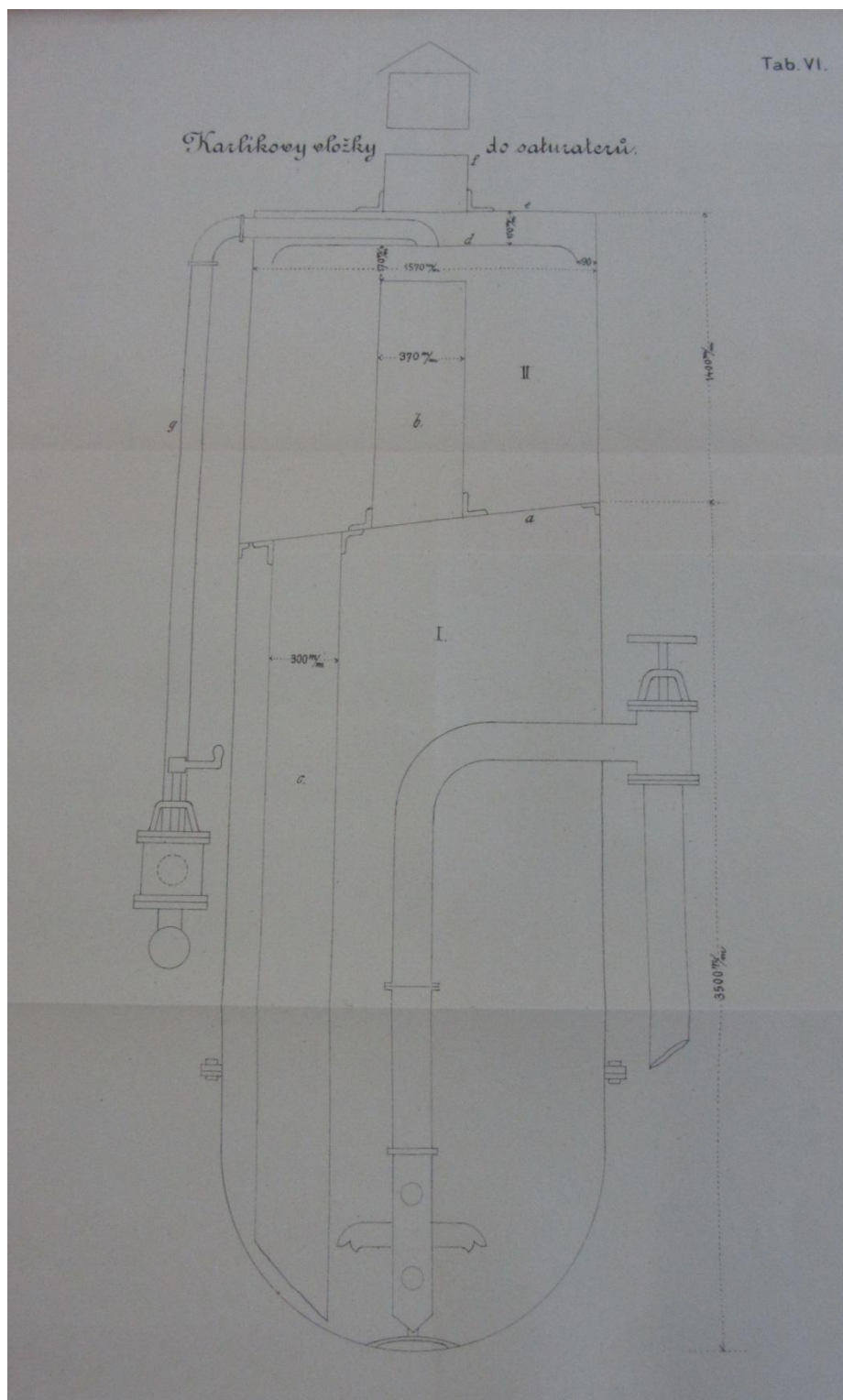
- 1.) Den protokol poslední schůze ze dne 1. října 1912, schválen a podepsán.
- 2.) Schválení účty ake příloženého seznamu.
- 3.) Účty na vidomí následujícího:

2000 g ze dne 10. října na lednu, sa R 22-	Kahlerovi, Čerhanice
3000 , , 17. , , prosince , , 21-35	Länderbance, Praha
500 , , 21. , , listopad , , 21-	Creditce, L
1000 , , 21. , , listopad , , 21-	Länderbance, L
500 , , 21. , , listopad , , 21-	Kapod. bance, L
1000 , , 7. listopadu , , listopad , , 21-40	Bankveranue, L
2000 , , 14. , , prosince , , 21-425	Engelbance, L
2500 , , 21. , , prosince , , 21-30	L, L
1500 , , 21. , , prosince , , 21-30	Kahlerovi, Čerhanice
1000 , , 10. prosince , , prosince , , 21-40	L, L

a 1300 g melasy ze dne 25. listopadu 1912
dodáním do konce prosince 1912, případně až do
15. ledna 1913, sa R 7-15 h Camela Heinovi
v Kolíně.

Zpráva ze schůze podílníků cukrovaru v Poděbradech ze 4. ledna 1914.

zdroj: Archiv Národního muzea, fond Karlíkovi, karton č. 11.

Vložky do saturatérů, vynález Hanuše Karlíka z roku 1890.

zdroj: Karlíkovy vložky do saturatérů, Listy cukrovarnické, 1891, roč. 9, č. 4, s. 155.

Cukrovar v Nymburku kolem roku 1899.

zdroj: Archiv Národního muzea, fond Karlíkovi, karton č. 15.

Parčík cukrovaru v Nymburce, 1905.

zdroj: Archiv Národního muzea, fond Karlíkovi, karton č. 15.

Pozvánka na slavnostní banket na počest Hanuše Karlíka.

zdroj: Libor Jůn, Písemnosti Hanuše Karlíka v Archivu Národního muzea, Listy cukrovarnické a řepařské, 2010, roč. 126, č. 9-10, s. 345.

Stanice pro šlechtění řepy v Semčicích u Dobrovice.

zdroj: Jaromír Chochola, 100 let šlechtění a výzkumu cukrové řepy v Semčicích, Listy cukrovarnické a řepářské, 2012, roč. 128, č. 5-6, s. 159.

Portrét Hanuše Karlíka s uděleným rytířským křížem řádu Františka Josefa.

zdroj: Libor Jůn, Písemnosti Hanuše Karlíka v Archivu Národního muzea, Listy cukrovarnické a řepařské, 2010, roč. 126, č. 9-10, s. 347.

ZEMŘEL VELKÝ UŠLECHTILÝ ČLOVĚK!

DR. TECH. H. C.

ING. HANUŠ KARLÍK

PŘEDSEDA ÚSTŘEDNÍHO SPOLKU

ČESKOSLOVENSKÉHO PRŮMYSLU CUKROVARNICKÉHO

zesnul náhle v pondělí dne 10. ledna 1927 o 3. hodině odpo. ve středu svých věrných druhů a přátel v chrámu sv. Jindřicha v Praze. Od mládí pracoval tvrdě, neúporně, začal s holýma rukama, svůj úspěch vykoupil si hořkými zkušenostmi a skromným životem. Ale nikdy nepracoval jen pro sebe — sloužil při tom obětavě a věrně myšlence hospodářského a kulturního pokroku obecného a vytvořil velké, požehnané dílo života. Stál u kolébky našeho průmyslu cukrovarnického, jeho duch a práce tvořily často jeho dějiny. Byl jeho prvním mužem a vůdcem. Pohřeb konal se z chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně ve čtvrtek dne 13. ledna 1927 o 2. hod. odpolední. Tělesné pozůstatky byly převezeny do Nymburka, kde byly dne 14. ledna 1927 o 10¹/₂ hodině po zádušních službách Božích, konaných v chrámě sv. Jiljí, uloženy do rodinné hrobky.

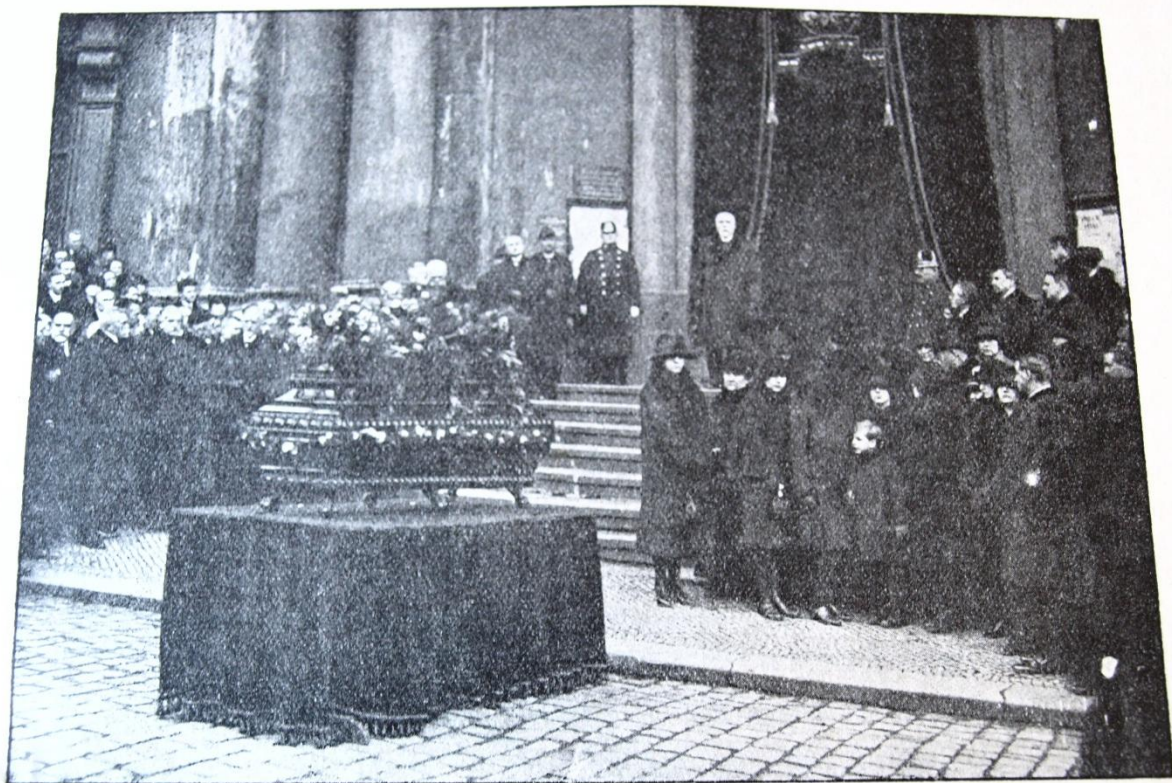
V Praze v lednu 1927.

ÚSTŘEDNÍ SPOLEK ČESKOSLOVENSKÉHO PRŮMYSLU CUKROVARNICKÉHO.

Spolek československých rafinerií cukru.	Spolek českoslov. továren na výrobu surového cukru.
Společenstvo československých cukrovarů.	Asekurační spolek průmyslu cukrovarnického.
Společnost pro pěstění řepového semene.	Pensijní ústav čsl. průmyslu cukrovarnického.
Československá akciová společnost pro půjčování vagonů.	

Parte Hanuše Karlíka.

zdroj: Archiv Národního muzea, fond Karlíkovi, karton č. 11.

Pohřeb Hanuše Karlíka dne 13. ledna 1927. Před chrámem sv. Mikuláše na Malé Straně v Praze.

zdroj: Josef Jareš, Ing. Dr. techn. h. c. Hanuš Karlík, předseda Technického musea čs. zemřel 10. ledna 1927, Věstník Technického musea československého, 1927, roč. 14, č. 1-2, s. 5.

Busta Hanuše Karlíka v Národním technickém muzeu.

zdroj: Bysta Ing. Dra h. c. Hanuše Karlíka v Technickém museu československém, Věstník Technického musea československého, 1928, roč. 15, č. 2, s. 3.